

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 2019

Нова редакція Українського правопису подає уточнені й доповнені правила написання загальних і власних назв українського та іншомовного походження, деталізовані правила вживання розділових знаків.

В усіх розділах оновлено ілюстративний матеріал.

Для всіх, хто прагне писати, дотримуючись норм сучасної літературної мови.

СХВАЛИВ

Кабінет Міністрів України
(Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.)

СХВАЛИЛИ:

спільною постановою
Президія Національної академії наук України
(протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.)

та рішенням
Колегія Міністерства освіти і науки України
(протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.)

ЗАТВЕРДИЛА

Українська національна комісія з питань правопису
(протокол № 5 від 22 жовтня 2018 р.)

Українська національна комісія з питань правопису своїм рішенням від 12 липня 2019 р. визначила Видавництво «Наукова думка» НАН України установою, яка уповноважена випустити у світ авторизоване видання Українського правопису в редакції 2019 р.

Науково-видавничий відділ
філологічної, художньої та словникової літератури

Редактори *Є. І. Мазніченко, В. Є. Македон,*
С. В. Шарбанова, І. Л. Яловнича

- © Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні
НАН України, 2019
- © Інститут української мови НАН України, 2019
- © Український мовно-інформаційний фонд
НАН України, 2019
- © НВП «Видавництво “Наукова думка”
НАН України», дизайн, 2019

ISBN 978-966-00-1728-3

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

ПОСТАНОВА

від 22 травня 2019 р. № 437

Київ

Питання українського правопису

З метою забезпечення конституційних положень про державний статус української мови та уніфікації вживання правописних норм Кабінет Міністрів України **п о с т а н о в л я є**:

1. Погодитися з пропозицією Міністерства освіти і науки та Національної академії наук щодо схвалення Українського правопису в новій редакції, розробленій Українською національною комісією з питань правопису.

2. Визнати таким, що втратив чинність, пункт 1 постанови Кабінету Міністрів України від 8 червня 1992 р. № 309 “Питання українського правопису” (ЗП України, 1992 р., № 6, ст. 145).

3. Міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській і Севастопольській міським державним адміністраціям сприяти використанню в новій редакції Українського правопису в діловодстві, освіті, видавничій справі, сфері телебачення і радіомовлення, інших сферах суспільного життя.

Прем'єр-міністр
України

В. ГРОЙСМАН

ПОСТАНОВА № 293
Президії Національної
академії наук України

24 жовтня 2018 року
протокол № 22/10

РІШЕННЯ
Колегії Міністерства
освіти і науки України

24 жовтня 2018 року
протокол № 10/4-13

м. Київ

**Про нову редакцію
Українського правопису**

В и т я г:

Президія НАН України постановила та Колегія МОН України ухвалила:

1. Доповідь голови Робочої групи Української національної комісії з питань правопису з підготовки проекту Українського правопису члена-кореспондента НАН України Єрмоленко С.Я. взяти до відома.

2. Проект нової редакції Українського правопису, схвалений рішенням Комісії 22.10.2018, схвалити в цілому.

3. Робочій групі з підготовки проекту Українського правопису (член-кореспондент НАН України Єрмоленко С.Я.) невідкладно доопрацювати текст нової редакції Українського правопису згідно із зауваженнями, висловленими під час спільного обговорення проекту.

4. Міністерство освіти і науки України до 15 листопада 2018 року подати доопрацьований проект Українського правопису на розгляд Кабінету Міністрів України.

5. Контроль за виконанням цієї постанови/рішення покласти на Віце-президента НАН України Пирожкова С.І. та заступника Міністра освіти і науки України Стріху М.В.

Віце-президент Національної академії
наук України академік НАН України
С.І. Пирожков

Головний учений секретар Національної
академії наук України академік
НАН України

В.Л. Богданов

За голову колегії т.в.о. Міністра
освіти і науки України
В.В. Ковтунець

Секретар Колегії Міністерства
освіти і науки України

О.Б. Кононенко

ПЕРЕДМОВА

Мова — запорука тривкої ідентичності нації, основа її етнокультурної цілісності. Однією з найсуттєвіших ознак такої цілісності є функціонування в різних суспільних сферах літературної мови, що має кодифікований правопис. Правописна кодифікація мови завжди вписана в соціолінгвістичний контекст. Коли разом із тоталітарним періодом нашої історії відійшов у минуле адміністративний контроль за дотриманням правописних стандартів, ціла низка засобів масової інформації, видавництва, освітніх закладів і т. ін. почали користуватися орфографічними правилами, відмінними від офіційних. Це дезорієнтує широке коло користувачів української мови, спричиняє непевність у власній мовній компетенції, перешкоджає розширенню суспільних функцій української мови і, зрештою, розхитує мовну норму.

Завдяки сучасним ЗМІ сьогодні маємо змогу почути усне українське слово не тільки з різних куточків України, а й з усього світу. Чуємо розмаїття акцентів, вимов, інтонацій, бо це *усне українське мовлення* з його природними територіальними, соціальними, віковими особливостями. На протипагу некодифікованому усному мовленню, правопис — це еталон *писемної літературної мови*, яка, за слушним спостереженням Юрія Шевельова, є штучним витвором високорозвиненого суспільства, а не відтворенням почутого «з уст народу».

Правопис складається з трьох підсистем: графіки (букв, якими позначають найтипівіші звуки), орфографії (закономірностей поєднання букв для передавання на письмі звукового образу української мови) і пунктуації (розділових знаків, за допомогою яких позначають змістове й інтонаційне членування висловленої думки). Кожна із цих підсистем, як і кожний із розділів правопису, має свою історію.

Українська графіка бере початок від старослов'янського письма. У нинішньому українському алфавіті є буква, якої не було у традиційній кирилиці, — це **г**, що відома з кінця XVI ст. і набула поширення в XVII ст. Букву **ї** в українських текстах спочатку вживали замість колишньої **ѣ** та на місці **е** в новозакритому складі, а згодом вона перебрала на себе функції позначення сполучення **ј + і**. Зазнала специфікації в українському правописі й буква **є**, що вживається на позначення йотованого **е (ј + е)** та **е з м'якістю попереднього приголосного (ь + е)**; її немає в інших сучасних кириличних правописах.

Після виходу у світ «Енеїди» Івана Котляревського письменники, які писали живою українською мовою, почали шукати засобів передавати справжнє звучання слів, а не йти за їхнім давнім традиційним написанням. Цей пошук був великою мірою стихійним: від 1798 до 1905 рр. нараховується близько 50 різних (більш і менш поширених, іноді суто індивідуальних) правописних систем. Найпомітнішими серед них були правописні системи Олексія Павловського, «Русалки Дністрової», Пантелеймона Куліша, Євгена Желехівського, Михайла Драгоманова. У становленні українського правопису брали участь науковці й культурні діячі і східних, і західних українських земель: Володимир Антонович, Павло Житецький, Костянтин Михальчук, Павло Чубинський, Євген Желехівський, Степан Смаль-Стоцький, Василь Сімович та інші.

У 1876 р. російський імператор Олександр II ухвалив акт, згідно з яким українська графіка опинилася під заборонаю. Українські тексти, навіть дозволені урядовою цензурою, потрібно було друкувати, використовуючи російську абетку. Після скасування цієї заборони в 1907—1909 рр. вийшов друком знаменитий словник української мови за редакцією Бориса Грінченка, у якому застосовано принцип фонетичного українського правопису. У 1918 р. опубліковано проєкт офіційного українського правописного кодексу, запропонований професором Іваном Огієнком, у доопрацюванні якого згодом узяли участь академік Агатангел Кримський і професор Євген Тимченко. У 1919 р. цей проєкт був виданий під назвою «Головніші правила українського правопису». Цього ж року спільне зібрання Української академії

наук схвалило «Найголовніші правила українського правопису» — перший в історії України офіційний загальнодержавний правописний кодекс. В умовах складних геополітичних змін, війн і соціальних катаклізмів він справляв визначальний вплив на формування української мови як національного, а не етнологічного феномену. Його творці орієнтувалися, по-перше, на специфіку історичної та діалектної основи української мови, на її характерні ознаки порівняно з іншими слов'янськими мовами, і по-друге, на мовну практику визначних українських письменників і перекладачів.

У 1925 р. уряд УСРР створив при Народному комісаріаті освіти Державну комісію для впорядкування українського правопису, а в 1927 р. за наслідками роботи Всеукраїнської правописної конференції, що відбулася в Харкові, комісія підготувала проєкт всеукраїнського правопису, в опрацюванні якого взяли участь мовознавці з Наддніпрянщини й західноукраїнських земель. Від імені держави 6 вересня 1928 р. цей Український правопис, який отримав неофіційну назву «харківський», затвердив нарком освіти УСРР Микола Скрипник. Але за кілька років після згорання політики українізації та самогубства Миколи Скрипника за вказівкою влади до «харківського» правопису внесли суттєві зміни, скасувавши низку його норм як «націоналістичних» і таких, що «покликані штучно відірвати українську мову від великої братньої російської». У 1933 р. Народний комісаріат освіти УСРР схвалив інший правопис, який з незначними змінами й доповненнями (упродовж 30-х років ХХ ст., 1946, 1960 рр.) діяв до 1989 р. З алфавіту було свавільно вилучено букву *г*, що вплинуло на функціонування її графічної та фонетичної систем. Репресований «харківський» правопис із деякими змінами й доповненнями був чинним на західноукраїнських землях поза Українською РСР і в переважній частині української діаспори.

У 1989 р. затверджено і 1990 р. опубліковано нову редакцію Українського правопису, у якій поновлено букву *г*, уточнено й доповнено окремі правописні норми. У 2015 — 2018 рр. Українська національна комісія з питань правопису, до якої ввійшли фахівці мовознавчих установ Національної академії наук України та представники закладів вищої освіти з різних регіонів

України, розробила проєкт нової редакції Українського правопису. Після громадського обговорення його схвалено на спільному засіданні Президії Національної академії наук України та Колегії Міністерства освіти і науки України 24 жовтня 2018 р.

Сучасна редакція Українського правопису повертає до життя деякі особливості правопису 1928 р., що є частиною української орфографічної традиції і поновлення яких має сучасне наукове підґрунтя. Водночас правописна комісія керувалася тим, що й мовна практика українців другої половини ХХ — початку ХХІ ст. вже стала частиною української орфографічної традиції. Поділяючи думку про злочинний характер репресивних дій тоталітарного режиму щодо «харківського» правопису і його творців, кодифікатори мови не можуть знехтувати те, що мову народу творить його історія: мова змінюється, і правопис має відображати насамперед її сучасний стан. Нинішня українська мова — це багатифункціональна мова з розвинутою різноплановою стилістикою, сучасною науковою термінологією, це мова, яка взаємодіє з багатьма світовими мовами.

У сучасній редакції Українського правопису збережено підхід до мови як до знакової системи й суспільного явища. Правописна норма, з одного боку, ґрунтується на тісних зв'язках елементів сучасної мовної системи, що відображається на письмі, а з другого — на дотриманні мовної традиції та на залежності від неї. Здебільшого традиція відбиває вчорашні або позавчорашні параметри системи. Так само, як і система, традиція є закономірним регулятором мовної норми.

Сучасна українська мова — відкрита й динамічна. Змінюється словник, з'являються нові терміни в різних сферах суспільної комунікації, виникає потреба в адаптації загальних і власних назв до раніше сформульованих орфографічних правил. Для чого переглядати ці правила? Для того щоб відреагувати на зміни в сучасній мовно-писемній практиці, визначити правила правопису нових запозичених слів, нових власних назв, усунути застарілі формулювання та спростити й, де це можливо, уніфікувати орфографічні норми. Хоч уточнення й коригування орфографічних правил — це завдання насамперед професійних мовознавців, співтворцями Українського правопису є також широке коло

освічених українців, чия писемна практика узвичаює те чи те написання.

Кожна мова засвоює іншомовні елементи, і вони здебільшого відрізняються від питомих елементів за своїми системними ознаками. В історії правопису написання слів іншомовного походження було і досі є предметом гострих дискусій. Ці слова значною мірою зберігають свій іншомовний колорит. Намагання передати звукову форму запозичуваних слів або особливості їх оригінального відтворення призводило до проникнення в українську мову нових звуків і їхніх поєднань, екзотичних граматичних явищ. Водночас, стаючи частиною української мовної системи, ці слова поступово адаптуються до української фонетики, морфології, орфографії. Але вони не завжди вкладаються у традиційні українські парадигми й нерідко потрапляють до категорії невідмінюваних: *ательє, буржуа, какао, кафе, мадам, радіо, таксі, ханум* та ін.

Одні запозичення ввійшли в українську мову писемним, інші — усним шляхом. У мові-джерелі звучання слова часто не збігається з прочитанням сукупності букв, з яких воно складається (*Carlisle — Карлайл, Rambouillet — Рамбує, Worcester — Вустер, billet — білет, pioneer — піонер* і т. ін.). В українській, так само як і в багатьох інших мовах, і транскрибування, яке передає звукову форму іншомовного слова, і транслітерування, яке відтворює його графічну форму, і комбіноване застосування цих підходів, і орфографічна адаптація слова були і досі є природними й легітимними способами поповнення національного лексикону.

Реагуючи на виклики мовної практики, сучасна редакція правопису розширила межі використання орфографічних варіантів. Кожний історичний період розвитку мови має свою варіантну динаміку. Пропонуючи в новій редакції правопису низку орфографічних варіантів, кодифікатори зважали на те, що варіативність — це органічна частина правописного кодексу і тією чи тією мірою вона притаманна кожній мові на різних етапах її історичного розвитку. Відповідь на те, який з варіантів залишиться в минулому, зможе дати тільки майбутнє.

Якою має бути «правильна українська мова»? Чи загрожують їй іншомовні впливи, а якщо загрожують, то в якій частині мовної системи й наскільки? Яку мову ми передамо нащадкам? Ці й подібні питання, що десятиліттями не втрачають актуальності, спонукають до періодичного оновлення, перегляду та доопрацювання правописного кодексу, граматики й словників. Спадкоємність у мові — це зв'язок між поколіннями, які жили, живуть і житимуть в Україні. Пошук балансу між системними параметрами сучасної мови, з одного боку, і різночасовими прикметами української мовної традиції, з другого — найскладніше із завдань, що поставали перед творцями національного правопису на кожному з етапів його розвитку. Нова редакція правопису є кроком до розв'язання цього завдання з позицій історичної та етнографічної соборності української мови й української нації.

*Українська національна комісія
з питань правопису*

I. ПРАВОПИС ЧАСТИН ОСНОВИ СЛОВА

БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Е, И § 1. Наголошені голосні **е** та **и** у вимові виразні, тому їх передаємо відповідними буквами: *далéко, вíсоко*.

Ненаголошені **е** та **и**, невиразні у вимові, передаємо тими самими буквами, що й під наголосом: *вели́кий, величéзний*, бо *вéлич*; *держéу*, бо *одéржати*; *клекотіти*, бо *клé-кіт*; *кривé*, бо *крíво*; *несу́*, бо *принéсений*; *селó*, бо *сéла*; *тримáти*, бо *стрíмувати*; *ширóкий*, бо *ши́роко*; *шепотіти*, бо *ше́пит* та ін.

У словах із постійним наголосом невиразний звук перевіряємо за словником: *кише́ня, левáда, мину́лий*.

І, И § 2. 1. **І** пишемо на початку слова відповідно до вимови: *Іва́н, іграшка, ідол, ікати* ('вимовляти *і* замість *и*'), *іко́на, іменува́ти, ім'я́, індік, іноді, іржа́, існува́ти, істина, іті́*.

2. Деякі слова мають варіанти з голосним **и**: *ірій* і *ірій*, *ірод* і *ірод* ('дуже жорстока людина').

3. **И** пишемо на початку окремих вигуків (*ич!*), часток (*ич який хитрий*), дієслова *ікати* ('вимовляти *и* замість *і*') та похідного від нього іменника *ікання*.

И на початку слова вживаємо в деяких загальних і власних назвах, що походять із тюркських та інших мов, відповідно до їх вимови в цих мовах: *ийбе́н, ир, Ич-оба́, Кім Чен Ин*.

ї § 3. Букву **ї**, що позначає звуки **й + і**, пишемо:

1. На початку слова та після букви, що позначає голосний: *їжа, їжак, їздець, їдити, їсти, їх, їхати, героїзм, країна, мої, найвний, руйна, твої.*

2. Після м'якого знака: *Ананьїн, Віньї.*

3. Після апострофа: *в'їзд, Захар'їн, з'їзд, об'їхати, під'їзд.*

4. В іншомовних словах після букви на позначення голосного: *архаїчний, егоїзм, еліпсоїд, мозаїка, прозаїк, целулоїд* (див. ще § 126).

я, ю, є § 4. Букви **я, ю, є** пишемо:

1. На початку слова, після голосного та після апострофа для позначення звукосполучень **й + а, й + у, й + е**: *якість, юродівий, єствó; моя, знаю, твоє; н'ять, м'ята, в'юн, б'ють, н'ємó.*

2. Після букви на позначення приголосного звука для передавання його м'якості: *дядько, люди, остáнне, ряд, рясно, рюкзák, рюш, сюдї.*

БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

г § 5. Буква **г** передає на письмі глотковий щілинний приголосний звук як в українських словах:

берегті, вогонь, гáдка, гукáти, дорогій, жагá, згин, крига, могутній, пагінéць, так і в загальних та власних назвах іншомовного походження на місці **h, g**: *аборигén, агітація, агресія, багаж, болгарин, бригаáда, газéта, генерáл, геологія, горизóнт, гра́мота, делегáт, кілогра́м, логопéд, магазін, педаго́г, фотогра́фія; Англія, Гаáга, Гомéр, Єва́нгеліє* (див. ще § 122).

г § 6. Буква **г** передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний:

1. В українських та в давно запозичених і зукраїнізованих словах: *а́грус, га́ва, га́зда, гандж, га́нок, гату́нок, гвалт, ге́гати,*

гедзь, гелґотáти, гелґотíти, герґелі, герґотáти, герґотíти, гíгннути, гирліґа, глей, гніт (у лампі), *гóгель-моґель, гонт(а), грасува́ти, гра́ти* (іменник), *грéчний, гринджо́ли, грунт, гúдзик, гúля, гура́льня, джигу́н, дзіґа, дзіґлик, дриґáти і дриґáти, ремиґáти* та ін., і в похідних від них: *аґрусовий, газдува́ти, гвалтува́ти, геґгіт, гратча́стий, грунто́вий, грунтува́ти(ся), гúдзиковий, гúлька, проґáвити* та ін.

2. У власних назвах — топонімах України: *Горґáни* (гірський масив), *Горóнда, У́гля* (села на Закарпатті), прізвища українців: *Галаґáн, Галято́вський, Ге́ник, Герза́нич, Герда́н, Гжі́цький, Гіґа, Гоґа, Го́йдич, Го́нта, Гріґа, Гудзь, Гу́ла, Ломáга*.

Апостроф § 7. Роздільність вимови попереднього твердого приголосного перед звуками, переданими буквами **я, ю, є, ї**, на письмі позначаємо апострофом.

Апостроф пишемо перед **я, ю, є, ї**:

1. Після букв на позначення губних приголосних **б, п, в, м, ф**: *б'ю, п'ять, п'є, в'язи, солов'ї, м'ясо, рум'яний*, (на) *тім'ї, жирáф'ячий, мереп'янський; П'яста, В'ячесла́в, Дем'я́н, Максим'ю́к, Стеф'ю́к*.

Примітка. Апостроф не пишемо, коли перед буквою на позначення губного звука є інша буква (крім **р**), що належить до кореня (основи): *дзв'якнути, духмя́ний, мавпя́чий, медвя́ний, морквя́ний, різдвя́ний, свято́, тьмя́ний, цвях*, але: *арф'я́р, ве́рб'я, торф'я́ний, черв'я́к*. Коли така буква належить до префікса, то апостроф пишемо, як і в спільнокоренових словах без префікса: *зв'язо́к, зв'ялі́ти, підв'язáти, розм'я́кнути, сп'я́ніти*.

2. Після **р**: *бур'я́н, міжгі́р'я, пі́р'я, ма́тір'ю, кур'е́р*, (на) *подві́р'ї; Валер'я́н, Мар'я́на, Мар'я́ненко*.

Примітка. Апостроф не пишемо, коли **ря, рю, ре** означають сполучення пом'якшеного **р** із наступними **а, у, е**: *бу́ряк, бу́рянний, кря́кати, ря́бій, рю́сати, крю́к; Ре́пнін*;

3. Після **к** у слові *Лу́к'я́н* і похідних від нього: *Лу́к'я́ненко, Лу́к'я́нію́к, Лу́к'я́нець*.

4. Після префіксів і першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *без'я́дерний, без'язі́кий*,

від'їзд, з'їднаний, з'їхати, з'явїтися, напів'європійський, об'єм, пан'європійський, під'їхати, під'їудити, роз'їюшити; дит'ясла, камер'їюнкер, Мін'їюст.

Примітка 1. Про апостроф у словах іншомовного походження див. § 138; у прїзвищах і географічних назвах — § 144, 151.

ЙО, БО § 8. 1. Буквосполучення **йо** передає звуко-сполучення **й + о**:

1) на початку слова та після букви, що позначає голосний: *їогó, їому; завойóваний, привілейóваний, райóн, чийóго;*

2) після букви на позначення приголосного, переважно на початку складу: *батальїóн, бульїóн, вїóкати, Воробїóв, курїóз, мільїóн, Соловїóв.*

2. Буквосполучення **ьо** пишемо після букви для позначення м'якості приголосного перед **о**: *всьогó, Ковальóв, Линьóв, льон, льох, сьогóдні, сьóмий, трьох, тьóхкати, цьогó.*

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ

Чергування О—І, Е—І § 9. 1. У сучасній українській мові звуки **о, е** у відкритих складах чергуються з **і** в закритих складах:

1) під час словозміни:

а) *водопїй — водопóю, дохїд — дохóду, кїнь — коня, кáмїнь — кáменя, лїд — льóду, мїй — могó, сїм — семї, ұстроїй — ұстрою, нїч — нóчі — нїчю, півнїсть — півнóсті (півнóсти) — півнїстю, радїсть — радóсті (радóсти) — радїстю, вїселок — вїсилка, óсїнь — óсенї (óсени) — óсїнню, (у) велїкому — (у) велїкїм;*

б) *гїр — горá, нїг — ногá, осїб — осóба, слїв — слóво, сїл — селó;*

в) *бáтькїв — бáтьковогó, бáтьковá; брáтїв — брáтовогó, брáтовá; Василїв — Василéвогó, Василéвá; ковалїв — ковалéвогó, ковалéвá; Петрїв — Петрóвогó, Петрóвá; шевцїв — шевцéвогó, шевцéвá;*

г) *Кáнїв — Кáневá, Кїїв — Кїєвá, Фáстїв — Фáстóвá, Хáркїв — Хáрковá, Чернїгїв — Чернїгóвá;*

г) *вівса* — *овес*, *вівця* — *овець*, *вісь* — *бсі*;
 д) *бійся* — *боюся*, *стій* — *стояти*;
 е) *вів*, *вівши* — *велá* (*весті*); *замів*, *замівши* — *замелá* (*заместі*); *міг*, *мігши* — *мóжу* (*моглá*, *могті*); *ніс*, *нісши* — *несу́* (*неслá*, *несті*); *плів*, *плівши* — *плелá* (*плесті*), а також *ріс*, *рісши* — *рослá* (*рості*);

2) під час словотворення: *будівнік* (пор. *будóва*), *вільний* (пор. *вóля*), *кілля* (пор. *колá*), *підніжжя* (пор. *ногá*), *подвір'я* (пор. *дворá*), *робітнік* (пор. *робóта*); *зілля* (пор. *зелéний*), *сільський* (пор. *селó*) та ін.

2. **О, е** не переходять в **і** в закритому складі за таких умов:

1) коли ці звуки вставні або випадні: *вік-но́* — *вікон*, *земля́* — *земéль*, *казка* — *казóк*, *сóтня* — *сóтень*, *вітер* — *ві́тру*, *вітер* — *ві́тру*, *вогóнь* — *вогню́*, *день* — *дня*, *роздéр* — *розді́рати*, *смúток* — *смúтку*, *сон* — *сну*, *травéнь* — *трав́ня*.

Примітка 1. У формах окремих слів **о, е** не випадають: *лоб* — *лóба*, *мох* — *мóху*, *рот* — *рóта*, *лев* — *лéва*.

Примітка 2. За аналогією до таких форм, як *книжóк*, *казóк*, маємо **о** між приголосними в родовому відмінку множини й у деяких іншомовних словах: *áрка* — *áрок*, *мáрка* — *мáрок*, *пáпка* — *пáпок* та ін., але: *парт*, *сакль*, *форм* та ін.;

2) у групах **-ор-, -ер-, -ов-** між приголосними: *торг* — *тóргу*, *хорт* — *хортá*, *смерть* — *смéрті* (*смéрти*), *вовк* — *вóвка*, *шовк* — *шóвку*, але *погірдний* (пор. *погóрда*);

3) у групах із повноголоссям **-оро-, -оло-, -ере-**, а також **-еле-**: *горбóд*, *морбóз*, *пóдорож*, *пóрох*, *стóрож*; *вóлос*, *сóлод*; *бéрег*, *пéред*, *сéред*, *чéрез*; *зéлень*, *пéлех*, *шéлест* та ін., але: *морі́г*, *оборі́г*, *порі́г*, *смóрід*;

4) у родовому відмінку множини іменників середнього роду на **-енн(-я)**: *знáчень* (*знáчення*), *полóжень* (*полóження*), *твéрджень* (*твéрдження*), *твóрень* (*твóрення*);

5) в абrevіатурах і похідних від них словах: *соцстра́х* — *соцстра́хівський*, *спецвíпуск*, *спецкóр*, *спецодяг*, *торгфлóт* та ін.;

б) у словах іншомовного походження: *агронóm, інженёр, студéнт, том* та ін.

Примітка. За аналогією до слів української мови, у яких **о, е** чергуються з **і**, таке саме чергування з'явилося й у деяких давно засвоєних словах іншомовного походження: *Антін — Антіна, гніт — гно́та, ко́лір — ко́льору, Прокі́п — Прокі́па; ку́рїнь — ку-реня́, папі́р — папéру.*

**Відхилення
в чергуванні
О—І, Е—І**

3. Усупереч наведеним правилам **о, е** не чергуються з **і** відповідно у відкритих і закритих складах, а саме:

1) **і** наявне у відкритому складі:

а) у формах називного відмінка однини: *гребі́нець (гре-бі́нця), дзвіно́к (дзві́нка), камі́нець (камі́нця), кі́готь (кі́гтя), кіло́к (кі́лка), кі́нець (кі́нця), ні́готь (ні́гтя), олі́вець (олі́вця), ремі́нець (ремі́нця), рі́вень (рі́вня), сті́жок (сті́жка), торго́вець (торго́вця), фахі́вець (фахі́вця)* та ін.;

б) у формах родового відмінка множини: *ві́кон (ві́кно), ві́чок (ві́чко), гі́лок (гі́лка), зі́рок (зі́рка), кі́лець (кі́льце), лі́жок (лі́жко), ні́жок (ні́жка), плі́ток (плі́тка);*

в) у формах іменників зі значенням зменшеності за аналогією до таких форм, як *кі́л — кі́лка, мі́ст — мі́стка, гі́рка* (де **і** — у закритому складі): *кі́лочок, мі́сточок, ні́женька, гі́ронька*, але *слі́вце — словéчко*;

2) у групах із повноголоссям **-оро-, -оло-, -ере-** звуки **о, е** переходять в **і**:

а) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду (із рухомим наголосом) і в похідних від них іменниках на **-к(-а)** зі значенням зменшеності: *борода́ — боро́д — боро́дка, борона́ — боро́н — боро́нка; голова́ — голі́в — голі́вка (го-ло́вка — з іншим значенням); сторо́на — сторо́н — сторо́нка; череда́ — чері́д — чері́дка;*

б) у родовому відмінку множини іменників середнього роду і відповідних іменниках зі значенням зменшеності: *болото́ — болі́т — болі́тце; ворота́ — ворі́т — ворі́тця; долото́ — долі́т — долі́тце*, але: *де́рево — дере́в — деревце́; дже-релó — джерéл — джерéльце*;

в) у деяких похідних іменниках середнього роду з подовженим приголосним: *бездоріжжя, Запоріжжя, підборіддя, роздоріжжя* (але: *лівоберіжжя, узберіжжя*), а також без подовження: *безголів'я, поголів'я*, хоч *безголься, повноголься*;

3) **і** в закритому складі в дієсловах минулого часу у формах чоловічого роду однини й дієприслівниках із повноголоссям, якщо відповідні форми жіночого і середнього роду однини й форма множини мають наголос на кінцевому складі: *волік, волікии (волокти), зберіг, зберіги (зберегти), стеріг, стеріги (стерегти)*, бо: *волоклі, збереглі, стереглі; волоклі, зберегло, стерегло* та ін., але: *борів, колів, молів, полів, порів; борола, коліла, мола, поліла, поріла* та ін.;

4) **і** у віддієслівних іменниках середнього роду на **-нн(-я)** — лише під наголосом, а без наголосу — **е**: *носіння, ходіння; враження, завершення, збільшення, значення, пояснення*, але: *варіння* (і *варіння, варення* — 'процес'), *вчіння*; так само **-ення**, а не **-іння** мають іменники, похідні від слів з основою на **-ен-**: *іміння, найміння*;

5) **о, е** наявні в закритому складі:

а) у непрямих відмінках іменників чоловічого роду з вивірюванням за називним відмінком основою: *борця, борці, борцем* та ін. — *борець; виборця — виборець; ловця — ловець; творця — творець; мотка — моток; носка — носок; водню — водень; котла — котел; орла — орел*;

б) у групах із повноголоссям **-оро-, -оло-** зі сталим наголосом іменників переважно жіночого роду: *колід (колідка), долід (долідка), сорід, огорід, морід, нагорід* (від них немає зменшених форм з **і**), але: *дорід, дорідка, корів, корівка, берід, берідка* (проте *берідка* — 'виткий бур'ян');

в) у родовому відмінку множини деяких іменників переважно жіночого роду: *будів, вод, істів, оснів, підір, проб, субів, топів, шків; лелік, меж, озір, потріб*, але: *осів, підків*;

г) у прикметниках, утворених від власних імен на **-ов (-ьов, -йов), -ев (-св)**: *Малишев — малишевський, Павлов — павловський*, але у прикметниках, утворених від власних імен

на **-ів (-їв)**, зберігаємо **і (ї)**: *Андріїв* — *андріївський*, *Гаврілів* — *гаврілівський*, *Демідів* — *демідівський* (див. ще § 153, п. 2);

г) у префіксальних безсуфіксних іменниках на зразок *заті́н*, *пере́бр*, *поті́н* (під впливом родового відмінка однини: *заті́ну*, *пере́бру*, *поті́ну*), але: *поті́к*, *розгі́н*, *уді́ї*.

Зрідка, навпаки, під впливом називного відмінка однини **і** поширене на решту форм: *оті́к* (родовий однини *оті́ку*);

д) під наголосом у словотворчих частинах **-вод**, **-воз**, **-нос**, **-роб** складних слів, що означають людей за професією, видом занять, і в похідних від них словах: *екскурсово́д*, *ляльково́д*; *водово́з*; *дровоно́с*; *хліборо́б*, *хліборо́бство*, *чорноро́б* та ін.

Проте у словах, що означають предмети, і в похідних від них утвореннях, незалежно від наголосу, **о** переходить в **і**: *водопрото́д*, *газопрото́д*, *газопрото́дний*, *електропрото́д*, *трубопрото́д*.

У словах із частиною **-воз** зберігаємо **о**: *електрово́з*, *лісово́з*, *теплово́з*.

Незалежно від значення слова у словотворчих частинах **-хід**, **-ріг** уживаємо тільки **і**: *всюдихі́д*, *місяцехі́д*, *пішохі́д*, *пішохідний*, *самохі́д*, *самохідний*, *стравохі́д*, *швидкохі́д*, *швидкохідний*; *козері́г* і *Козері́г* (сузір'я), *носорі́г* та ін.;

е) **о**, **е** пишемо в деяких словах книжного і церковного походження та в похідних від них: *Бог*, *верхо́вний*, *виробні́цтво*, *ві́рок*, *закі́н*, *закі́нний*, *наро́д*, *наро́дний*, *основні́й*, *поті́н*, *пра́пор*, *проро́к*, *словні́к*, а також за традицією в деяких прізвищах: *Артемі́вський*, *Боровико́вський*, *Грабо́вський*, *Котляре́вський*, *Пісемський* та ін., але: *Верикі́вський*, *Желехі́вський*, *Минькі́вський*.

Чергування Е—О після Ж, Ч, Ш, ШЧ (букви Ш), ДЖ, Й § 10. 1. Після **ж, ч, ш, шч** (букви **ш**), **дж, й** перед м'яким приголосним, а також перед складами з **е** та **и** (яке походить від давньоукраїнського **и**) пишемо **е**: *вече́ря*, *ві́шєнь*, *джерело́*, *жені́ти*, *ніженька*, *пи́єнця*, *ста́єнь*, *увече́рі*, *уче́нь*, *черне́тка*, *четве́ртий*, *шестиде́нка*, *щемі́ти*, *щети́на*.

Після **ж, ч, ш, шч** (букви **ш**), **дж, й** перед твердим приголосним, а також перед складами з **а, о, у, и** (яке походить від давньоукраїнського **ы**) пишемо **о**: *бджола́*, *будіно́чок*, *вечори́*

(пор. *вечэ́ря*), *жонáтий* (пор. *жені́ти*), *іграшо́к*, *копійо́к*, *пионо́* (пор. *пиені́ця*), *чолові́к*, *чому́сь*, *чо́рний* (пор. *черне́тка*), *чо-ті́ри* (пор. *четве́ртий*), *шб́стий* (пор. *шесті́*), *щокá*.

Примітка. У словах *ло́жечка* — *ло́жечок*, *кни́жечка* — *кни́жечо́к*, *лі́ска* — *лі́счок* та ін. зберігаємо **є** (**є**).

2. **О** вживаємо замість **є** після шиплячих і **й** — перед м'яким приголосним:

1) в іменниках жіночого роду третьої відміни в суфіксі **-ост(-і)/(-и)**: *безкра́йості* (*безкра́йо́сти*), *ме́ншості* (*ме́ншио́сти*), *пеку́чості* (*пеку́чости*), *сві́жості* (*сві́жости*) та ін., відповідно до *ві́чності* (*ві́чности*), *ра́дості* (*ра́до́сти*) та ін., де **о** стоїть не після шиплячих;

2) у давальному й місцевому відмінках однини деяких іменників: *бджолі́*, (на) *бджолі́*, *вечо́рі*, *пионо́*, (у) *пионо́*, (у) *щоці́*, (на) *щоці́*, відповідно до більшості відмінкових форм із наступним твердим приголосним: *бджола́*, *бджолу́*, *вечора́*, *вечори́* та ін.;

3) у закінченнях родового та орудного відмінків прикметників і займенників та числівників прикметникового типу жіночого роду: *безкра́йої*, *безкра́йою*, *гарячо́ї*, *гарячо́ю*, *нашо́ї*, *нашо́ю*, *пе́ршої*, *пе́ршою* та ін., відповідно до *безкра́його*, *безкра́йому*, *нашо́го* та ін. або до *дру́гої*, *молодби́* та ін., де **о** закономірне;

4) у похідних утвореннях *вечори́ти*, *вечори́є*, відповідно до *вечора́*, *вечорові́* та ін., *чорні́ти*, *чорні́є*, *чорні́ці*, *чорні́ти*, *чорні́ло* та ін., відповідно до *чо́рний*, *чо́рного*.

Примітка. У прислівниках *воро́же*, *га́ряче́* після шиплячих пишемо **є**, але: *законода́вчо*, *тво́рчо*, *хі́жо*.

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ У ДІЄСЛІВНИХ КОРЕНЯХ

Чергування О—А § 11. 1. Це чергування відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення. Дієслова з **о** позначають тривалу, нерозчленовану або одноразову, закінчену дію, дієслова з **а** — повторювану, багаторазову дію: *допомогти́* — *допомага́ти*, *гоніти* — *ганя́ти*, *крі́їти* — *кра́я-*

ти, ломіти — ламати, скóчити — скакати, схопіти — хопати; стояти — ста́ти.

Проте багато дієслів має кореневий **о**, який не чергується з **а**: *вiмовити* — *вимовляти*, *вiростити* — *вирóщувати*, *просити* — *прощати*, *винóшувати*, *відгорóджувати*, *договóрювати*, *заспоко́ювати*, *переко́нувати*, *устанóвлювати* та ін., але *вiпровадити* — *випроводжа́ти*.

Чергування не випадного Е з І 2. Це чергування відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення: **е** вживаємо у префіксальних дієсловах доконаного виду, **і** — в утворених від них дієсловах недоконаного виду: *вiгребти* — *вигрiбати*, *вiкоренити* — *викорiнювати*, *вiпекти* — *випiкати*, *заместі* — *замiтати*, *зберегти* — *зберiгати*, *наректі* — *нарикати*, *перелетіти* — *перелiтати*, *причепіти* — *причiпляти*, *спостерегти* — *спостерiгати*, так само *вiволокти* — *виволiкати*, де **о** чергуємо з **і**.

Е чергується з **і** в дієсловах із суфіксом **-ува(-юва-)**, коли наголос падає на кореневий **і**, та в похідних від цих дієслів іменниках на **-нн(-я)**: *брехати* — *набрiхувати*, *вiкоренити* — *викорiнювати*, *завертiти* — *завiрчувати*, *тесати* — *затiсувати*, *чекати* — *очiкувати*; *вiкоренення* — *викорiнювання*, *чекання* — *очiкування*, так само *вiполоскати* — *виполiскувати*, де **о** чергуємо з **і**, але: *виверiшувати*, *заверiшувати*, *переверiшувати*, *потребувати*, *прищеплювати*.

Чергування випадного Е з И Випадний **е** чергується з **и** перед **л, р**: *беру* — *брати* — *вибирати*, *вистелю* — *вистелати* — *вистилати*, *завмер* — *замри* — *замирати*, *запер* — *запри* — *запирати*, *стер* — *зiтри* — *стирати* та ін.

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ

У сучасній українській мові під час утворення форм слів і нових слів відбуваються чергування приголосних, спричинені різними історичними законами її фонетичної системи.

Чергування приголосних під час словозміни

До найпоширеніших чергувань приголосних звуків під час словозміни належать такі.

Чергування Г, К, Х із м'якими З, Ц, С § 12. Чергування г, к, х із м'якими з, ц, с відбувається:

1. У давальному і місцевому відмінках однини іменників жіночого роду першої відміни: *дуга* — *дузі*, (на) *дузі*; *перемога* — *перемозі*, (у) *перемозі*; *квітка* — *квітці*, (на) *квітці*; *сваха* — *свасі*, (на) *свасі*.

2. У місцевому відмінку однини іменників чоловічого та середнього роду другої відміни: *терпуг* — (на) *терпузі*, *байрак* — (у) *байраці*, *друк* — (у) *друці*, *кожух* — (у) *кожусі*, *вухо* — (у) *вусі*.

Чергування Г із м'яким З § 13. Г чергується з м'яким з у давальному і місцевому відмінках однини іменників жіночого роду першої відміни: *дзіга* — *дзізі*, (на) *дзізі*; *гирліга* — *гирлізі*, (на) *гирлізі*; *Ломіга* (прізвище) — *Ломізі*, (на) *Ломізі*.

Чергування Г, К, Х із Ж, Ч, Ш § 14. Г, к, х чергуються із ж, ч, ш:

1. В іменниках перед суфіксами **-к-**, **-ок-**, **-ин-** зі значеннями зменшеності та пестливості: *нога* — *ніжка*, *плуг* — *плужок*, *рука* — *ручка*, *крюк* — *крючок*, *муха* — *мушка*, *горох* — *горошина*.

2. У кличному відмінку іменників чоловічого роду другої відміни перед закінченням **-е**: *друг* — *друже*, *луг* — *луже*; *козак* — *козаче*, *юнак* — *юначе*, *пастух* — *пастуше*.

3. В усіх особових формах дієслів теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду, у формах наказового способу та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *берегти* — *бережу*, *бережеш*, *береже*, *бережем*, *бережете*, *бережуть*, *бережі*, *бережімо*, *бережіть* *хай* (нехай) *бережуть*; *зберегти* — *збережу*, *збережеш*, *збереже*, *збережем*, *збережете*, *збережуть*, *збережі*, *збережімо*, *збережіть*, *хай*

(нехай) *збережуть*; *зберéжений*; *пекти́* — *печу́*, *печéш*, *печé*, *печемо́*, *печетé*, *печу́ть*, *печи́*, *печі́мо*, *печі́ть*, *хай* (нехай) *печу́ть*; *пéчений*; *спекти́* — *спечу́*, *спечéш*, *спечé*, *спечемо́*, *спечетé*, *спечу́ть*, *спечи́*, *спечі́мо*, *спечі́ть*, *хай* (нехай) *спечу́ть*, *спéчений*; *колиха́ти* — *колиши́у*, *колі́шеш*, *колі́ше*, *колі́шимо*, *колі́шите*, *колі́шуть*, *колиши́*, *коли́шімо*, *коли́шіть*, *хай* (нехай) *колі́шуть*, *поколиха́ти* — *поколиши́у*, *поколі́шеш*, *поколі́ше*, *поколі́шимо*, *поколі́шите*, *поколі́шуть*, *поколиши́*, *поколі́шімо*, *поколі́шіть*, *хай* (нехай) *поколі́шуть*.

Чергування Д із ДЖ § 15. Д із **дж** чергуються в першій особі однини дієслів теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *сади́ти* — *саджу́*; *посади́ти* — *посаджу́*, *поса́джений*; *ради́ти* — *раджу́*; *сходи́ти* — *сходжу́*, *сход́жений*.

Чергування Т—Ч, З—Ж, С—Ш, ЗД—ЖДЖ, СТ—ШЧ (буква Ш) § 16. Чергуються **т із ч**; **з із ж**; **с із ш**; **зд із ждж**; **ст із шч** (буква **ш**) у першій особі однини дієслів теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *крути́ти* — *кручу́* — *кру́чений*, *леті́ти* — *лечу́*, *лази́ти* — *ла́жу*; *косі́ти* — *кошу́* — *ко́шений*, *покосі́ти* — *покошу́* — *поко́шений*, *іздити́* — *іжджу́* — *іжд́жений*, *пусти́ти* — *пущу́* — *пу́щений*.

Чергування СТ—ШЧ (буква Ш) § 17. У формі першої особи однини теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках **ст** чергується із **шч** (буква **ш**) перед суфіксом **-ен-**: *запусти́ти* — *запу́щу* — *запу́щений*; *мости́ти* — *мощу́* — *мо́щений*; *прости́ти* — *прощу́* — *про́щений*.

Чергування Б—БЛ, П—ПЛ, В—ВЛ, М—МЛ, Ф—ФЛ § 18. У першій особі однини і третій особі множини теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-** відбувається чергування

б із **бл**; **п** із **пл**; **в** із **вл**; **м** із **мл**; **ф** із **фл**: *любіти* — *люблю* — *люблять*; *ліпїти* — *ліплю* — *ліплять* — *ліплений*; *зловіти* — *зловію* — *зловлять* — *зловлений*; *стомїти* — *стомлю* — *стомлять*, *стóмлений*; *розграфїти* — *розграфлю* — *розграфлять* — *розграфлений*.

Зміни приголосних перед наступним приголосним під час словотворення

§ 19. Зміни приголосних перед -СЬК-(-ИЙ), -СТВ-(-О)

1. Під час утворення нових слів деякі приголосні перед **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)** зазнають звукових змін, що зафіксовані й на письмі:

1) **к**, м'який **ц**, **ч** + **-ськ-(-ий)**, **-ство-(-о)** → **-цьк-(-ий)**, **-цтв-(-о)**: *гірник* — *гірніцький* — *гірніцтво*; *козак* — *козацицький* — *козацицтво*; *парубок* — *парубоцький* — *парубоцтво*; *молодець* — *молодецький* — *молодецтво*; *стрілець* — *стрілецький*; *ткач* — *ткацький* — *ткацтво*;

2) **г**, **ж**, **з** + **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)** → **-зьк-(-ий)**, **-зтв-(-о)**: *Прага* — *празький*, *убогий* — *убозтво*, *Запоріжжя* — *запорізький*, *Збараж* — *збаразький*; *боягуз* — *боягузький* — *боягузтво*, але *герцог* — *герцогський*;

3) **х**, **ш**, **с** + **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)** → **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)**: *волох* — *волоський*, *чех* — *чеський*, *залісся* — *заліський*; *товариш* — *товариський* — *товариство*, але: *шах* — *шахський*, *Цюрих* — *цюрихський*.

2. Інші приголосні перед суфіксами **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)** на письмі зберігаємо: *агєнт* — *агєнтство*, *багатиий* — *багатиство*, *брат* — *братський* — *братство*, *завод* — *заводський*, *інтелігєнт* — *інтелігєнтський*, *люд* — *людський* — *людство*, *сиротá* — *сирітський* — *сирітство*, *пропагандїст* — *пропагандїстський*, *студєнт* — *студєнтський* — *студєнтство*.

Примітка. Про творення прикметників за допомогою суфікса **-ськ-(-ий)** від географічних назв і назв народів див. § 150.

§ 20. Зміни приголосних у прикметниках і прислівниках вищого ступеня порівняння

Під час творення прикметників і прислівників вищого ступеня порівняння **г, ж, з** змінюємо на **жч**, а **с** — на **шч** (буква **ш**): *дорогий* — *дорóжчий* (*дорóжче*); *дужий* — *дúжчий* (*дúжче*), *вужький* — *вúжчий* (*вúжче*), *низький* — *ни́жчий* (*ни́жче*), *висóкий* — *ви́щий* (*ви́ще*), але *легкий* — *лéгший* (*лéгше*).

§ 21. Зміни приголосних перед суфіксом -Н-

1. Приголосні звуки **к**, м'який і твердий **ц** перед суфіксом **-н-** змінюємо на **ч**: *безпéка* — *безпéчний*, *вік* — *вічний*, *рік* — *річний*, *місяць* — *місячний*, *окóлиця* — *окóличний*, *пшениця* — *пшени́чний*, *сóнце* — *сóнячний*, *яйцé* — *яéчня*.

2. Звуки **г, х** перед суфіксом **-н-** змінюємо на **ж, ш**: *до́рога* — *дорóжній*, *перемо́га* — *перемóжний*, *пихá* — *пи́шний*.

Приголосний твірної основи **ч** зберігаємо в похідних словах перед суфіксом **-н-**: *помі́чний* (від *пóмич*), *ні́чний* (від *ніч*).

Виняток становлять слова *двору́шник*, *мірóшник*, *рушні́к*, *рушні́ця*, *сóняшник*, *торі́шний*.

§ 22. Зміни приголосних перед суфіксальним голосним під час словотворення

Під час словотворення зазнають змін такі буквосполучення та окремі приголосні перед суфіксальним голосним:

1) буквосполучення **-цьк-** змінюємо на **-чч-**, а **-ськ-** — на **-ч-** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *воя́цький* — *воя́ччина*, *коза́цький* — *Коза́ччина*, *німе́цький* — *Німе́ччина*, *туре́цький* — *Туре́ччина* (але *га́лицький* — *Галичина́*); *ре́крутський* — *ре́кру́тчина*, *солда́тський* — *солда́тчина*;

2) буквосполучення **-ськ-, -ск-** змінюємо на **щ** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *полта́вський* — *Полта́вщина*, *віск* — *во́щина*; *пісо́к* (*піску́*) — *пи́щина*;

3) буквосполучення **-ск**, **-шк**- змінюємо на **щ** у прикметниках перед суфіксом **-ан-**: *віск* — *вощаний*; *дощка* — *дощаний*, *пісок* (*піску*) — *піщаний*;

4) буквосполучення **-ськ-**, **-зьк-** змінюємо на **щ**, **жч** у прізвищах перед суфіксами **-енк-**, **-ук**: *Васько* — *Ващенко* — *Ващук*, *Ісько* — *Іщенко* — *Ищук*, *Онисько* — *Оніщенко* — *Онисьук*, *Водоласький* — *Водолажченко*, *Кузько* — *Кужченко*.

Примітка. У присвійних прикметниках від особових імен із буквосполученнями **-ск-**, **-ськ-** букву **с** на письмі зберігаємо, а буква **к** змінюємо на **ч**: *Параска* — *Парасчин*; *Ониська* — *Онисьчин*, **-шк-** змінюємо на **щ**: *Мелашка* — *Мелашчин*;

5) приголосні **г**, **к**, **х** змінюємо на **ж**, **ч**, **ш** у присвійних прикметниках перед суфіксом **-ин**: *Ольга* — *Ольжин*; *Наталка* — *Наталчин*, *Одарка* — *Одарчин*, *дочка* — *доччин*; *Домаша* — *Домашин*, *сваха* — *свашин*, та у відіменних дієсловах перед суфіксами **-и-**, **-а-**: *бати́г* — *батожіти*, *друг* — *дружіти*, *крик* — *кричати*, *сухий* — *сушити*.

§ 23. Уживання прийменників **У**, **В** і початкових **У-**, **В-**

1. Щоб уникнути збігу букв на позначення приголосних звуків, що є важкими для вимови, та щоб досягти милозвучності, в українській мові вживають на письмі прийменник у і початковий у-:

1) між буквами, що позначають приголосні: *Де́сь у житі́ кричав перепел*; *На́ш учи́тель*;

2) на початку речення або слова перед буквою на позначення приголосного: *У пи́шому саду загалнолю́дської культу́ри кві́тне дере́во украї́нської духо́вності* (М. Степаненко); *У лі́сі пахло кві́тами*; *Уго́рі яскра́во ся́яло со́нце*; *Уна́слідок зливи пошко́джено доро́ги*.

Примітка 1. На початку речення і слова можна вживати **В** та **В-**: *В лі́сі пахло кві́тами*; *Вго́рі яскра́во ся́яло со́нце*; *Вна́слідок зливи пошко́джено доро́ги*.

Примітка 2. Перед двома і більше буквами на позначення приголосних можливі варіанти прийменників **уві, вві** та початкових **уві-, вві-**: ...**уві** сні бачив [Артем] батька (А. Головка); *Згасала зірка **уві** млі* (П. Воронько); *Юрій **увімкнув** світло* (В. Собко); *Чемні гості **спершу** прохають дозволу **ввійти** в кімнату* (Василь Барка); *...обидва довго і пильно **вдивлялися** в ту сонячну панораму, ніби хотіли **ввібрати** її у свої серця...* (О. Гончар).

У художніх творах трапляється варіант **ув** переважно перед голосним: *Петриків батько був **ув** економії за корівника, а мама за доярку* (Остап Вишня); *Це наш, — дівча ступа охоче і сміло **дивиться ув** очі, щоб не хитнувся, не поблід* (А. Малишко);

3) на початку речення перед буквою, що позначає звуки **йа, йе, йу, йі**: *У Японії випускник коледжу не вступить до університету, якщо не знатиме 100 народних пісень* (Л. Маменько); *У Європі нечувані повені* (Л. Костенко); *У Юрія тьохнуло серце* (В. Винниченко); *У їхньому товаристві [Василь] почувався вільно — як рідний серед рідних* (Р. Коваль);

4) на початку речення або слова перед двома чи трьома буквами, що позначають приголосні: *У присмерку літають ластівки низько* (Д. Павличко); *У структурі слова таких морфем немає; Утрое склали папір; Упритул підійшли до юрби*;

5) незалежно від кінця попереднього слова перед **в, ф**, а також перед буквосполученнями **льв-, зв-, св-, дв-, тв-, гв-, хв-** та ін.: *Сидимо у вагоні; Не спитавши броду, не лізь у воду* (Укр. прислів'я); *Хлопчик уволю награвся; Велике значення у формуванні характеру має самовиховання; Забіг у фос; Діти побували у Львові; Він жив у Львові; Поринути у звучання пісні; Лікар глянув у звужені очі хворого; Прожили рік (роки) у своїй хаті; Постукали у двері; Юнак переміг у двоборстві; Коріння вросло у тверду землю; Чужинці живуть у твоєму будинку; Хлопці служили у гвардії; Лікар побував у Гвінеї; Схили гори одягнені у хвою; Промінчик заграв у хвилях.*

Примітка. Після слова, що закінчується на голосний, у деяких дієсловах, прикметниках (дісприкметниках), прийменниках і прислівниках перед **в** пишемо префікс **в-**: *Невипадково поезію, насамперед ліричну, справедливо вважають станом душі* (В. Калашник); *Гості **ввійшли** до зали; Діти **ввічливі**; Вони **ввісьмох** вийшли на Говерлу; Дитина **вві** сні посміхається;*

б) після паузи, що на письмі позначена комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед буквою, що передає приголосний, зокрема і **й**: *До мене зайшла товаришка, учителька із сусіднього села; Справжньою долею є не час, у якому живемо, а місце* (Т. Прохасько); *Стоїть на відноколі мати — у неї вчись* (Б. Олійник); *Це було... у Києві*.

2. Щоб уникнути збігу букв, що передають голосні, та щоб досягти милозвучності, в українській мові на письмі вживають прийменник **в** між словами і **в-** на початку слів:

1) між буквами на позначення голосних: *У нього в очах засвітилась відрода* (Панас Мирний); *Вона побувала в Одесі*;

2) на початку речення перед буквою, що позначає голосний: *В очах дівчини бриніла сльоза; В Антарктиді працюють наукові експедиції*;

3) після слова, яке завершує буква на позначення приголосного, перед словом, яке починає буква, що передає голосний: *Вартовий поглянув в отвір*;

4) перед аббревіатурою, у назві першої букви якої вимовляють голосний: *в НБУ [в ен бе у], в МВФ [в ем ве еф]*;

5) після скороченого слова на приголосний, яке вимовляють повністю з кінцевим голосним: *1990 р. в місті сталася незвичайна подія*;

б) після букви на позначення голосного перед більшістю букв, що передають приголосні (крім **в**, **ф** і буквосполучень **льв-**, **зв-**, **св-**, **дв-**, **тв-**, **гв-**, **хв-** та ін.): *Пішла в садок вишневий* (Т. Шевченко); *З гір приходять дівчатка в коротких спідничках і приносять перші білі і сині проліски* (У. Самчук); *Пора втішатися врожаєм* (В. Калашник); *Вона прожила в Японії десять років; Вантажівка повернула вбік*.

Примітка 1. У деяких церковнослов'янських висловах перед кількома буквами, а також перед іменником ім'я можливий варіант **во**: *Во здоровіє, во спасеніє, многая літа* (здравиця); *Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь* (молитва).

Примітка 2. У художньому тексті трапляються відхилення від правил уживання прийменників **у**, **в** і початкових **у-**, **в-**, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора.

3. Деякі слова української мови — загальні та власні назви вживаємо або тільки з **у-**: *ува́га, увертю́ра, уда́рник, узберéж-ся, ука́з, ультимáтум, умо́ва, уста́лення, устанóва, уто́пія, уя́ва; Уго́рщина, Удовичéнко, Ура́л*, або тільки з **в-**: *взаéмини, вла́да, власний, властíвість, вплив, впливо́вий; Владивосто́к, Вру́бель* та ін.

У кількох словах уживання початкових **у-, в-** залежить від їхнього значення: *уда́ча і вда́ча, укла́д і вкла́д, упра́ва і впра́ва, усту́п і вступ*.

Примітка. У поезії, крім узвичаєної назви *Украї́на*, уживали і вживають *Вкраї́на*: *Тихо та любо... чи се Вкраї́на? Так, се Вкраї́на... Он і садок, батьківська хата і луки зелені, темні вільхи, ставочок із ряскою... Так, се Вкраї́на...* (Леся Українка).

§ 24. Уживання сполучників, часток **І, Ї** та початкових **І-, Ї-**

1. Щоб уникнути збігу букв, що позначають важкі для вимови приголосні звуки, та досягти милозвучності, на письмі вживаємо **і**:

1) між буквами на позначення приголосних: *Вірю в пам'ять і серце людське* (Б. Олійник); *Він іде; Тут ідеться про народні звичаї*;

2) після паузи, що на письмі позначена крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, перед словом або складом, які починає буква, що передає приголосний звук: *Нема вже тієї хатини. І я в сивині, як у сні* (Д. Павличко); *Він, імовірно, нічого не зробить*;

3) на початку речення та слова: *І долом геть собі село понад водою простяглось* (Т. Шевченко); *І приковують [гори] до себе очі, і ваблять у свою далечінь імлисту* (М. Коцюбинський); *Імовірно водопілля цього року*.

2. Щоб уникнути збігу букв, що передають голосні, уживаємо **й**:

1) між буквами на позначення голосних: *У садку співали Ольга й Андрій; Оце й уся врода* (Панас Мирний); *Квітли вишні й одцвітали* (Ф. Малицький);

2) між буквами, що передають голосний і приголосний: *Навчає баєчка великого й малого* (Л. Глібов); *На траві й квітках росинки, шелестіння й гомін гілки, щebetання й пісня пташки* (Я. Щоголів); *Про все це йдеться у пропонуваному читачеві довідникові* (М. Степаненко); *Висока ймовірність захворіти; Вона йде; Високе ймення — патріот.*

Примітка. Трапляються відхилення від правил уживання сполучників, часток **і, й** та **і-, й-** на початку слів, що зумовлено вимогами ритму або мовними вподобаннями автора.

3. Тільки **і** вживаємо:

1) якщо зіставляємо поняття: *Дні і ночі; Батьки і діти; Правда і кривда; Просте і складне речення;*

2) перед словом, на початку якого стоять букви **й, є, ї, ю, я**: *Ольга і Йосип — друзі; Світлана і Єва навчаються в коледжі; Василь і Юрій повернулися додому; Куди, для чого, хто і як?* (М. Рильський).

4. Після букв **й, я, ю, є, ї** вживаємо єднальні сполучники **і** або **та**: *Неподалік вони побачили зелений гай і (та) широку долину; Нехай збудуться моя і твоя мрії; Юнак грає і (та) співає; Випускники висловили свої найпотаємніші мрії і (та) обережні прогнози.*

§ 25. Уживання прийменника **з** і його варіантів **із, зі** (ЗО)

1. Прийменник **з** уживаємо:

1) на початку речення перед буквою, що позначає голосний: *З одним рибалкою він дуже подружив* (Л. Глібов); усередині речення перед такою самою буквою незалежно від закінчення попереднього слова чи паузи: *Диктант з української мови; Контрольна робота з української мови; На додаткових заняттях учитель працює по-різному: з усіма учнями або з одним-двома;*

2) на початку речення перед буквою, що позначає приголосний (крім свистячих **з, с, ц** і шиплячих **ж, ч, ш**): *З лісу потягло*

прохолодою; З її приїздом якомсь повеселіла хата (Леся Українка); рідше — перед початковим буквосполученням: *З другого боку простягалися поля*, чи буквосполученням наступного слова, якщо попереднє слово закінчує буква, що передає голосний: *Вона відвідала з друзями Київ; Плугатарі з плугами йдуть* (Т. Шевченко);

З) між двома буквами, перша з яких позначає голосний, а друга — приголосний: *Як сонях той до сонця, до України свій погляд я з любов'ю повертав* (Ф. Малицький).

2. **Із, зі (зо)** як варіанти прийменника з уживаємо перед буквами, що передають важкі для вимови збіги приголосних звуків та для досягнення милозвучності.

Із уживаємо перед одиничними буквами, що позначають свистячі **з, с, ц** та шиплячі **ж, ч, ш**, незалежно від закінчення попереднього слова та на початку речення: *Перстень виготовлено із золота; Гнат... запряг коні й так їх гнав із села, що вони із шкури вилазили* (М. Стельмах); *Родина із семи душ; Циліндр зроблено із цупкого паперу; Павук скотивсь із жовтого листка і завис у повітрі...* (Вал. Шевчук); *Рибалка вискочив із човна; Із шовку виготовили вітрила*, між буквами, які позначають один або два приголосних, що не належать до свистячих чи шиплячих: *Біг із бар'єрами спортсмени здолали успішно; Лист із Бразилії* (І. Франко); *Вони сплели вінок із хвої*, або попередня буква є назвою свистячого чи шиплячого звука: *І місив новий заміс із тіста старого* (І. Драч); *Бабуся вийшла босоніж із хати*.

Зі вживаємо, якщо буквосполучення наступного слова має переважно початкові **з, с, ш**, а також деякі інші букви, незалежно від закінчення попереднього слова чи паузи: *Ви зустріли ворога... зі зброєю в руках* (Ю. Яновський); *Балада зі знаком запитання* (І. Драч); *Бере книжку зі стола* (Леся Українка); *Зі школи на майдан вивалила дітвору* (А. Головка); *Прибув зі Львова*.

У позиції перед деякими буквосполученнями варіанти **із** та **зі** можуть бути взаємозамінними: *Тихович разом із сходом сонця зірвався на рівні ноги* (М. Коцюбинський) і *Він устав*

разом **зі** сходом сонця; *А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капле* (народна пісня) і *Хат зі стріхами мало в українських селах*.

Примітка. Трапляються відхилення від правил уживання прийменника **з** і його варіантів **із, зі**, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора.

3. **Зо** як фонетичний варіант прийменника **зі** завжди вживаємо із числівниками **два, три** (*Позичив зо дві сотні; Проснав зо три години*) та із займенником **мною** (*Він був зі (зо) мною*).

УЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА (Ь)

§ 26. Буквою **ь** позначаємо на письмі м'якість приголосних звуків.

Пишемо **Ь** 1. **Ь** пишемо:

1) після букв **д, т, з, с, дз, ц, л, н** у кінці слова та складу: *мідь, суть, наморозь, вісь, гедзь, палець, крохмаль, кінь; дядько, молотьба, близько, восьмий, Грицько, кільце, ганьба;*

2) після **д, т, з, с, дз, ц, л, н і р** у середині слова перед **о**: *дьоготь, тьохкати, сьомий, дзьоб, цьогó, льон, сінього, ларьок, трьох, царьок;*

3) після **л** перед наступною буквою на позначення приголосного: *Гальченко, Гуцульщина, їдальня, кільце, ковальський, пальці, рибальство, сільський, спільник.*

Примітка. Не пишемо **ь** після **л** у буквосполученнях **-лц-, -лч-**, коли вони походять із **-лк-**: *балка — бальці, галка — гальці, галченя, монголка — монгольці, Наталка — Натальці, Наталчин, рибалка — рибальці, рибалчин, спілка — спільці, спілчанський*, але: *гулька — гульці, кулька — кульці, шпілька — шпільці.*

2. Також пишемо **ь**:

1) у словах, що закінчуються на:

а) **-зьк(-ий), -ськ(-ий), -цьк(-ий); -зькість, -ськість, -цькість; -зько, -ськ(-о), -цько; -зькому, -ському, -цькому;**

-зьки, -ськи, -цьки: *близький, вузький, волінський, донецький; близькість; людськість; близько; військо; багачко; по-французькому, по-французьки; по-українському, по-українськи; по-німецькому, по-німецьки.*

Примітка. **Ь** не пишемо у словах *баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, жаский, ковзкий, плаский (плоский), порський, різкий* і в похідних від них утвореннях *боязкість, в'язкість, баско, різко* та ін.;

б) -еньк(-а), -еньк(-о), -оньк(-а), -оньк(-о); -еньк(-ий), -есеньк(-ий), -ісіньк(-ий), -юсіньк(-ий): *рученька, батенько; голівонька, соколонько; гарненький, малесенький; свіжесинький; тонюсінький* (див. ще § 32);

2) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи першої відміни на **-я:** *гривень, друкáрень, їдálень, пісéнь, стаéнь; крамніць, матриць, робітніць* та середнього роду другої відміни на **-нн(-я), -ц(-е):** *бажáнь, знáнь, кілець, місць, сердець і серць*, але: *бур, зір, Мотр* (після **р**);

3) у дієслівних формах дійсного та наказового способу: *бúдить, бúдять, кóсить, кóсять, рóбить, рóблять, хóдять, хóдять; будь, бúдьте, бúдьмо; лízь, лízьте, лízьмо; кинь, кіньте, кіньмо; трать, тrátьте, тrátьмо* (див. ще § 118, прим. 1).

Примітка. Про вживання **ь** у словах іншомовного походження див. § 139; у прізвищах — § 144, у географічних назвах — § 151.

Не пишемо ь § 27. Ъ не пишемо:

1. Після **р** у кінці складу або слова: *вір, вірте, гірка, гіркий, кобзár, ларкá, лікар, монасти́р, перевір, секретáр, тепéр, тюрмá, школяр, Хáрків, царкá* (від *царьóк*).

2. Після **н** перед **ж, ч, ш, щ** і перед суфіксом **-ськ(-ий):** *кінчик, промінчик, мéнший, тóнший, Уманщина; волінський, громадя́нський, освітя́нський, селя́нський*, але: *бриньча́ти, до́ньчин, ня́ньчин, ня́ньчити* та ін., бо є **ь** у їхніх твірних основах між буквами на позначення приголосних: *бринькати, до́нька, ня́нька*.

3. Після всіх букв на позначення приголосних, крім л, якщо за ними стоять інші букви, що передають м'які або напівпом'якшені приголосні: *Бєршадь* — *бєршадський*, *вінця*, *дзвякнути*, *кінцівка*, *кóристю*, *ланцюжок*, *Пріп'ять* — *пріп'ятський*, *радість*, *різдвяний*, *світ*, *свято*, *слід*, *сміх*, *сніг*, *сніп*, *сьогóдні*, *танцювати*, *цвях*, *щáстя*, але: *різьбяр* (і *різьбáр*), *тьм'яний* і похідні від них: *різьбярство*, *тьм'яність*.

Примітка. Коли **ь** наявний у формі називного відмінка іменника, то його зберігаємо в усіх інших відмінках; коли ж у називному відмінку **ь** немає, то й в інших відмінках його не пишемо: *ку́лька* — *ку́льці*, *дівчино́нка* — *дівчино́нці*, *письмо́* — (на) *письмі*, *редька* — *редьці*, але: *га́лка* — *га́лці*, *гі́лка* — *гі́лці*, *сторі́нка* — *сторі́нці*, *па́смо* — (у) *па́смі*.

4. Після л в іменникових суфіксах **-лн(-о)**, **-илн(-о)**: *де́ржално*, *пу́жално*, *ціпи́лно* та ін., але в іменниках зі значенням зменшеності **ь** пишемо *де́ржальце*, *пу́жальце* та ін.

5. Між двома однаковими буквами, що позначають м'які приголосні: *буття*, *волóсся*, *галу́ззя*, *гілля́стий*, *життя*, *каміння*, *ллі́ється*, *прила́ддя*, *сіллю*.

6. Після букв **д**, **н**, **т** перед суфіксами **-ченк(-о)**, **-чук**, **-чишин**: *безха́тченко*, *Па́нченко*, *Фе́дченко*; *Радчу́к*, *Степанчу́к*; *Гринчи́шин*, *Федчи́шин*, але після л пишемо **ь**: *Га́льченко*, *Га́льчу́к*; *Миха́льченко*, *Миха́льчу́к*, *Миха́льчи́шин*.

7. Після букви **ц** у деяких вигуках (звуконаслідувальних словах): *бац*, *буц*, *гоц*, *клац*, а також у кінці іменників чоловічого роду іншомовного походження: *кварц*, *пала́ц*, *пая́ц*, *Су́єц*, *шпри́ц* (див. ще § 139).

СПРОЩЕННЯ В БУКВОСПОЛУЧЕННЯХ

§ 28. У буквосполученнях **-ждн-**, **-здн-**, **-стн-**, **-стл-**, **-стл-** випадають **д** і **т** на письмі: *ти́ждень* — *ти́жня* — *тижне́вий*, *ви́їзди-ти* — *ви́їзній*, *прої́зд* — *прої́зній*, *ві́сть* — *ві́сник*, *ко́ристь* — *ко́рисний*, *пе́рстень* — *пе́рсня*, *че́сть* — *че́сний*, *я́кість* — *я́кісний*, *ле́стоці* — *уле́сливий*, *стелі́ти* — *сла́ти*, *щáстя* — *щаслі́вий*, але букву **т** зберігаємо у словах *дев'яно́стники*,

зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, шістнадцять.

Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження, що закінчуються на **-ст**, букву **т** зберігаємо в буквосполученні **-стн-**: *аванпóст* — *аванпóстний*, *балáст* — *балáстний*, *компóст* — *компóстний*, *контрáст* — *контрáстний*, *форпóст* — *форпóстний*.

-ЗКН-, -СКН- У буквосполученнях **-зкн-**, **-скн-** перед дієслівним суфіксом **-ну-** випадає **к**: *брíзкн* — *брíзнути*, *брязк* — *брязнути*, *блиск* — *бліснути*, *тиск* — *піснути*, *плюск* — *пліснути*, *тріск* — *тріснути*, але: *ві́пуск* — *ви́пускний*, *виск* — *ві́скнути*.

-СЛН- У буквосполученні **-слн-** випадає **л**: *ма́сло* — *масні́й*, *ми́сль* — *умі́сний*, *навмі́сне*, *ремесло́* — *ремісні́к*.

ПОДВОЄННЯ БУКВ

§ 29. Подвоєння букв як наслідок їх збігу

1. Подвоєння букв на позначення приголосних звуків маємо, якщо збігаються однакові приголосні:

1) префікса й кореня: *беззвучний*, *ві́ддати*, *ві́дділ*, *вві́чливий*, *вві́ч*, *завві́шки*, *зза́ду*, *оббі́ти*, *роззб́рїти*, *розз́ява*.

Примітка. Немає подвоєння букв у таких словах, як *отóй*, *отúт*, *отáк*, *отáм*, *отепéр*, *отóді*, а також у слові *оце́й*;

2) кінця першої та початку другої частини складноскорочених слів: *військкóмат* (військовий комісаріат), *міськкóм* (міський комітет);

3) кореня або основи і суфіксів прикметників чи іменників: *день* — *де́нний*, *закóн* — *закóнний*, *кінь* — *кі́нний*, *осінь* — *осі́нний*, *тумáн* — *тумáнний*; *баи́танний*, *вікóнниця*, *Ві́нниця*, *годі́нник*, *письме́нник*; **-нн-** зберігаємо також перед суфіксом **-ість** в іменниках і прислівниках, утворених від прикмет-

ників із **-нн-**: *закóнный* — *закóнність* — *закóнно*, *тумáнный* — *тумáнність* — *тумáнно*.

2. Якщо збігається буква **с** основи дієслова минулого часу і постфікса **-ся**: *вінісся*, *пáсся*, *розрісся*, *трясся*.

3. Подвоєння букв на позначення приголосних маємо також:

1) у наголошених суфіксах **-анн(-ий)** [**-янн(-ий)**], **-енн(-ий)** прикметників, що вказують на вищу за звичайну міру якості або можливість чи неможливість дії: *неблагáнный*, *недоторкáнный*, *нездолáнный*, *несказáнный*, *незрівня́нный*, *височéнный*, *здоровéнный*, *нездійснéнный*, *незлічéнный*, *непримирéнный*, *нескінчéнный*, *силéнный*, *страшéнный*, *числéнный*, та в суфіксах похідних від них іменників і прислівників: *неблагáнно*, *недоторкáнність*, *нездолáнність*, *нездолáнно*, *незрівня́нно*, *височéнно*, *незлічéнність*, *непримирéнно*, *нескінчéнно*, *страшéнно*, *числéнність*, *числéнно* та ін.;

2) у суфіксах **-енн(-ий)**, **-янн(-ий)** прикметників старослов'янського походження: *благословéнный*, *блажéнный*, *огнéнный*, *ока́янный*, *свящéнный*, *спасéнный* і в суфіксі прикметника *божéственный*, а також у суфіксах похідних від них іменників і прислівників: *блажéнно*, *свящéнный* та ін., *божéственно*;

Примітка. Немає подвоєння **н** у дієприкметниках: *вівершений*, *віхований*, *зрóблений*, *по́раний*, *ска́заний*, *спéчений*; у прикметниках на **-ен(-ий)**, співвідносних із відповідними дієприкметниками (що мають інший наголос): *варéний* (пор. дієприкметник *вáрений*), *печéний* (пор. дієприкметник *пéчений*), а також у прикметниках від дієприкметникового походження: *довгождáний*, *жадáний*, *навіжéний*, *скажéний*, *шалéний*.

Треба розрізняти такі слова, як *здійснéнный* (який може здійснюватися — прикметник) і *здійснений* (який здійснився — дієприкметник), *нездолáнный* ('непереможний') і *нездóланий* ('якого не подолали'), *незлічéнный* ('представлений у дуже великій кількості') і *незлічений* ('не порахований') та ін.

4. Маємо подвоєння букв у словах *боввáн*, *Гáнна*, *лля́ний*, *оввá*, *ссáти*, а також у похідних від них словах: *бовваніти*, *Гáннин*, *віссати*, *ссавці* та ін.

**§ 30. Подвоєння букв
як наслідок подовження приголосних**

1. Приголосні **д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч** подовжуються (на письмі їх позначаємо двома буквами), коли вжиті після голосного:

1) перед **я, ю, і, є** в усіх відмінкових формах іменників середнього роду другої відміни (крім форми родового відмінка множини): *знаряддя, знаряддю, (на) знарядді* та ін.; *життя, життю, (у) житті*; *мотуззя, (у) мотуззі*; *колбсся, колбссю, (у) колбссі*; *гілля, гілляю, (на) гіллі*; *знання, знанняю, (у) знанні*; *збіжжя, збіжжю, (у) збіжжі*; *сторіччя, сторіччю, (у) сторіччі*; *піддашшя, піддашшю, (на) піддашші*, а також у похідних від них словах: *гілля* — *гіллястий, гіллячка*; *життя* — *життєвий* (і *життєвий*), *життєпис* та ін., але: *знань, знарядь, піддаш, сторіч, угідь*.

Якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, тоді зберігаємо: *відкриття* — *відкриттів, почуття* — *почуттів*;

2) перед **я, ю, і, є** в усіх відмінкових формах деяких іменників чоловічого, жіночого та спільного роду першої відміни (за винятком родового відмінка множини на **-ей**): *суддя, судді, суддю, суддів* та ін.; *стаття, статті, статтєю* (але в родовому відмінку множини — *статей*); *рілля, ріллі, рілляю, рілляю* та ін.; *Ілля, Іллі, Ілляю, Ілляю, Ілле* та ін.;

3) перед **ю** в орудному відмінку однини іменників жіночого роду третьої відміни, якщо в називному відмінку їхня основа має один м'який або шиплячий приголосний: *молодь* — *молоддю, мить* — *міттяю, мазь* — *маззю, вісь* — *віссю, міць* — *міццю, сіль* — *сілляю, тіль* — *тінню, поторож* — *поторожжю, ніч* — *ніччю, розкіш* — *розкішшю*.

Примітка. Якщо основа закінчується на два приголосні, губний або **р**, їх подовження немає: *молодість* — *молодістю, пріязнь* — *пріязню, повість* — *повістю, кров* — *крів'ю, матір* — *матір'ю, нехворощ* — *нехворощю*;

4) перед **я, ю** у прислівниках *зрання, навмання, спробо́ння, попідвіко́нню, попідті́нню*;

5) перед **ю, є** у формах теперішнього часу дієслів *літи, літисся*: *ллю, ллєш, ллємó, ллетé, ллють; ллєтьсья, ллютьсья*, а також у похідних від них: *віллю, віділлю, наллю, розіллю; розіллєтьсья, розіллютьсья* та ін.

Примітка. Немає подвоєння приголосних в іменниках *кутя, по-падя, свиня* і в порядкових числівниках *трéтя, трéте* та ін.

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

з-, із-, зі, зо- § 31. 1. Префікс **з-** перед буквами на позначення глухих приголосних **к, п, т, ф, х** переходить у **с-**: *сказáти, спалахнúти, стовкту́, сфотографувáти, схилíти*. Перед усіма іншими буквами пишемо **з-** (зрідка **із-**): *збáвити, звестí, зжítисся, ззирнúтисся, зсадíти, зціпíти, зчепíти, зшítток; ізжóвкнути, ізнóв, ізсерéдини*.

Префікс **з-** (**с-**) уживаємо переважно перед коренем, що починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: *зеконóмити, зігнóрувáти, зорієнтувáтисся, зумóвити; здрíбнítити, зскрíбáти; склáсти, скрípíти* та ін.

Коли ж корінь слова починають дві букви на позначення приголосних, пишемо префікс **зі-**: *зібгáти, зігнúти, зігрáти, зідрáти, зізнáтисся, зіпсувáти, зістáвити, зіткнення, зіщúлитисся* та ін.

Префікс **зі-** вживаємо також у словах із коренем, перший склад якого становить звукосполучення **губний + й**: *зів'ялий, зім'яти, зіп'ястисся* (і *сп'ястисся*) та ін.

У деяких словах можна паралельно вживати префікси **зі-, зо-**: *зігрівáти* і *зогрівáти, зімлівáти* і *зомлівáти, зіпрівáти* і *зопрівáти, зітліти* і *зотліти*.

БЕЗ-, ВІД-, МІЖ-, НАД-, ОБ-, ПЕРЕД-, ПІД-, ПОНАД-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ- 2. У префіксах **без-, від- між-, над-, об-, перед-, під-, понад-, роз-, через-** кінцевий дзвінкий приголосний перед наступним глухим приголосним не змінюємо: *безкорíсливий, безкра́йй; відкриття́, відстань; міжконтинентáльний, міжпланéтний; надпотúжний; обпалíти,*

обтрусіти; передплатити, передчасний; підтримка; понадплановий; розтягнути, розчин, розхитати; черезплічник.

ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ- 3. Префікс **пре-** вживаємо в якісних прикметниках і похідних від них прислівниках для вираження найвищого ступеня вияву ознаки: *прегарний, презав'язтий, прекрасний, премудрий, препогано, пречудово*, а також у словах *презірливий, презірство* та словах старослов'янського походження *преосвященний, преподобний, престол*.

Префікс **при-** пишемо:

а) у дієсловах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, та в похідних від них словах: *прибігти, приборкати, побудувати, привабити, прикрутити, пришивідити, приборканий, побудований, привабливий, прикручений, пришивідження*;

б) в іменниках і прикметниках, що вказують на просторове прилягання: *пригірок, приярок, приборежний, прикордонний*;

в) у прикметниках на означення неповноти ознаки: *пристаркуватий*.

Префікс **прі-** зберігся тільки у словах *прізвисько, прізвище, прірва*.

АРХІ- 4. В іменниках і прикметниках уживаємо префікс **архі-**: *архіважливий, архімільйонер, архіскладний*.

Примітка. У назвах церковних звань, титулів і чинів можна вживати префікси **архи-** та **архі-**: *архимандрит і архімандрит, архиєрей і архиєрей, архистратиг і архистратиг* та ін.

АНТИ-, КВАЗІ- 5. Голосний **и** у префіксі **анти-** та голосний **і** префіксі **квазі-** не зазнають змін: *антиалкогольний, антиароматичний, антиаргумент антиестетичний, антиєвропейський, антиінфляційний, антинауковий, антиурядовий, антиядерний; квазіглобальний, квазіобертання, квазіоптика, квазіплоский, квазіпружність, квазірінок, квазістійкість, квазічастинка*.

ПРАВОПИС СУФІКСІВ

§ 32. Іменникові суфікси

-ИК, -НИК / -ІВНИК, -ЛЬНИК 1. В українських суфіксах **-ик, -ник / -івник, -льник** пишемо **и**: *братик, вузлик; колядник, лірник, мрійник, наставник; газівник, працівник, верстальник, регулювальник, уболівальник*.

Примітка. Від українського суфікса **-ик** потрібно відрізнити іншомовні суфікси **-ик, -ік (-ік)**, у яких пишемо **и** або **і (ї)** відповідно до правил уживання **и** та **і (ї)** в загальних назвах іншомовного походження: *історик, медик, романтик, фізик*, але: *академік, механік, прозаїк, хімік*.

У суфіксі **-льник** після **л** перед **н** завжди пишемо **ь**: *волочільник, мастільник, полільник, постачальник, уболівальник*.

-ИВ(-О) 2. У суфіксі **-ив(-о)**, що називає збірні поняття, які означають матеріал або продукт праці, пишемо тільки **и**: *вариво, дббриво, куриво, меливо, мерезиво, мисиво, морозиво, паливо, печиво, прядиво*.

-АЛЬ, -ЕНЬ, -ЕЦЬ (-ЄЦЬ), -ІСТЬ, -ТЕЛЬ 3. В усіх словах із суфіксами **-аль, -ень, -ець (-єць), -ість, -тель** пишемо **ь**: *коваль, скрипаль; вєлетень, учень; борєць, італієць, мовознавець, переможєць; здатність, свіжість; вихователь, любитель*.

-К(-А), -ИЦ(-Я), -ИН(-Я), -ЕС(-А) 4. За допомогою суфіксів **-к(-а), -иц(-я), -ин(-я), -ес(-а)** та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс **-к(-а)**, бо він поєднуваний із різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігуристка* та ін.

Суфікс **-иц(-я)** приєднуємо до основ на **-ник**: *верстальниця, набірниця, порадниця* та **-ень**: *ученіця*.

Суфікс **-ин(-я)** сполучаємо з основами на **-ець**: *кравчіня, плавчіня, продавчіня* і приголосний: *бойкіня, майстріня, лемкіня*.

Суфікс **-ес(-а)** рідковживаний в українській мові: *дияко-не́са, патронéса, поетéса*.

**-НН(-Я),
-ІНН(-Я),
-ЕНН(-Я)**

5. Суфікси **-нн(-я), -інн(-я), -енн(-я)** пишемо з буквами **-нн-**.

Суфікс **-нн(-я)** мають віддієслівні іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосним основи **а (я)**: *гукáти — гукáння, гуля́ти — гуля́ння, зроста́ти — зроста́ння, сприя́ти — сприя́ння*.

Суфікс **-інн(-я)** вживаємо в іменниках середнього роду, утворених від дієслів із голосними основи **и, і**: *бурі́ти — бурі́ння, горі́ти — горі́ння, носі́ти — носі́ння, ході́ти — ході́ння, шаруді́ти — шаруді́ння*.

Суфікс **-енн(-я)** мають віддієслівні іменники середнього роду, у яких наголос падає на корінь: *звэ́рнення, напру́ження, підне́сення, удоскона́лення*.

-ИНН(-Я)

6. Суфікс **-инн(-я)** вживаємо в іменниках середнього роду, що називають збірні поняття: *бобові́ння, гарбузі́ння, картоплі́ння, павути́ння*.

**-ЕН(-Я)
[-ЄН(-Я)]**

7. Суфікс **-ен(-я) [-єн(-я)]** вживаємо в іменниках середнього роду, що називають малих істот: *вовченя́, гусеня́, совеня́, часня́*.

**-ЕЧОК (-ЄЧОК),
-ЕЧК(-А)
[-ЄЧК(-А)],
-ЕЧК(-О)
[-ЄЧК(-О)]**

8. У суфіксах зі зменшено-пестливим значенням **-ечок (-єчок), -ечк(-а) [-єчк(-а)], -ечк(-о) [-єчк(-о)]** пишемо **е (є)**: *верше́чок, міше́чок, крає́чок, діже́чка, копіє́чка, Ма-ріє́чка, рі́чечка; віко́нечко, словéчко, яéчко*.

Ці суфікси потрібно відрізнити від суфіксів **-ичок, -ичк(-а)** у словах на зразок *но́жичок, траві́чка*.

**-ЕНК(-О)
[-ЄНК(-О)],
-ЕНЬК(-О, -А)
[ЄНЬК(-О)]**

9. Правопис цих суфіксів залежить від значень іменників, які вони утворюють: суфікс **-енк(-о) [-єнк(-о)]** вживаємо здебільшого в іменниках, що означають прізвища:

Ада́менко, Кра́вченко, Му́сієнко, Олексі́єнко, зрідка — у загальних назвах: *безба́тченко, ковалéнко*; суфікс **-еньк(-о, -а) [-єньк(-о)]** — для утворення пестливих назв: *ба́тенько, коничéнько, се́рдéнько, ніженя́, топо́ленька, за́єнько*.

-ИСЬК(-О)
[-ЇСЬК(-О)],
-ИЩ(-Е)
[-ЇЩ(-Е)]

10. За допомогою суфіксів **-иськ(-о)** **[-їськ(-о)]**, **-ищ(-е)** **[-їщ(-е)]** утворені слова з емоційно-негативним забарвленням від іменників усіх родів, причому після букви на позначення приголосного пишемо **и**, а на позначення голосного — **ї**: *дівч^ісько, хлопч^ісько; гноїсько; вогнище, побійще*.

-ОВИЧ,
-ІВН(-А)
[ЇВН(-А)]

11. Суфікс **-ович** уживаємо для утворення чоловічих імен по батькові: *Вікторович, Васильович, Іванович, Микитович, Олексійович, Петрович, Юрійович*.

Примітка. Від особових імен *Ігор, Лазар*, які належать до іменників м'якої групи на **-р**, утворюємо чоловічі імена по батькові *Ігорьович, Лазарьович*.

Суфікс **-івн(-а)** **[-ївн(-а)]** вживаємо для утворення жіночих імен по батькові від особових імен на приголосний і на **-й**: *Борисівна, Василівна, Ігорівна; Валеріївна, Гордіївна, Сергіївна, Юріївна*.

Від таких імен, як *Григорій, Ілля, Кузьма, Лука, Микола, Сава, Хомá, Яків*, відповідні імена по батькові будуть: *Григорович, Григорівна; Ілліч, Іллівна; Кузьмович (і Кузьміч), Кузьмівна; Лукич, Луківна; Миколайович (і Миколович), Миколаївна (і Миколівна); Савович (і Савич), Савівна; Хомович (і Хоміч), Хомівна; Якович, Яківна*.

Примітка. В основі особового імені чергується **і** з **о** в імені по батькові: *Антін — Антонович, Антонівна; Фédір — Фédорович, Фédорівна*.

-ІВК(-А),
-ОВК(-А)

12. В іменниках жіночого роду, утворених від іменників та інших частин мови, уживаємо суфікс **-івк(-а)**: *голівка, долівка, ножівка, полівка, спиртівка, частівка, шалівка, шихтівка*.

У деяких іменниках маємо суфікс **-овк(-а)**: *голівка* (капусти), *духівка*.

-ОК

13. В іменниках чоловічого роду після приголосних уживаємо суфікс **-ок**, голосний **о** якого в непрямих відмінках випадає: *вершóк, гайóк, кийóк, кілóк, лужóк, стручóк*.

Після букв на позначення м'яких приголосних перед суфіксом **-ок-** пишемо **ь**: *деньо́к, пеньо́к*.

-ИР, -ИСТ, -ИЗМ-, -ИР, -ИСТ, -ИЗМ 14. **И** пишемо в іншомовних суфіксах **-ир, -ист, -изм**, ужитих після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р**: *бригади́р, каси́р, команди́р; бандури́ст, пейзажи́ст, хори́ст; класици́зм, романти́зм, педанти́зм, терориз́м*.

І пишемо після інших приголосних у суфіксах **-ір, -іст, -ізм**: *банки́р, пломби́р; ідеали́ст, піані́ст, романі́ст; модерні́зм, реалі́зм*, а також у словах, утворених від українських коренів: *боротьби́ст, побутові́зм, речові́зм* та ін.

Після голосних у суфіксах **-ір, -іст, -ізм** пишемо **ї**: *конвої́р, лицейі́ст, герої́зм*.

§ 33. Прикметникові та дієприкметникові суфікси

-Н(-ИЙ), -Н(-ІЙ) 1. За допомогою суфікса **-н(-ий)** від іменникових і дієслівних основ утворено основний склад якісних і відносних прикметників: *влучний, дружний* (спів), *західний, згубний, мільйонний, напускний, народний, принадний, природний, холодний*.

Суфікс **-н(-ий)** — один з основних прикметникових суфіксів, приєднаний до основ іншомовних іменників на **-ія**: *гармонійний, емоційний, категорійний, коаліційний, традиційний, пропорційний* та ін.

Суфікс **-н(-ий)** уживаємо в небагатьох прикметниках (переважно відносних): *братний, всесвітний, горбодний, давній, життєвий, задній, крайній, літний, майбутній, матерний, незабутній, освітний, пізній, ранній, самобутній, суботний, хатний* та ін.

Суфікс **-н(-ий)** — типовий для всіх прикметників відприслівникового і відіменникового походження, що мають перед цим суфіксом **ж, ш**: *бліжній, вчорашній, давніший, домашній, доробжний, дружний* ('потиск руки'), *зовнішній, колишній, мужній, поздівжний, поробжний, прийдешній, ранішній, сінешній, справжній, сьогоднішній, тутешній, художній, але потужний*.

- ИЧН-(-ИЙ),
-ІЧН-(-ИЙ)
[-ІЧН-(-ИЙ)]** 2. Після букв **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** у прикметниках, утворених від основ іншомовного походження, пишемо похідний суфікс **-ичн-(-ий)**: *ортопеді́чний, демократі́чний, синтаксі́чний, історі́чний*, після інших приголосних — **-ічн-(-ий)**: *академі́чний, анархі́чний, археологі́чний, географі́чний, ідилі́чний, симфоні́чний*, після голосних — **-їчн-(-ий)**: *прозаї́чний*.
- ИН, -ІН** 3. У присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин**: *ба́ба — ба́бин, ма́ма — ма́мин, Га́нна — Га́ннин, Ка́тря — Ка́трин, Мару́ся — Мару́син, свекру́ха — свекру́шин, ті́тка — ті́тчин*, після голосних — **-їн**: *Зо́я — Зо́їн, Марі́я — Марі́їн, Соломі́я — Соломі́їн, Софі́я — Софі́їн*.
- ИН-(-ИЙ),
-ІН-(-ИЙ)** 4. У прикметниках зі значенням присвійності, утворених від назв тварин, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин-(-ий)**: *бджолі́ний, голубі́ний, горобі́ний, качі́ний, орлі́ний*; після букв, що передають голосний, та апострофа — **-їн-(-ий)**: *змій́ний, солов'ї́ний*.
- ИСТ-(-ИЙ),
-ІСТ-(-ИЙ)** 5. Ці прикметникові суфікси вказують на інтенсивний вияв ознаки. Суфікс **-ист-(-ий)** пишемо після букв, що позначають приголосні: *барві́стий, голосі́стий, іскрі́стий, пері́стий* (але *пері́стий* — рябий), *промені́стий*; суфікс **-їст-(-ий)** — після букв на позначення голосних: *вибі́їстий, гно́їїстий, олі́їїстий, тро́їїстий*.
- ЕВ-(-ИЙ),
-ЄВ-(-ИЙ),
-ОВ-(-ИЙ)** 6. Суфікс **-ев-(-ий)** уживаємо у прикметниках, що мають перед цим суфіксом букву на позначення м'якого або шиплячого приголосного **і** в яких наголос падає переважно на основу слова: *березне́вий, груше́вий, овоче́вий, сітце́вий*.
- Якщо перед суфіксом **-ев-(-ий)** стоять букви на позначення приголосних **н, т** та **й**, тоді пишемо **-єв-(-ий)**: *значенне́вий, мисленне́вий, життє́вий, поняттє́вий, суттє́вий; алюмініє́вий, діє́вий, каліє́вий*.

Суфікс **-ов(-ий)**, незалежно від наголосу, уживаємо у прикметниках, що мають перед цим суфіксом букву, що передає твердий приголосний: *вітровий, казкбвий, кварцовий, палацбвий, святкбвий, служббвий*.

Суфікс **-ов(-ий)** пишемо у прикметниках, що мають перед ним букви на позначення шиплячих (**ж, ч, ш**), м'яких приголосних або **й**, причому в них наголос падає на закінчення: *біржовий, речовий, грошовий, дощовий; нульовий, стильовий; бойовий, гайовий, крайовий*.

За цими правилами пишемо суфікси **-ов-, -ев- (-єв-)** у присвійних прикметниках жіночого і середнього роду:

а) суфікс **-ов-** уживаємо у присвійних прикметниках, утворених від іменників другої відміни чоловічого роду твердої групи: *батько — батькова, батькове; майстер — майстрова, майстрове; Петро — Петрова, Петрове; сусід — сусідова, сусідове; Шевченко — Шевченкова, Шевченкове;*

б) суфікс **-ев-** (після голосного **-єв-**) уживаємо у присвійних прикметниках, утворених від іменників другої відміни чоловічого роду м'якої та мішаної груп: *Андрій — Андрієва, Андрієве; Ігор — Ігорєва, Ігорєве; кобзар — кобзарєва, кобзарєве; пісняр — піснярєва, піснярєве; скрипаль — скрипалєва, скрипалєве; стóрож — стóрожєва, стóрожєве; товариш — товаришева, товаришеве.*

Голосні **о, е** суфіксів **-ов-, -ев- (-єв-)** чергуються з **і** в закритому складі: *Василєва — Василів, майстрова — майстріє, Олексієва — Олексіїв.*

**-УВАТ(-ИЙ),
-ЮВАТ(-ИЙ),
-ОВАТ(-ИЙ),
-ОВИТ(-ИЙ)**

7. Суфікс **-уват(-ий)**, а після букв на позначення м'яких приголосних звуків — **-юват(-ий)**, уживаємо у прикметниках для вираження неповного ступеня вияву ознаки: *білув́атий, горбув́атий, круглув́атий, темнув́атий; синюв́атий*, а також властивості, подібності, схильності до чогось: *дуплув́атий, злодійкув́атий, остюкув́атий, піскув́атий.*

Суфікс **-оват(-ий)** із наголошеним **о** маємо в небагатьох прикметниках: *плискóватий, стовбóватий.*

Суфікс **-овит(-ий)** уживаємо у прикметниках для передання високого ступеня вияву ознаки: *гордові́тий, грошові́тий, таланові́тий*.

§ 34. Дієслівні суфікси

-УВА(-ЮВА-), -ОВА(-ЬОВА-) 1. У багатьох дієсловах української мови пишемо суфікс **-ува(-юва-)**: *будува́ти, керува́ти, міркува́ти, гостюва́ти, лікарюва́ти, учителюва́ти*.

У віддієслівних іменниках і дієприкметниках пишемо **-ува(-юва-)** тоді, коли на перший голосний цього суфікса не падає наголос: *викру́чувати — викру́чування, викру́чуваний; очікува́ти — очікува́ння, очікуваний; підси́нювати — підси́нювання, підси́нюваний*.

Якщо в дієприкметникові і зрідка у віддієслівному іменникові наголос падає на перший голосний дієслівного суфікса, то пишемо **-ова(-ьова-)**: *друко́ваний, мальо́ваний, підпо́рядко́ваний, ришто́ваний, ришто́вання* (предметне значення), *упако́ваний, упако́вання* (предметне значення).

-ОВУВА(-ЬОВУВА-) 2. Суфікс **-овува(-ьовува-)** вживаємо в дієсловах і похідних від них іменниках та дієприкметниках, якщо перший голосний його наголошений: *завойо́бувати — завойо́бування, завойо́буваний; перемальо́бувати — перемальо́бування, перемальо́буваний; скупо́бувати — скупо́бування, скупо́буваний*.

-ІР-, -ИР- 3. В українській мові дієслова іншомовного походження, що мають у мові-джерелі буквосполучення **-ir-**, утрачають його в похідних від них формах: *дотува́ти — дото́ваний, дотува́ння; загітува́ти — загіто́ваний; закомпостува́ти — закомпосто́ваний; зареєструва́ти — зареєстро́ваний; конструюва́ти — конструйо́ваний, конструюва́ння; лобіюва́ти — лобію́ваний, лобіюва́ння; поінформува́ти — поінформо́ваний*.

Лише в деяких дієсловах для усунення небажаної омонімії зберігаємо **-ір-**; після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** — **-ир-**, що поєд-

нуються з дієслівним суфіксом **-ува-**: *буксірувати* (бо є *буксувати*), *парірувати* (бо є *парувати*), *рентірувати* (бо є *рентувати*).

Суфікси **-ірува-**, **-ирува-** пишемо в поодиноких дієсловах: *драгірувати*, *котірувати*, *лавірувати*, *марширувати*, *пікірувати*, *третірувати*, *солірувати*.

ПРАВОПИС СЛІВ РАЗОМ, ІЗ ДЕФІСОМ, ОКРЕМО

§ 35. ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ПРАВОПISУ СКЛАДНИХ СЛІВ

Складні слова можна утворювати з двох і більше основ (слів) за допомогою сполучних голосних і без них.

Складні слова зі сполучними голосними **О, Е** (графічно — **Е та Є**)

1. Коли перша частина складного слова — прикметник твердої групи, тоді вживаємо сполучний звук **о**: *важкоатлét*, *гірничопромисловій*, *чорно́зем*, *яснозо́рій*.

Якщо перша частина складного слова — прикметник м'якої групи, тоді перед **о** пишемо **ь**: *верхньо́лужичський*, *давньо́руський*, *задньо́язичковий*, *нижньо́гірський*, *передньо́боковий*, *ранньо́стїглий*, *середньо́віччя*, *середньо́додобовий*, *синьо́обкий*.

2. Коли перша частина складного слова — основа іменника, числівника або займенника, тоді сполучним звуком буває:

1) **о** після твердого приголосного, зокрема й шиплячого: *водоза́бір*, *Водохре́стя*, *грушоподі́бний*, *доццо́мір*, *душо́губ*, *кашовáр*, *країнозна́вство*, *одноде́нний*, *рибокомбіна́т*, *самовихо́вання*, *самовчи́тель*, *сировáр*, *торфо́різ*, *цементово́з*;

2) **о** в числівниковій основі **дво-** перед наступним приголосним, голосним і **й** у прикметниках та іменниках: *дво́вімірний*, *двоеле́ктродний*, *двоєді́ний*, *двоосьо́вий*, *дво́ярусний*, *дво́бій*, *дво́голосся*, *двоєбо́рство*;

3) **е** після м'якого приголосного (непововженого), яким закінчується основа іменника м'якої групи: *бурело́м*, *земле-*

мір, землетрус, киснетерапія, краплеподібний, працездатний, скелелаз, а в деяких словах — і після шиплячого: *дружелюбний, ножетримач, овочесховище*, але традиційно: *конів'язь, коногін, костогриз, костоправ, повітродув, повітрозабірник, свиноматка, свинопас*;

4) **е** після **й**, яким закінчується основа іменника м'якої групи, та після м'якого подовженого приголосного першої частини графічно передаємо буквою **є**: *боєздатність, життєздатний, життєпис, краєзнавство, націєтворення, сміттєзбиральний, хімієтерапія*.

3. Роль сполучного звука у складних словах виконують також:

1) останній голосний першого невідмінюваного іменника чи першої незмінної основи іншомовного походження, переважно **о**, **а**: *автовокзал, відеозапис, дискотек, Європарламент, Євросоюз, кінофільм, наночастинки, радіокомітет, стереоапаратура; медіалінгвістика, медіастилістика*;

2) голосний, яким закінчується перше слово:

а) **и**: *всюдихід, двадцятирічний, триатомний, трикілометровий, триніжок, триоксид, чотирибальний, чотирикутник, чотириосьовий, семиденний*;

б) **е**: *морепродукти, сонцестояння*;

в) **а** (графічно **а** і **я**): *кількаповерховий, кількаразовий, півтораметровий, сорокарічний; сім'ядоля, сім'япровід*;

г) **о**: *дев'яносторічний, стометровий, сторіччя*;

г) **у** (графічно **ю**): *двоюрідний, троюрідний*.

Складні слова без сполучного голосного

4. Складні слова утворюємо без сполучного голосного звука, якщо:

1) перша основа закінчується на приголосний: *Болград, Вішигород, Міргород, Новгород, крайнебо, південь, хлорбензол, хлорвініл; -ох*, що є закінченням родового відмінка числівників **два**, **три**, **чотири** в порядкових числівниках і співвідносних із ними іменниках: *двохсотий, трьохтисячний, чотири-*

р'юхмільйонний, чотир'юхмільярдний; двохсотріччя, трьохсотріччя, чотир'юхсотріччя;

2) першу основу скорочено до приголосного: *артпóлк, будмайдáнчик, драмтеáтр, завкáфедри, літстудія, медзáклад, міськрáда, педуніверситét.*

Правопис слів разом і з дефісом

5. Р а з о м пишемо:

1) складноскорочені слова (мішані та складові аббревіатури) й похідні від них: *адмінресурс, адмінреформа, академвідпустка, багатвечір, бухоблік, власкор, виконроб, держмісто, держустанова, елітжитло, епідемситуація, інвалюта, інфірма, інвестпроект, інтербригада, інформповідомлення, інформцентр, Кабмін, Київзеленбуд, комбат (комбатівський), лісгосп, медперсонал, мультфільм, нардép, Нацбанк, оцадкніжка, профспілка (профспілковий), Святвечір, соцзабезпечення, соцстрах (соцстрахівський), спецвіпуск, спецзавдання, спортмайдáнчик, фармпрепарат, штрихкод;*

2) слова з першими часто вживаними іншомовними частинами на голосний і приголосний: *абро-, авіа-, авто-* ('само', 'автоматичний'), *агро-, аеро-, аква-, алко-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, боди-, боді-* (перед голосним), *веб-, геліо-, гео-, гідро-, дендро-, екзо-, еко-, економ-, етно-, євро-, зоо-, ізо-, кібер-, мета-, метео-, моно-, мото-, нарко-, нео-, онко-, палео-, пан-, пара-, поп-, прес-, псевдо-, смарт-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фоно-* та ін.: *аброморфема; авіарейс; автовідповідач; агробізнес; аерометод; акватехніка; алкотест; артрінок; астрокорекція; аудіоальбом; біоцикл; бодіарт, бодибілдінг; вебсторінка; геліоцентр; геополітика; гідропарк; дендропарк; екопродукти; економклас; етногурт; єврозона; євроремонт; зоосад; кібермашина; метамова; метеостанція; моновістава; мотокрос; наркобізнес; неомодерніст; онколікарня; панамериканський; паранаука, паранормальний; попгурт, попмузика; пресконференція; псевдогромадянський, псевдонаука; смартгодинник, смарткарта; соціосфера;*

телехроніка; фітотерапія; фолкгурт, фолькмузика; фонозатис, так само пишемо слова з питомими українськими частинами **іно-** (**іншо-**, **інако-**), **лже-**: *іновірець, ішовірець, іношодумець, інакодумець; лжепророк, лжесвідок*.

Примітка. Якщо іншомовні частини приєднані до власної назви або абревіатури, то між ними ставимо дефіс: *пан-Європа, псевдо-Фаст; веб-API, псевдо-ФОП*;

3) слова з першою іншомовною частиною, що визначає кількісний вияв чого-небудь (вищий від звичайного, дуже високий, слабкий, швидкий та ін.): **архі-**, **архи-**, **бліц-**, **гіпер-**, **екстра-**, **макро-**, **максі-**, **міді-**, **мікро-**, **міні-**, **мульти-**, **нано-**, **полі-**, **преміум-**, **супер-**, **топ-**, **ультра-**, **флеш-**: *архіскладний, архішахрай; архидиякон; блицновіни, блицопитування; гіперзвук, гіпермаркет; екстраклас; макроекономіка, макромолекула; максіодяг; мідіодяг; мікроорганізми, мікрохвилі, мікрочастинка; мініблук, мінідиск, мінікомп'ютер; мультимільйонер; нанокomp'ютер, наночастинки; полімотивація, поліцукриди; преміумклас; супермаркет, супермодель, супермодний; топменеджер, топмодель; ультразвук, ультрамодний; флешінтерв'ю*.

Примітка 1. У частинах **максі-**, **міді-** кінцевий **і** перед приголосним наступного слова не переходить в **и**: *максімода, максісукня, мідімода, мідіспідниця*.

Примітка 2. Частина **топ-** із числівниками не поєднувана.

Примітка 3. Якщо такі іншомовні частини приєднані до власної назви або абревіатури, то їх пишемо з дефісом: *Супер-Шмідт, мікро-ЕОМ, міні-ПК, флеш-ВІОS*;

4) слова з першою іншомовною частиною **анти-**, **віце-**, **екс-**, **контр-**, **лейб-**, **обер-**, **штабс-**, **унтер-**: *антивірус; віцеконсул, віцепрем'єр; ексміністр, експрезидент, експрем'єрміністр, ексчемпіонка; контрадмірал, контрудар; лейбгвардієць, лейбмедик; оберлейтенант, обермайстер, оборофіцер, оберпрокурор; штабскапітан; унтерофіцер*.

Примітка 1. Із власними назвами та абревіатурами частини **анти-**, **екс-** пишемо з дефісом: *«Анти-Дюринг»; екс-Югославія; анти-АВН, екс-НДР*.

Примітка 2. У компонента **анти-** кінцевий **и** перед голосним наступного слова не переходить в **і**: *антиелектрón, антиімперіалістичний, антиінфекційний, антиінфляційний, антиісторичний, антиокислювач, антиурядовий* (див. § 31);

5) слова, першою частиною яких є кількісний числівник, записаний словом: *двадцятип'ятиповерховий, двобічний, двообкий, півтораметровий, п'ятсотдвадцятип'ятиріччя, сімдесятиріччя, сімсотсорокаріччя, сорокарічний, сторіччя, тривідсотковий, трикутник, триярусний, чотириактний, чотиримісячний.*

6. З дефісом пишемо:

1) слова, утворені повторенням того самого дієслова, що виражають інтенсивну дію: *писав-писав, робив-робив, ходив-ходив*, або прикметника чи прислівника, що передають високий ступінь вияву ознаки: *білий-білий, багато-багато, далеко-далеко, легенький-легенький, ледве-ледве, сільно-сільно, тихо-тихо*;

2) слова, утворені внаслідок поєднання:

а) слів-синонімів: *гидко-брідко, зроду-віку, тійшком-нішком, часто-густо*;

б) слів-антонімів: *більш-менш, видимо-невидимо, купівля-продаж*;

в) близьких за значенням слів, що передають єдине поняття: *батько-мати* ('батьки'), *хліб-сіль* ('їжа');

г) слів із тим самим коренем, але з різними закінченнями, префіксами чи суфіксами: *великий-превеликий, з давніх-давен, з діда-прадіда, мало-помалу, повік-віки, радий-радісенький, сила-силённа, тихий-тихесенький.*

Примітка. Два однакові іменники або числівники, один з яких має форму називного відмінка, а другий — орудного, пишемо окремо: *кінець кінцём, одним одна, честь чéстю, чин чіном*;

3) слова, що означають приблизність: *день-другий, година-дві, не сьогодні-завтра, три-чотіри.*

Примітка. Поєднання слів зі значенням приблизності або певних числових меж можуть складатися також і з двох числівників, позначених цифрами, між якими ставимо тире: *3 — 4 дні, учні 8 — 10 класів*;

4) складні вигуки і звуконаслідування, утворені повторенням того самого звукосполучення: *ій-бо́гу, їй-пра́во; гей-ге́й, ге-ге-ге́, дзень-дзелень, кру-кру́, ку-ку́, курлі-курлі, ого-го-го́, ой-ой-о́й, ох-хо-хо́, тук-ту́к, тьох-тьо́х;*

5) скорочення з належними до них цифрами: *Ан-124, Ан-225, БУ-1, ДС-3, ЖЕК-9, Зеленбу́д-4, Су-53, Ту-154, Як-42;*

6) числівниково-буквені найменування класів, будинків, корпусів, поштових відділень та ін.: *7-А клас, 10-В клас, будінок № 28-Г, ко́рпус 3-А; Київ-1;*

7) буквені нащощення на цифри: *90-ті роки́ ХХ ст., 40-ві роки́ ХХ ст.; 2-й ряд, 2-га програ́ма, 2-ге повідо́блення; 7-й ряд, 7-ма виста́ва, 7-ме завда́ння; 3-й рядо́к, 3-тя осóба, 3-тє завда́ння; 1-й абза́ц, 1-ша осóба, 1-ше зве́рнення; 1,5%-й прибу́ток, 1,5%-ва компенса́ція, 1,5%-ве підви́щення;*

8) ініціальну аббревіатуру, написану великими або малими буквами кирилиці чи латиниці, з будь-яким словом: *ВІЛ-інфе́кція, ВІП-за́ла, ДНК-ана́ліз, ДНК-експерти́за, е-декларува́ння, е-деклара́ція; піп-код, РІН-код, смс-повідо́блення, sms-повідо́блення;*

9) дві ініціальні аббревіатури, написані великими буквами: *ВІЛ-СНІД;*

10) слова-терміни, до складу яких входить буква алфавіту: *П-поді́бний, Т-поді́бний;*

11) деякі слова за традицією: *карт-бля́ни, ста́тус-кво* та ін.

§ 36. Складні іменники

1. Р а з о м пишемо:

1) складні іменники, у яких поєднані за допомогою сполучного голосного звука дві основи, друга з яких — віддієслівного походження: *водопі́й, водолáз, газогі́н, глибино́мір, глиноко́п, дровору́б, лісосплáв, ляльковóд, металорі́з, м'ясо́їд, самохі́д, сінокі́с, солевáр, стрічкорі́з, тепловóз, трубокла́д, хлібодáр, хліборі́з;*

2) складні іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ за допомогою сполучного голосного: *білокрі́вці, високогі́р'я, густолі́сся, дрібно́ліс, жовтбóцвіт, синьоцві́т, червононі́жка, червонопі́рка, чорно́зем, чорно́ліс, чорно́слив;*

3) складні іменники, утворені за допомогою сполучного голосного з двох іменникових основ: *верболіз, газобалон, глинопісок, ліостеп, людинодень, льонолавісан, металопласт, носоріг, сталобетон, тоннокілометр, торфогній, шлакоблок*;

4) іменники, першою частиною яких є незмінна основа іншомовного походження на **о**, **а**, що виконують роль сполучних голосних: *автомагістраль, агрокультура, відеофільм, велопробіг, дискомузика, єврорінок, кінозал, нанодіагностика, радіокомітет, стереоекран, фотосправа; медіахолдинг*;

5) складні іменники, утворені з дієслова у формі другої особи однини наказового способу, закінчення якого є сполучним голосним, та іменника: *горіцвіт, зірвіголова, перекотіполе, пройди́світ; Колівушко, Непійливо, Непійвода, Тягнібік; Перебийніс, Убийвовк* (прізвища);

6) складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівників **дев'яносто**, **сто** — називного), іменникової основи та суфікса: *дванадцятитонка, двохсотріччя, дев'яностоп'ятиріччя, дев'яносторіччя, стоп'ятдесятиріччя, сторіччя, трьохсотп'ятдесятиріччя, шестиденка*.

Примітка. Якщо кількісний числівник записаний цифрами, то його приєднуємо до другої частини за допомогою дефіса: *750-річчя, 1030-ліття*;

7) складні іменники з першою частиною **напів-**, **полу-**: *напівавтомат, напівімля, напівкущ, напівлюдина, напівмавна, напівпітьма, напівпра́вда, напівфабрикат; полудрабок, полукіпок, полумисок*.

Примітка. Невідмінюваний числівник **пів** зі значенням 'половина' з наступним іменником — загальною або власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо окремо: *пів аркуша, пів відрá, пів години, пів літра, пів міста, пів огірка, пів острова, пів яблука, пів ями, пів ящика; пів Європи, пів Києва, пів України*.

Якщо **пів** із наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *піваркуш, південь, півзахист, півколо, півкуля, півлітра* (розм. 'пляшка з горілкою або іншою випивкою ємністю 0,5 літра'), *півмісяць, півоберт, півовал, півострів*;

8) складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *автомобілетуртók, радіоспектрогеліографія, світловолодікув́ання, термогідродина́міка*.

2. З дефісом пишемо:

1) складні іменники, утворені з двох самостійних іменників без сполучного голосного звука. У них відмінюємо або обидва іменники, або тільки другий.

А. Обидва іменники відмінюємо, якщо вони означають:

а) спеціальність, професію, наукові звання: *гінеко́лог-ендокриноло́г, лі́кар-еко́лог, магніто́лог-астроно́м, худо́жниця-карикатури́стка, член-кореспонде́нт*;

б) протилежні за змістом поняття: *купі́вля-про́даж, ро́зтяг-стиск*;

в) казкових персонажів: *За́йчик-Побі́ззайчик, Лисі́чка-Сестри́чка, Цап-Відбува́йло*;

г) рослини: *брат-і-сестра́*.

Б. Другий іменник складного слова відмінюємо, якщо перший іменник:

а) визначає певну прикмету, особливість предмета, особи, явища, названих другим іменником: *бі́знес-план, бі́знес-проє́кт, блок-систе́ма, буй-ту́р, ді́зель-мото́р, до́пінг-контро́ль, дур-зі́лля, жар-пти́ця, інте́рнет-видáння, інте́рнет-послуга, ко́зир-ді́вка, компáкт-диск, кре́кінг-проце́с, піа́р-а́кція, піа́р-кампáнія, розр́ів-трава́, фан-клуб, фі́тнес-клуб, чар-зі́лля*;

б) є назвою букви грецького алфавіту: *а́льфа-про́мені, а́льфа-ро́зпад, а́льфа-часті́нка, бе́та-про́мені, бе́та-ро́зпад, бе́та-часті́нка, де́льта-про́міння, де́льта-фу́нкція, де́льта-часті́нка*;

в) разом із другим іменником становить єдине найменування військового звання, державної посади: *гене́ра́л-лейте́нант, гене́ра́л-майо́р, прем'є́р-міні́стр*; складної одиниці вимірювання: *кілова́т-годи́на, мегавáт-годи́на*; узвичаєних музичних понять: *до-ді́з, мі-бемо́ль, сі-бемо́ль, соль-ді́з* та ін.;

проміжних сторін світу: *норд-вєст*, *норд-бст*; деяких рослин: *сон-трава́*, *ма́ти-й-ма́чуха*;

г) є невідмінюваним іменником іншомовного походження: *карао́ке-бар*, *су́ші-бар*;

2) складні іменники, утворені з двох самостійних слів за допомогою сполучного голосного **о**: *А́встро-У́го́рщина*, *мон-го́ло-та́тари*, *у́гро-фі́ни*;

3) першу частину складного слова (яку пишемо разом або з дефісом), за якою вжите слово з такою самою, як і в першій, другою частиною: *а́удіо- та відеопроду́кція*, *ку́лько- й ро́ліко-підши́тники*, *на́ціє- і державотві́рні процесе́*, *ра́діо- й телеапарату́ра*, *те́пло- й гідроелектроста́нції*.

§ 37. Прикладка

Між прикладкою та означуваним іменником ставимо дефіс або пишемо їх окремо, що залежить від їхнього значення і послідовності розташування.

1. Дефіс ставимо:

1) якщо означальний (прикладковий) іменник ужито після означуваного іменника: *вовк-жа́дню́га*, *ді́вчина-розу́мниця*, *земля́-ма́ти*, *коза́к-характе́рник*, *краї́на-інве́стор*, *краї́на-кредито́р*, *мо́ва-джерело́*, *мо́ва-посере́дниця*, *о́чі-намисті́нки*, *боєць-патріо́т*, *хло́пчик-мізі́нчик*, *Украї́на-не́нька*;

2) якщо означальним іменником є родова назва, ужита після іменника — видової назви: *Дніпро́-ріка́*, *звіробі́й-трава́*, *Йорда́н-річка*, *Сапу́н-гора́*;

3) якщо означуваний і означальний іменники можуть мінятися місцями, але означальну роль виконує другий іменник: *ді́вчина-грузи́нка* і *грузи́нка-ді́вчина*, *учі́тель-фі́зик* і *фі́зик-учі́тель*, *худо́жник-пейзажі́ст* і *пейзажі́ст-худо́жник*;

4) якщо означальний іменник уходить до складу терміна, де він утратив своє значення, унаслідок чого утворився складний іменник без сполучного звука: *гриб-паразі́т*, *жук-коро́їд*, *за́сць-біля́к*, *за́сць-руса́к*, *льо́н-довгуне́ць*, *льо́н-кучеря́вець*, *льо́н-сире́ць*.

2. **Дефіс не ставимо:**

1) якщо означальний іменник ужито перед означуваним іменником: *не́нька Украї́на*;

2) якщо означальний іменник є видовою назвою до першого іменника — родової назви: *гора Сапу́н, держа́ва Украї́на, місто Ки́їв, ріка Дніпро́, село Мо́ринці, трава звіро́бій*.

Примітка. Про вживання розділових знаків із поширеними прикладками див. § 161, п. 6б.

§ 38. Складні числівники

1. **Разом** пишемо:

1) складні кількісні числівники: *одина́дцять, півтора́, п'ятдеся́т, триста́ (трьохсо́т, трьомста́м, трьомаста́ми, (на) трьохста́х)*;

2) складні порядкові числівники, останнім компонентом яких є **-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний**: *дев'ятисо́тий, трьохсо́тий; двохті́сячний, десяти́сячний, п'ятсоттри́дцятиті́сячний; чотирьохмі́льйо́нний, п'ятдесятимі́льйо́нний, шістдесятип'ятимі́льйо́нний; семимі́льярдо́ний, трьохмі́льярдо́ний*.

Примітка 1. Складені кількісні та порядкові числівники пишемо окремо: *ті́сяча п'ятсо́т, три́дцять ві́сім; мі́льйо́н трьохті́сячний, мі́льярд чотирьохмі́льйо́нний, ті́сяча дев'ятсо́т ві́сімдеся́т восьми́й*.

Примітка 2. Кількісні та порядкові числівники, до складу яких уходить форма з **половиною**, пишемо окремо: *дві з полови́ною ті́сячі, три з полови́ною ті́сячний за́гін*.

2. **З дефісом** пишемо порядкові числівники, першу частину яких передано цифрами: *3-ті́сячний, 35-мі́льйо́нний, 4-мі́льярдо́ний*.

§ 39. Складні займенники

1. **Разом** пишемо складні неозначені займенники, утворені від займенників інших семантичних груп за допомогою часток **аби-, ані-, де-, -сь**: *аби́хто (аби́кого, аби́кому та ін.), аби́ який (аби́якого, аби́якому та ін.), аби́чий (аби́чийого, аби́-*

чийому та ін.); *аніхто* (анікого, анікому та ін.), *аніщо* (анічого, анічому та ін.), *аніякий* (аніякого, аніякому та ін.), *анічий* (анічийого, анічийому та ін.); *дехто* (декого, декому та ін.), *дещо* (дечого, дечому та ін.), *деякі* (деяких, деяким та ін.); *хтось* (когось, комусь та ін.), *щось* (чогось, чомусь та ін.), *якийсь* (якогось, якомусь та ін.), *котрійсь* (котрогось, котромусь та ін.).

2. З **дефісом** пишемо складні неозначені займенники, що мають у своїй будові частки **будь-**, **-будь**, **-небудь**, **казна-**, **хтозна-**, **бозна-**: *будь-хто* (будь-кого та ін.), *будь-що* (будь-чого та ін.), *будь-чий*, *будь-який*; *котрій-будь*, *хто-будь*, *чий-будь*, *що-будь*, *який-будь*; *котрій-небудь*, *хто-небудь*, *чий-небудь*, *що-небудь*, *який-небудь*; *казна-хто*, *казна-чий*, *казна-що*, *казна-який*; *хтозна-який*; *бозна-що*, але: *будь у кого*, *будь на чому*, *казна з ким*, *хтозна при кому*, *бозна в кого*, бо між часткою і займенником ужито прийменник.

§ 40. Складні прикметники

1. **Разом** пишемо:

1) прикметники, утворені від складних іменників, які пишуть разом: *агрокультурний* (агрокультура), *електросиловий* (електросила), *лісостеповий* (лісостеп), *монокультурний* (монокультура), *м'ясозаготівельний* (м'ясозаготівля), *радіофізичний* (радіофізика), *самохідний* (самохід), *сірководневий* (сірководень), *теплообмінний* (теплообмін), *хлібозаготівельний* (хлібозаготівля), *цементобетонний* (цементобетон), *чорноземний* (чорнозем);

2) складні прикметники зі сполучними голосними **о**, **е** (**е** після м'якого приголосного та графічно **є** після **й**) з першою іменниковою основою на приголосний; з першою числівниковою основою на **-и**, **-о**, **-а**, що виконують роль сполучного голосного; з першою основою невідмінюваного числівника на приголосний. Вони охоплюють:

а) складні прикметники, утворені з іменника та узгодженого з ним прикметника: *високоврожайний* (високий урожай),

внутрішньооб'єктивний (внутрішнє око), *довгохвильовий* (довгі хвилі), *загальнодоступний* (загальний доступ), *загальноосвітній* (загальна освіта), *західноукраїнський* (Західна Україна), *зовнішньополітичний* (зовнішня політика), *короткостебловий* (коротке стебло), *легкоатлетичний* (легка атлетика), *мовностильовий* (мовний стиль), *молочнопромисловий* (молочна промисловість), *м'якопіднебінний* (м'яке піднебіння), *народногосподарський* (народне господарство), *народнопоетичний* (народна поезія), *низькопродуктивний* (низька продуктивність), *первіснообщинний* (первісна община), *правобережний* (правий берег), *сільськогосподарський* (сільське господарство), *східнослов'янський* (східні слов'яни);

б) складні прикметники, утворені з основи дієслова і залежного від нього безсуфіксного іменника: *волелюбний*, *деревообробний*, *машинобудівний*, *світлопоглинальний*, *сміттєочисний*, *соломоподрібнювальний*, *сталерозливний*, *струмовимірювальний*.

Примітка. Якщо друга частина походить від префіксального дієслова, то складний прикметник пишемо з дефісом: *вантажно-розвантажувальний*, *контрольно-вимірювальний*;

в) складні прикметники, перша частина яких утворена від прислівника, а друга — від прикметника: *багатопрогінний*, *важкорозчінний*, *круглообертальний*, *легкозаймістий*, *малочутливий*, *сильнодійний*, *тонкомірний*, *тугоплавкий* чи від дієприкметника: *багатоспрямований*, *важкопрогнозований*, *високооплачуваний*, *густозаселений*, *довгоочікуваний*, *маловживаний*, *низькооплачуваний*, *новоутворений*, *новозаснований*, *різноспрямований*, *свіжозрубаний*, *свіжоскопаний*, *слабконтягнутий*, *тонкомелений*, *тонкорозпорошений*.

Примітка 1. Прислівники, утворені з відносних (зрідка — якісних) прикметників, здебільшого зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: *абсолютно сухий*, *валянтно пов'язаний*, *вільно конв'єртований*, *діаметрально протилежний*, *компетентнісно орієнтований*, *науково обґрунтований*, *послідовно миролібний*, *професійно орієнтований*, *соціально активний*, *соціально свідомий*, *со-*

ціально небезпечний, суспільно корисний, суспільно необхідний, хімічно стійкий, чітко окреслений.

Примітка 2. Складні терміни, перша прислівникова частина яких уточнює значення другої прикметникової частини, переважно складної за будовою, пишемо разом: *видовженотупоконічний, короткогрушоподібний, округляюцеподібний;*

г) складні прикметники (з двох або кількох частин), у яких основний, переважно термінологічний зміст передає останній прикметник, а попередні лише звужують, уточнюють його: *вужькодіалектне* (мовне явище), *глибокозадньоязиковий* (звук), *давньоверхньонімецька* (мова), *двовуглекислий* (газ), *лінгвостилістичні* (особливості), *середньоверхньонімецька* (мова), *середньонижньонімецька* (мова), також — *глухонімий, сліпоглухонімий;*

г) складні прикметники зі сполучним голосним **е** (**е** після м'якого приголосного та графічно **є** після **й**), першою частиною яких є іменник з основою на м'який приголосний: *вуглецевмісний, кальцієвмісний, натрієвмісний;*

д) складні прикметники з першою іменниковою основою на приголосний: *натрійорганічний, хлорфенольний;*

е) складні прикметники, першою частиною яких є числівник, написаний словом, що має форму на:

— **и**: *двадцятиповерховий, десятиметровий, п'ятдесяти-тонний, семиразовий, стодвадцятип'ятирічний, трипудовий, чотириколісний;*

— **о**: *двометровий, двоосьовий, столітровий;*

— **а**: *півторавідірний, сорокагодінний, сорокадénний;*

— приголосний: *піввідірний, півкілограмовий, півкіломет-ровий, півлітровий.*

2. З дефісом пишемо:

1) прикметники, утворені від складних іменників, що їх пишуть із дефісом: *дизель-моторний* (дизель-мотор), *монголо-татарський* (монголо-татари), *націонал-патріотичний* (націонал-патріот), *норд-остовий* (норд-ост), *сі-бемольний* (сі-бемоль), *соціал-демократичний* (соціал-демократ), *соціал-патріотич-*

ний (соціал-патріот), *соціал-паціфістський* (соціал-паціфіст), *угро-фінський* (угро-фіни); *івано-франківський* (Івано-Франківськ), *пуща-водицький* (Пуща-Водиця);

2) складні прикметники, утворені за допомогою сполучного голосного **о** або **е** із двох прикметникових основ. Вони охоплюють:

а) складні прикметники, основи яких називають незалежні поняття: *аграрно-промисловий*, *архітектурно-будівельний*, *військово-морський*, *військово-польовий*, *військово-спортивний*, *воєнно-промисловий*, *воєнно-стратегічний*, *електронно-обчислювальний*, *киснево-водневий*, *крапково-штриховий*, *культурно-технічний*, *лінійно-стрічковий*, *лісопільно-стругальний*, *мовно-літературний*, *молочно-м'ясний*, *музично-танцювальний*, *м'яльно-тіпальний*, *навчально-виховний*, *навчально-науковий*, *науково-експериментальний*, *науково-прикладний*, *постачально-збутовий*, *свердлильно-довбальний*, *свердлильно-шліфувальний*, *свинцево-мідний*, *спінно-черевний*, *столярно-теслярський*, *судинно-капілярний*, *сушійно-сортувальний*, *суспільно-політичний*, *художньо-реставраційний*, між компонентами таких складних прикметників можна вставити сполучник **і**, пор.: *аграрний і промисловий*, *навчальний і виховний*.

Примітка. Складні субстантивовані прикметники *військово-возово-в'язаний*, *військово-полонений* пишемо разом;

б) складні прикметники, перша основа яких закінчується на **-ико** (**-іко**): *діалектико-матеріалістичний*, *історико-культурний*, *лірико-епічний*, *логіко-граматичний*, *медико-генетичний*, *механіко-математичний*, *політико-економічний*, *хіміко-бактеріологічний*;

в) складні прикметники, перша основа яких не має прикметникового суфікса, але за змістом вона однорідна з другою основою *золото-валютний*, *крохмале-потоковий*, *м'ясо-вівняний*, *м'ясо-молочний*, *м'ясо-сільний*, *м'ясо-яєчний*, *овоче-картопляний*, *овоче-молочний*, *сіро-ковбасний*, *цукро-протеїновий*.

Примітка. Складні прикметники такого зразка, уживані як наукові терміни, пишемо разом: *головонігі*;

г) складні прикметники, основи яких означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: *блакiтно-сiній, гiркувiто-солоний, жовто-блакiтний, жовтувiто-рожевий, кисло-солодкий, молочно-бiлий, сiро-голубий, слiпучо-бiлий, тiмно-зелений, червiно-зелено-сiній*, але: *жовтогарячий, червоногарячий* (окремі кольори);

г) складні прикметники, основи яких називають проміжні сторони світу: *пiвдiнно-зiхiдний, пiвдiнно-схiдний, пiвнiчно-зiхiдний, пiвнiчно-схiдний*;

д) складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, що називають поняття з уточнювальним змістом: *всесвiтньо-iсторичний, лiтературно-художній, народно-вiзвольний, пiдзiлист-болiтний*;

3) складні прикметники, першою основою яких є числівник, записаний цифрою, яку вимовляють із відповідним відмінковим закінченням, що водночас слугує сполучним голосним. Це закінчення:

а) **-и**: *20-поверховий, 7-разовий, 125-рiчний, 30-килограмовий*;

б) **-о**: *90-метровий, 90-рiчний, 100-годинний*;

в) **-а**: *40-градусний, 40-дiнний, 1,5-вiдсотковий*.

§ 41. Прислівники

1. **Р а з о м** пишемо:

1) прислівники, утворені сполученням префікса з прислівником: *вiднiні, вiдтепiр, донiні, дотепiр, забагiто, задiвго, занiдто, набагiто, навiчно, надалi, надiвго, назавжди, назiвсiм, наскрiзь, наспрiвдi, насторч, отiк, отiм, отут, повсюди, подекуди, позавчiра, позiторiк, потрiху, утричі*.

Примiтка. Від таких прислівників потрібно відрізнити сполучення прийменників із незмінюваними словами, уживаними зі значенням іменника. Ці сполучення **пишемо окремо**: *вiд сьогодні, до завтра, на завтра, на потiм* (Не вiдкладiйте цього **до завтра** (на завтра, на потiм)); *за багiто* (За багiто рiкiв син упiрше приiхав); *на багiто* (Подiлити на багiто груп); *на добранiч, на ура*;

2) прислівники, утворені історично з прийменника та іменника: *бéзвісти*, *вб́ік* (*убі́к*), *вв́ечері* (*ув́ечері*), *вво́лю* (*уво́лю*), *вво́лос* (*уво́лос*), *вво́рі* (*уво́рі*), *вво́ру* (*уво́ру*), *вв́день* (*уд́ень*), *вв́імку* (*уви́мку*), *вв́знакі* (*узна́кі*), *вв́низ* (*уни́з*), *вв́дразу*, *вв́край* (*укра́й*), *вв́ку́ті* (*уку́ті*), *вв́лад* (*ула́д*), *вв́літку* (*улі́тку*), *вв́низу* (*уни́зу*), *вв́ночі* (*уно́чі*), *вв́осені*, *вв́пень* (*уп́ень*), *вв́перед* (*упер́ед*), *вв́о́перек* (*упо́перек*), *вв́ору* (*упо́ру*), *вв́раз* (*ура́з*), *вв́ранці* (*ура́нці*), *вв́решті* (*уреші́ті*), *вв́рівень* (*ури́вень*), *вв́рівні* (*ури́вні*), *вв́ряд* (*ура́д*), *вв́серéдині* (*усерéдині*), *вв́слід* (*услі́д*), *вв́смак* (*усма́к*), *вв́щерть* (*ушчэ́рть*), *дво́в́рху*, *дво́віку*, *дво́вкола*, *дво́во́лі*, *дво́гору́*, *додо́лу*, *додо́му*, *доку́пи*, *доні́зу*, *дотла́*, *дошчэ́нту*, *за́між*, *за́очі*, *запівніч*, *за́раз*, *заразо́м*, *збо́ку*, *зв́ерху*, *звіку*, *згору́*, *зза́ду*, *зиспо́ду*, *зни́зу*, *зо́зла*, *зо́кола*, *зра́зу*, *зра́нку*, *зреші́тою*, *зро́ду*, *зсерéдини*, *на́бік*, *нав́ерх*, *нав́ерху́*, *навесні́*, *навіворі́т*, *наві́к*, *наві́ки*, *наві́ч*, *нагору́* (але *на-гора́*), *надв́ечір*, *надво́рі*, *на́дголодь*, *на́дзелень*, *надмі́р*, *надмі́ру*, *наза́д*, *нані́з*, *нани́зу*, *наостáнок*, *наостáнку*, *напáм'ять*, *напер́ед*, *наполові́ну*, *напочáтку*, *напри́клад*, *напрóвесні*, *нара́з*, *нареші́ті*, *на́рівні*, *насі́лу*, *наспі́д*, *наспо́ді*, *насторо́жжі*, *наяву́*, *о́бік*, *о́біч*, *одві́ку*, *о́пліч*, *підря́д*, *по́біч*, *пов́ерх*, *пові́к*, *пово́лі*, *поза́ду*, *по́ночі*, *по́пліч*, *по́руч*, *по́ряд*, *посерéдині*, *почáсти*, *скра́ю*, *сп́ереду*, *спочáтку*;

3) прислівники, утворені історично з прийменника і віддієслівного кореня: *впáм'ятку* (*упáм'ятку*), *вперéміш* (*уперéміш*), *вплав* (*упла́в*), *вплач* (*упла́ч*), *вро́зкид* (*уро́зкид*), *вро́зліт* (*уро́зліт*), *вро́зсип* (*уро́зсип*), *вро́зтіч* (*уро́зтіч*), *навівлі́т*, *навідлі́г*, *навідрі́з*, *наза́хват*, *наздога́д*, *назу́стріч*, *наперебі́й*, *наперéваги*, *навперева́ги*, *наперекі́р*, *наперері́з*, *напідпíтку*, *напока́з*, *напо́хваті*, *напроло́м*, *напропа́ле*, *наро́зхват*, *наско́ком*, *наспі́х*;

4) прислівники, утворені історично з прийменника і короткого (нечленного) прикметника: *відда́вна*, *воста́ннє*, *вручну́* (*уручну́*), *до́гола́*, *допі́зна*, *заві́дна*, *замоло́ду*, *за́ново*, *затéмна*, *звісо́ка*, *зга́рячу*, *злэ́гка*, *злі́ва*, *зно́ву*, *зрі́дка*, *напéвне*, *на́різно*, *нашвидку́*, *поблизу́*, *помáлу*, *спóвна́*, *спр́оста*, *сп'яну́*;

5) прислівники, утворені історично з прийменника та числівника: *удво́є*, *утро́є*, *учэ́тверо*, *удэ́сятеро*; *уп́ерше*, *удру́ге*, *утр́єтє*, *учетв́єртє* та ін.; *на́дво́є*, *на́тро́є*, *начэ́тверо* та ін.;

удво́х, утрьо́х, учотирьо́х та ін.; водно́, заодно́, пооді́нці, спéриу;

6) прислівники, утворені історично з прийменника і займенника: *внічию́ (унічию́), вті́м (уті́м), наві́що, на́що, передусі́м, почі́м, почо́му*, але: *до чо́го, за ві́що, за що́* в ролі додатків;

7) прислівники, утворені історично сполученням кількох прийменників з основою слова будь-якої частини мови: *вдо́-світа (удо́світа), вподо́вж (уподо́вж), завбі́льшки, завгли́бки, завдо́вжки, завто́вишки, завча́су, завши́рки, знадо́ру, навздо-гін, на́взнак, навкі́дьки, навко́ло, навкру́гі, навкула́чки, навмі́с-не, навпакі́, навперéйми, навпрі́сядки, навпростéць, навря́д, на́вскáч, на́вскі́с, навскосі́, навспра́вжки, на́всті́ж, навті́кача́, наздогін, нао́сліп, напогото́ві, позавчо́ра, попі́дті́нню, спі́д-ло́ба;*

8) складні прислівники, утворені історично з кількох основ і прийменника чи без нього: *босо́ніж, водно́сталь, ліво́руч, ми-мово́лі, мимоі́здом, мимохі́дь, мимохі́ть, насáмперед, нати́це-серце, нашивидку́руч, обо́біч, обі́руч, очеви́дно, повсякча́с, пра-во́руч, привселю́дно, самохі́ть, стрі́мго́лов, тимчасо́во, чим-ду́ж, чимра́з;*

9) прислівники, утворені поєднанням часток **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** зі словом будь-якої частини мови: *аби́куди, аби́як; ані́скільки, ані́телéнь, ані́тро́хи, ані́чичі́рк, ані́як; деда́лі, де́інде, де́коли, де́куди; чимáло; щовéчора, щогоді́ни, щода́лі, щодéнно, щодня́, щоду́ху, щомі́сяця, щомо́га, що-найбі́льше, щонайдóвше, щонайдóжче, щонайкра́ще, що-найме́нше, щонайши́рше, щонóчі, щопра́вда, щора́з, щора́зу, щоро́ку, щосі́ли, щохвилі́ни* та ін.; *якомо́га, я́кось і якóсь* (із різними значеннями), *якра́з, якнайбі́льше, якнайдо́жче, як-найдо́вше* та ін.

Примітка. Потрібно відрізнити прислівники, утворені з прийменників або часток і слів різних частин мови (їх **п и ш е м о р а з о м**), від прийменників або часток та іменників, прикметників, займенників, прислівників, що зберігають у реченні свої функції як окремі частини мови (їх **п и ш е м о о к р е м о**). Наприклад: *Він повернув*

*убік і Хтось ударив спортсмена у бік. Спочатку було слово і З початку розмови вони зрозуміли вашу думку. Прочитай віри на-пам'ять і На пам'ять він подарував мені книжку. Усередині щось дуже заболіло і Це правило шукай у середині розділу. Хлопці домовилися йти **вкупі** до міста і У **купі** піску гралися діти. Зауважую вам **востаннє** і Вони постукали **в останнє** вікно. Ми чуємо це **вперше** і Зайдемо **в перше** село. **Утім**, я не заперечую і **Утім** спектакль виступав і я. Ми зробили **чимало** і **Чи мало** вам допомагали в житті? **Нащо** було починати справу? і **На що** ви натякаєте? Ми **теж** виступали на зборах і Він говорив **те ж**, що і я. **Якось** уже воно буде і **Як ось** і батько на поріг.*

2. Окремо пишемо:

1) прислівникові сполуки, що складаються із прийменника та іменника (непохідного або похідного), у яких іменник зберігає конкретне лексичне значення й граматичну форму, особливо коли між прийменником і поєднаним із ним іменником можливе означення, виражене прикметником, займенником, числівником: **без** відома, **без** жалью, **без** кінця, **без** кінця-краю, **без** краю, **без** ладу, **без** ліку, **без** мети, **без** наміру, **без** пуття, **без** сліду, **без** смаку, **без** сумніву, **без** угаву, **без** упину, **без** чєрги; **в (у)** затишку, **в (у)** нагорбду, **в (у)** нєгу, **в** обмін, **в** обрїз, **в (у)** нєзику, **в (у)** цїлості; **до** бїса, **до** вподобби, **до** гурту, **до** дїла, **до** загїну, **до** запитання, **до** краю, **до** крїхти, **до** ладу, **до** лїха, **до** лиця, **до** мїри, **до** ногї, **до** обїду, **до** останку, **до** пари, **до** пня, **до** побачення, **до** порї, **до** пуття, **до** рєчі, **до** рєшити, **до** смаку, **до** смєрти, **до** снагї, **до** сьогодні; **за** годїни, **за** дня, **за** кордон, **за** кордоном, **за** рахунок, **за** свїтла; **з** бєлю, **з-за** кордону, **з** краю в край, **з** переляку, **з** радості, **з** розгону; **на** бїгу, **на** бїс, **на** вагу, **на** вєсну (але навесні), **на** вїбїр, **на** видноті, **на** вїдмінно, **на** вїдчай, **на** вїку, **на** гамуз, **на** гєлову, **на** дїво, **на** дозвїллі, **на** жаль, **на** злє, **на** зразок, **на** льоту, **на** мїть, **на** нїцє, **на** єко, **на** поруки, **на** прощання, **на** радїсть, **на** радощах, **на** руку, **на** самоті, **на** свїтанку, **на** скаку, **на** славу, **на** слєво, **на** смїх, **на** сєвїсть, **на** сєром, **на** ходу, **на** шкєду, **на** щастя; **над** сїлу; **нє** з рукї; **нї** на грїш; **пїд** бєком, **пїд** гєру, **пїд** сїлу; **по** закєну, **по** змєзі, **по** знаку, **по** правдї, **по** сїлі,

по совісті, по сусідству, по суті, по чэрзі, по щірості; уві сні; у поміч, у стократ; через сілу, як трэба;

2) словосполучення, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка — займенників, числівників) та одного або двох прийменників: *від ранку до вечора, день у день, з боку на бік, з дня на день, одін в одін, раз у раз, рік у рік, сам на сам, час від часу;*

3) словосполучення, що виконують у реченні функцію прислівника і утворені з узгоджуваного прикметника (числівника, займенника) та іменника: *другого дня, темної ночі, тим разом, тим часом;*

4) прислівники, утворені сполученням прийменника **по** зі збірним числівником: **по двоє, по троє, по четверо.**

3. З дефісом пишемо:

1) прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника-префікса **по-** і суфіксів **-ому** або **-и**: **по-батьківському, по-бойовому, по-братньому, по-господарському, по-іншому, по-козацькому, по-нашому, по-своєму, по-сусідському, по-українському, по-християнському; по-батьківськи, по-братерськи, по-господарськи, по-людськи, по-сусідськи, по-українськи; по-заячи, по-ведмежи;** також **по-латині.**

Примітка 1. У прислівниках такого зразка, утворених від складних прикметників, що їх пишемо з дефісом, дефіс ставимо тільки після **по**: **по-соціалдемократичному, по-генералгубернаторському.**

Примітка 2. Прийменник **по** пишемо окремо від форми місцевого відмінка іменника **батько**: **по батькові;**

2) прислівники, утворені за допомогою прийменника-префікса **по-** від порядкових числівників: **по-перше, по-друге, по-третє** та ін.;

3) неозначені прислівники, що мають у своєму складі частки **будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-**: **будь-де, будь-коли, будь-куді; коли-будь, куді-будь; де-небудь, коли-небудь, куді-небудь, як-небудь; казна-де, казна-коли; абі-то, десь-то, так-то; хтозна-де, хтозна-як;**

4) складні прислівники, утворені з двох прислівників: **вряді-годі, десь-інде, десь-інколи, сьак-так** та ін.;

5) складні прислівники, утворені повторенням слова або основи без службових слів чи зі службовими словами між ними: *далеко-далеко, ледве-ледве, ось-ось, тихо-тихо; будь-що-будь, віч-на-віч, всього-на-всього, де-не-де, коли-не-коли, пліч-о-пліч, хоч-не-хоч, як-не-як*;

6) прислівники термінологічного характеру за традицією: *де-факто, де-юре*.

§ 42. Прийменники

1. Р а з о м пишемо:

1) складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді трьох) прийменників зі словом будь-якої частини мови: *внаслідок (унаслідок), вподовж (уподовж), впродовж (упродовж), замість, навздогін, навколо, наперейми, назустріч, напередодні, наприкінці, повздовж*;

2) складні прийменники, утворені з двох і більше простих прийменників: *задля, заради, окрім, поза, поміж, понад, поперед, опри, посеред, проміж*.

2. **З дефісом** пишемо складні прийменники, утворені з простих прийменників **з, із** та інших прийменників: *з-за (із-за), з-над, з-перед, з-під (із-під), з-поза, з-поміж, з-понад, з-побіч, з-посеред, з-проміж*.

3. **О к р е м о** пишемо складені прийменники **у (в) разі, під кінець, під час**.

§ 43. Сполучники

1. **Р а з о м** пишемо складні сполучники, утворені внаслідок поєднання повнозначних чи службових слів із частками або прийменниками: *аніж, зате, мовби, начеб, начебто, немов, немовби, немовбито, неначе, неначебто, ніби, нібито, ніж, отже, отож, причому, протє, себто, тобто, цебто, щоб, якби, якщб*.

Примітка. Складні сполучники **зате, протє, щоб, якби, якщб** треба відрізняти від спільнозвучних займенників (**те, що**) та прислів-

ника (**як**), що їх пишуть із простими прийменниками **за, про** та часткою **би (б)** окремо. Сполучники **зате, проте** можна замінити одним із протиставних сполучників (**а, але, однак**), тоді як прийменники **за, про** та вказівний займенник **те** — не можна. Наприклад: *Хоч не застав Івана вдома, **зате** пройшовся і **За те** оповідання його похвалили.*

Сполучник **щоб** відрізняється від займенника **що** із часткою **б** тим, що на займенник **що** виразно падає логічний наголос. Наприклад: *Він сказав, **щоб** усі прийшли і **Що б** ви сказали, коли б я не приїхав?*

Сполучники **якби, якщо** відрізняються від спільнозвучного з ними прислівника **як** із часткою **би** та займенником **що** тим, що вони поєднують частини у складному реченні, а на прислівник **як** завжди падає логічний наголос. Наприклад: ***Якби** тут був мій товариш, я був би щасливий і **Як би** краще виконати це завдання! **Якщо** хочеш, допоможу тобі і **Як що** трапиться, нарікай на себе.*

2. **Окремо** пишемо:

1) сполучники із частками **би (б), же (ж)**: *колі́ б, коли́ б то, хоч́ би, хоч́ б; або́ ж, адже́ ж, але́ ж, бо́ ж, отже́ ж;*

2) складені сполучники: *дарма́ що, для́ того́ щоб, заті́м що, заті́м щоб, зважа́ючи на те́ що, з о́гляду на те́ що, не-зважа́ючи (невважа́ючи) на те́ що, по́при те́ що, до́ того́ як, після́ того́ як, та́ й, таќ що, тимча́сом як, тоді́ як, тому́ що, че́рез те́ що та ін.*

3. **З дефісом** пишемо сполучники **отбж-то, тйм-то, тільки-но, томў-то**.

§ 44. Частки

Частки пишемо окремо, а ті, що стали частиною іншого слова, — разом і з дефісом.

1. **Окремо** пишемо:

1) частку **не** з дієсловами: ***не** їсти, **не** може, **не** бачити, **не** піти;*

2) частку **не** з дієприкметниками, що виконують функцію присудка, з дієслівними формами на **-но, -то** в ролі головного члена односкладного речення та з дієприслівниками: *Праця **не** закінчена; Праці **не** закінчено; Підлога **не** вимита; Підлогу **не** вимито; Дивитися, **не** підходячи близько; Робити **не** поспішаючи;*

3) частку **не** з дієприкметниками, якщо вони мають пояснювальні слова: *Перед будинком чорніла площа, **не** засаджена квітами; Я відклав ще **не** дописаний лист;*

4) частку **не** зі словом, з яким вона не становить єдиного поняття, а є лише запереченням: ***Не** доля вирішує — людина творить свою долю; То **не** глибока річка клекоче, то шумить зелений ліс; Йому бракує **не** вміння виконати цю роботу, а бажання;*

5) частку **не** з прикметниками у функції присудка, якщо вона заперечує ознаку, виражену ними: *Ця річка **не** широка (заперечення), але Ця **неширока** річка впадає в Дніпро (єдине поняття).*

Примітка. Якщо між **не** і прикметниковим присудком за змістом речення можливе є (**був, була** та ін.), частку **не** потрібно писати окремо. Якщо зв'язка на цьому місці порушує зміст, частку **не** треба писати разом: *Цей будинок **не** старий (не є старий), але Цей будинок (є) **нестарий** ('відносно недавно збудований');*

6) частку **не** з прикметником, що має пояснювальний займенник або прислівник із часткою **ні**, а також із прикметником, перед яким стоять слова *аж ніяк, зовсім, нітрохи*: ***Ні до чого не** здатна людина; **Аж ніяк не** приємні спогади; **Зовсім не** великі обов'язки; **Нітрохи не** цікава лекція;*

7) частку **не** з підсилювальними прислівниками та незмінюваними присудковими словами, а також зі словами, що їх пишемо з дефісом: ***не** дуже, **не** зовсім, **не** цілком, **не** від того, **не** досить, **не** можна, **не** треба; розмовляють **не** по-нашому;*

8) частку **ні**, переважно повторювану, уживану для заперечення наявності предмета чи ознаки, зокрема в деяких стійких словосполученнях без дієслова: ***ні** живий **ні** мертвий, **ні** кроку далі, **ні** на макове зерно, **ні** пава **ні** тава, **ні** риба **ні** м'ясо, **ні** сі **ні** те, **ні** сюди **ні** туди, **ні** так **ні** сяк;*

9) частку **ні** з формами непрямих відмінків займенників, якщо між ними є прийменник: ***ні** в ко́го, **ні** в я́кому, **ні** до ко́го, **ні** з кі́м, **ні** до чо́го, **ні** за́ що і **ні** за́ що́ (з різними значеннями), **ні** на́ що і **ні** на́ що́ (з різними значеннями), **ні** на́ я́кому;*

10) частку **що**, яка входить до складених сполучників, прислівників та інших часток: *дарма що, затім що, тільки що, поки що, хіба що, щб ж до*;

11) частку **то** в експресивних сполученнях *що то за, що то, чи то*, які виконують функцію підсилювальних часток;

12) частку **би (б)**, за допомогою якої утворено форму умовного способу дієслова: *зайшов би, пішла б, ходило б, співали б*;

13) частку **же (ж)**, що виконує видільну роль у реченні: *Він же видатний письменник; Ходи ж зі мною*;

14) частку **то**, що має у складі речення значення вказівності або визначальності: *Нащо то одній людині стільки грошей?*

2. Р а з о м пишемо:

1) частки **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** у складі слів, належних до будь-якої частини мови: *абіщо, абіяк; аніскільки, анітрохи, аніяк; дедали, деколи, декотрий, децо; чималенький, чимало; щовечора, щогодини, щоденник, щодня, щодобі, щодуху, щонайкращий, щоправа, щоразу, щосіли; якнайшвидше, якомога та ін.*;

2) частки **би (б), то, що** у складі сполучників **немовби, ніби, щоб, якби; немовбито, нібито; абощо, якщб** (див. ще § 43) і частку **же (ж)** у складі стверджувальних часток **авжеж, аякже, атбж**;

3) **-ся (-сь)** (із походження — відзайменникова частка) у зворотних дієсловах: *вмівся (вмивсь), одягнувся (одягнувсь), наївся (наївсь)*;

4) **-сь** (із походження — відзайменникова частка) у складі займенників і прислівників: *котрась, котрийсь, котресь, хтось, щось, якась, якийсь, якесь; дець, звідкись, колісь, кудись, якомсь*;

5) частку **не**, коли вона вжита на початку слова будь-якої частини мови як префікс, тобто якщо слово без цієї частки не вживане: *невільник, негода, недуга, нежить, немовля, ненависть, неук; незліченний, невпінний, невсипуций, негайний, ненависний, наста́нний, непохітний, нестя́мний; нево́лти, незду́жати* ('хворіти'), *незчу́тися, нена́видіти, непоко́їтися* ('хвилюватися'), *несла́вити* ('ганьбити'), *нестя́митися*,

не́хтувати; невдо́взі, невї́нно, невпї́нно, незаба́ром, непору́шно, непохі́тно, несамові́то. Лише деякі з названих дієслів залежно від їхнього значення із часткою **не** пишемо окремо: *не здужа́ти* ('не змогти'), *не сла́вити* ('не прославляти');

6) частку **не** у складі префікса **недо-**, що вказує на неповний вияв дії, стану або якості: *недобача́ти, недої́дати, недолю́блювати, недочува́ти; недові́конаний, недодéржаний, недозрі́лий, недока́заний, недооці́нений, недопи́саний, недочу́тий; недóбиток, недóїдок, недокрі́в'я, недóліток, недорі́д, недóук.*

Якщо частку **не** вжито для заперечення дії, вираженої дієсловом із префіксом **до**, то її пишемо з таким дієсловом окремо, наприклад: *Він недочува́є* і *Він не дочу́в моїх слів*;

7) частку **не** з іменниками, прикметниками, займенниками та прислівниками, якщо вони разом означають єдине поняття: *невмі́ння, нево́ля, неврожáй, недо́ля, неправ́да, несподі́ванка; небалакучі́й, невда́лий, невесéлий, невчéний, недóбрий, незбагнéнний, немалі́й, неписьме́нний, несмі́ливий; неабі́хто, неабі́який; невдога́д, невже́, невпа́м'ятку, невтя́мкі, нега́дано, недалéко, недарма́, неду́рно, не́хотя*; а також із прийменниками (*незважа́ючи на...*, *невважа́ючи на...*) та сполучниками (*немóв, ненáче, ненáчебто*);

8) частку **не** з дієприкметником, якщо він є означенням до іменника і не має своїх пояснювальних слів: *незакінче́на пра́ця, нез'ясо́вані пита́ння, непрочі́таний текст, неспросто́вані факти, незабу́ті імена*;

9) частку **ні** із займенниками та прислівниками: *ніхто́* (ніко́го), *нічий* (нічи́йм), *ніщо́* (нічо́го), *ніякий* (нія́кому); *ніде* і *ніде́*, *ніза́що*, *нізві́дки, нізві́дкіля, ніколи* і *ніко́ли, нікуди* і *ніку́ди, ніна́що, ніскі́льки, нітро́хи, ніяк* і *нія́к.*

3.3 дефісом пишемо:

1) частки **-бо, -но, -от, -то, -таки**, коли вони виділяють значення окремого слова: *іди́-бо; дава́й-но; тільки-но; так-óт, як-óт; отакі́й-то, сті́льки-то, ті́м-то, якась-то; важкі́й-таки́, усé-таки́, діста́в-таки́, так-таки́.*

Примітка 1. Якщо між цими частками та словом, до якого їх приєднують, стоїть інша частка, усі трое слів пишемо окремо: *іди ж бо*; *тільки ж но* (повідомили); *скільки ж то* (написано); *чим би то* (втішити); *усе ж таки* (домовилися).

Примітка 2. Частку **таки** пишемо окремо від тих слів, яких вона стосується, якщо вона стоїть перед ними: *Він таки забіг до друга*;

2) частки **будь-**, **-будь**, **-небудь**, **казна-**, **хтозна-**, **бозна-** із займенниками і прислівниками: *будь-хто́*, *будь-який*, *будь-де*, *будь-коли́*; *коли́-будь*, *що-будь*; *хто-не́будь*, *чий-не́будь*, *куди́-не́будь*; *ка́зна-кому́*, *ка́зна-де*; *хто́зна-який*; *хто́зна-коли́*, *бб́зна-чий*, *бб́зна-як*;

3) частку **не** з власними назвами: *не-Євро́па*, але із загальними назвами — разом: *неісто́та*, *нелюди́на*, *неосо́ба*.

УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ

§ 45. Велика буква на початку речення

З великої букви пишемо:

1. Перше слово, яким починається текст:

Мліє степ у малинових променях передвечірнього сонця
(Григір Тютюнник).

2. Перше слово в реченні:

1) після крапки:

Бухта звалася Соколиною, виселок теж звався Соколим.
Хто від кого назву перейняв, ніхто не знав (М. Трублаїні);

2) після крапок, знака оклику й знака питання, коли вони закінчують попереднє речення:

Х-ху, натомився! Аж рука заніміла. Ніколи не думав, що так важко їх писати, оці щоденники (А. Дімаров).

3. Переважно перше слово у віршованих строфах незалежно від наявності розділового знака в кінці попереднього рядка:

Грім жив у хмарі, і згори

Він бачив, хто що хоче:

Налив грозою грім яри,

Умив озерам очі (М. Вінграновський).

Примітка 1. Після крапок, які не закінчують речення, а стоять у середині його для позначення переривчастості мови, перше слово пишемо з малої букви:

— *Дивіться... он там... встає... він ще живий... Семен... Семен...*
(М. Коцюбинський);

Тихо в хаті стало;

Тільки наймичка шептала:

«Мати... мати... мати...» (Т. Шевченко).

Примітка 2. Коли знак оклику чи знак питання, а також крапки стоять у кінці прямої мови, то наступне речення (слова автора) пишемо з малої букви:

— *Так тому й бути!* — *усі гукнули* (Л. Глібов);

— *Що з тобою?* — *допитувалась Маланка* (М. Коцюбинський);

Я не Ганна, не наймичка,

Я... — та й онімла (Т. Шевченко).

Примітка 3. Іноді після знака питання (знака оклику), що стоїть у середині речення для надання питальної (окличної) інтонації, пишемо малу букву:

Раптом він чує над собою: Остапе! Остапе! це ти? живий?
(М. Коцюбинський);

Сонце! сонце! — *на гори й долини,* —

Сонце! сонце! — *на води й поля.*

Хай живе в вільній праці людини

України земля! (П. Тичина).

§ 46. Велика буква у звертаннях і ремарках

З великої букви пишемо:

1. Перше слово після знака оклику, яким відокремлене звертання: *Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш* (Т. Шевченко).

2. Перше слово після знака оклику, що стоїть після вигуку або окличного слова, ужитих на початку речення:

— *Агов! Де ти?* (В. Нестайко).

Примітка. Якщо вигук стоїть у середині речення, то наступне слово пишемо з малої букви: *Ждемо день і другий — гай-гай! — немає Тетяни* (С. Васильченко).

3. Ремарки-фрази (подані в дужках), що вказують на ставлення слухачів до слів (промови) якоїсь особи:

— *Ну, ось ви бачили в цій, по-моєму, талановитій, блискучій доповіді, що він справді дійшов висновків — глибоких, оригінальних, талановитих і, безперечно, високоцінних для нас. (У залі гучні, захоплені оплески.)* (М. Івченко).

З великої букви пишемо й інші ремарки та посилання, узяті в дужки, що стоять після закінченого речення:

[Павлина:] *Прощайте!* (Вийшла.) (І. Карпенко-Карий).

§ 47. Велика та мала букви в рубриках

1. З великої букви пишемо перше слово рубрик тексту, якщо кожна рубрика закінчується крапкою:

Стаття 1. Поняття громадського об'єднання

1. *Громадське об'єднання — це добровільне об'єднання фізичних осіб і/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема, економічних, соціальних, культурних, екологічних інтересів.*

2. *Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка (з документа).*

2. З малої букви пишемо перше слово рубрик, якщо вони відокремлені одна від одної крапкою з комою або комою:

Основні засоби — це ресурс підприємства, і завдання менеджерів — досягти найбільшої ефективності його використання. На шляху вирішення цієї проблеми вони мають здійснити такі заходи:

— *оцінити ефективність використання основних засобів у звітному періоді;*

— *провести порівняльний аналіз показників ефективності звітного періоду з попередніми показниками;*

— *виявити проблемні питання, резерви підвищення використання основних засобів на підприємстві (з навчальної літератури).*

3. З малої букви пишемо перше слово рубрик, поданих після арабських цифр або після букв із круглими дужками (див. § 168, п. 1):

Тактичними завданнями державної політики розвитку фінансового ринку України є:

1) *розробка єдиних функцій управління для багатьох державних органів, що регулюють фінансовий ринок;*

2) *створення жорсткої регулятивної інфраструктури ринку та її правової бази як способу обмеження ризиків інвесторів;*

3) *закріплення в правовій базі фінансового ринку заходів щодо відповідальності за невиконання встановлених правил (з наукової літератури).*

§ 48. Велика буква після двокрапки, на початку прямої мови, цитати

1. З великої букви пишемо перше слово після двокрапки:

а) коли це початок прямої мови:

Горлиця питає: «Чи, може, хто гніздечко зруйнував?» (Л. Глібов); *Пішла. А серце моє кричало: «Вернись, вернись, я все прощу!»* (Д. Павличко);

б) коли цитату подано після слів автора як пряму мову, що пов'язана зі словами автора без сполучника й наведена на початку речення:

— *Прочитаю вам слова видатного польського письменника Жеромського: «Добути з голої землі щось, таке таємниче, таке чудесне своєю будовою, своїм життям і смертю, як колос пшениці, хіба це не означає бути співтворцем дива?»* (М. Стельмах).

Примітка. Коли ж цитата входить до складу речення як його частина або наведена із середини речення, то вона переважно починається з малої букви: *Як писала автор цих рядків ще двадцятилітнім дівчиськом, «за століттям засунуться ковані брами і брязнуть у воду ключі»* (О. Забужко).

2. З великої букви пишемо початкове слово постанови, протоколу, ухвали тощо після вступної (загальної) частини:

Кабінет Міністрів України постановляє:

Внести до пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2014 р. № 117 «Про здійснення попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти» зміни, що додаються (з документа).

§ 49. Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин

1. З великої букви пишемо власні імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська: *Володі́мир Іва́нович Верна́дський, Дніпро́ва Ча́йка (Людмі́ла Васи́лівська-Бере́зіна), Ю́рій Клен (О́свальд Бу́ргардт), Іва́н Петро́вич Котляре́вський, Ле́ся Украї́нка (Лари́са Петро́вна Ко́сач), Марко́ Вовчо́к (Марі́я Олекса́ндрівна Вілі́нська); Клі́рик Остро́зький, Не́стор Літопи́сець, також: Каменя́р (про Івана Франка), Кобза́р (про Тараса Шевченка) та ін.*

У складних прізвищах, псевдонімах та іменах, які пишуть із дефісом, кожен частину починаємо з великої букви: *Кві́тка-Осно́в'я́ненко, Нечу́й-Леви́цький, Жан-Жа́к, Зино́вій-Богда́н.*

2. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.) у складі прізвищ та імен іншомовного походження пишемо з малої букви: *Абд ель Ке́рім, Брето́н де лос Ерре́рос, Варнго́ген фон Е́нзе, Жа́нна д'Арк, Леона́рдо да Вінчі, Лю́двіг ван Бетхо́вен, Нур ад Ді́н, але за традицією Ван Гог, Д'Ала́мбе́р, Ель Гре́ко.*

Про правопис службових слів, ужитих перед прізвищем, див. § 146, п. 1.4.

3. Китайські й корейські прізвища та імена пишемо з великої букви: *Сі Цзі́ньпі́н, Ван Мен, Лі Чжао́дао, Пак Вансо́, Чхе Чхві́он, Пан Гі́мун.*

4. У в'єтнамських, м'янмських, індонезійських, тайських і японських прізвищах та іменах усі складники пишемо з вели-

кої букви: *То Хоаї, Нгуєн Зу, Він М'їн, Джóко Відóдо, Акат Дамкєнг, Сіндозо Абе.*

Примітка. Про правопис арабських, перських, тюрських імен з компонентами **бей, заде, огли, паша** див. § 146, п. 3. 4.

5. Імена та прізвища людей, які стали загальними назвами, пишемо з малої букви: *донжуа́н, ловелáс, мє́нтор, ме́ценáт, робінзо́н, бра́унінг* (пістолет), *галіфе́* (штани), *дізель* (двигун), *макінтош* (плащ), *максі́м* (кулемет), *рентге́н* (апарат). Так само пишемо загальні назви, утворені від власних імен (прізвищ): *франкозна́вець, шевченкіа́на, бонапарти́зм.*

Прізвища людей, уживані в загальному значенні, які не втратили свого індивідуального характеру (не стали загальними назвами), пишемо з великої букви: *Ці хлопці в команді — нові Блохіни і Шевченки* (з газети).

Якщо ж прізвища (імена) вжито зневажливо, їх пишемо з малої букви: *азе́фи, кві́слінги.*

6. Назви народів, племен, а також людей за національною ознакою або за місцем проживання пишемо з малої букви: *ара́би, африка́нці, латиноамерика́нці; ацте́ки, ірокéзи, поля́ни; білору́ска, запори́жці, лати́ш, украї́нка, францу́з; кия́ни, львів'я́ни.*

7. З великої букви пишемо власні назви, які стосуються:

1) релігії: *Ісу́с Христóс, Бра́хма, Будда, Магомéт.*

Примітка. Про інші назви, пов'язані з релігією, див. § 53;

2) міфологічних істот і божеств: *Антéй, Аполло́н, Афíна, Ахіллéс, Венéра, Мо́лох.*

Примітка 1. Родові назви, які стосуються міфології та релігії, пишемо з малої букви: *а́нгел, архáнгел, де́мон, лісові́к, му́за, ні́мфа, русáлка, титáн, фавн, фе́я.*

Примітка 2. Власні міфологічні назви, що перетворилися на загальні або вживаються в переносному значенні, пишемо з малої букви: *молох війни; На спортивну арену вийшли сучасні геркулеси;*

3) дійових осіб у байках, казках, драматичних творах тощо: *Во́рон, За́єць, Лисі́ця, Осéл, Щу́ка; Лісові́к, Ма́вка, Перелéс-*

ник; Дід Мороз, Котигорошко, Червона Шапочка; Будяк, Троянда, Хліб.

Примітка. Якщо назви персонажів із казок, творів для дітей та ін. вжиті як загальні, їх пишемо з малої букви: *баба-яга, дід-мороз, іван-покиван*.

8. З великої букви пишемо клички свійських тварин, а також приручених або дресированих звірів і птахів: *Сірко* (собака); *Сніжинка* (кішка); *Гнідко, Стріла* (коні); *Круторогий, Сивий* (воли); *Зірка, Ліска* (корови); *Раві, Шаші* (слони); *Красень, Фараон* (папуги) та ін.

Примітка. Власні назви, вжиті як назви видів тварин, пишемо з малої букви: *На подвір'ї гралися мурчики*.

9. З великої букви пишемо:

1) прикметники, утворені від власних назв за допомогою суфіксів **-ів, -ов(-а), -ов(-е), -ев(-е), -їв, -єв(-а), -єв(-е), -ин, -ин(-а), -ин(-е), -їн, -їн(-а), -їн(-е)**, якщо вони означають належність чогось певній особі: *Андрієві книжки, Грінченків словник, Зєвсова колісниця, Маріїн лист, Малішкова метафора, Рафаєлева «Мадонна», Тичініне слово, Шевченкові поезії*;

2) прикметники, що входять до складених власних назв людей як імена-характеристики: *Володимир Великий, Всеволод Велике Гніздо, Даніло Галицький, Карл Сміливий, Костянтин Багрянородний, Костянтин Острозький, Річард Левове Серце, Ярослав Мудрий*;

3) прикметники, утворені від іменників — власних назв, якщо вони входять до словосполучення зі значенням «імені когось», «пам'яті когось»: *Нобелівська премія, Франківська кімната, Шевченківська премія, Потебнянські читання, Королівський Шекспірівський театр* (в Англії).

Примітка. З малої букви пишемо присвійні прикметники, утворені від власних особових назв:

1) за допомогою суфіксів **-івськ- (-ївськ-), -інськ- (-їнськ-)**: *бальзаківські традиції, талганівська садиба, довженківські фільми, франківські сонети, шевченківський стиль, пришивінська проза*;

2) якщо вони входять до складу стійких фразеологічних сполучень або наукових термінів: *авгієві стаїни, ахіллєсова п'ята, гóрдіїв ву́зол, дамóклів меч, прокрúстове лóжє, ю́дині срібнякі; архіме́дова спіра́ль, базéдова хворóба, бертолéтова сіль, віттова хворóба, гáйморова порожніна, піфагóрова теорéма.*

§ 50. Географічні та адміністративно-територіальні назви

1. З великої букви пишемо географічні власні назви (незалежно від кількості їхніх складників), крім службових слів і родових назв (*зато́ка, мис, мо́ре, о́стрів, пік, хребéт* тощо): *Азія, Азо́вське мо́ре, Антаркти́да, Балка́нський піво́стрів, Володи́мир-Воли́нський, гора́ Гове́рла, Євразі́йський степ, Кавка́зський хребéт, протóка Лаперу́за, Малоазі́йське нагір'я, Нова́ Зеланді́я, Пана́мський перешийо́к, Пе́рська зато́ка, Півні́чний по́люс, о́зеро Сві́тязь, пік Шевче́нка.*

Примітка. Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не є родовим найменуванням, то його пишемо з великої букви: *Бі́ла Це́рква* (місто), *Бі́ловезька Пу́ща* (заповідник), *Було́нський Ліс* (парк), *Вогня́на Земля́* (архіпелаг), *Золотий Ріг* (затока), *Єлїсе́йські По́ля* (вулиця в Парижі).

2. Так само з великої букви пишемо складники географічних назв, що називають титули, посади, фах тощо: *мис Капіта́на Дже́ральда, острові́ Короле́ви Шарло́тти, ву́лиця Акаде́міка Заболóтного.* З великої букви пишемо також назви зі словом *святий*: *зато́ка Свято́го Лавре́нтія, острові́ Свято́ї Трійці.*

Примітка. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.) у складі географічних назв пишемо з малої букви й відокремлюємо дефісом: *Було́нь-сьюр-Мер, Па-де-Кале́, Порт-о-Пре́нс, Ріо-де-Жане́йро, Фонте́н-сьюр-Рон, Фра́нкфурт-на-Ма́йні.*

3. Службові слова, що стоять на початку іншомовних географічних назв, пишемо з великої букви і відокремлюємо дефісом: *Де-Бре́йне́, Ла-Ма́нш* (протоки), *Ле-Крезó, Лос-А́нджелес* (міста), *Лос-Фра́йлес* (острови).

4. З великої букви пишемо початкові частини *Сан-, Санкт-, Санта-, Сен-, Сент-* (що означають ‘святий’): *Сан-Франціско, Санкт-Петербурґ, Санта-Барбара, Сен-Лó, Сент-Джонс* (міста).

Примітка. В іншомовних складних географічних назвах, у яких використано дефіс, з великої букви пишемо й родові позначення: *Іссік-Куль* (куль — ‘озеро’), *Муюн-Кум* (кум — ‘пісок’), *Ріо-Негро* (ріо — ‘річка’), *Хара-Нур* (нур — ‘озеро’), але: *Алатау, Дихтау, Амудар’я, Сурдар’я*.

5. Якщо ж складник такої назви увійшов в українську мову як загальна родова назва, то її пишемо з малої букви: *Берклісквер, Варангер-фіорд*. Так само з малої букви пишемо й родові позначення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Мічиган-авеню* (авеню — ‘вулиця’), *Унтер-ден-Лінден-штра́се* (штра́се — ‘вулиця’), *Якоб-Кайзер-плац* (плац — ‘площа’).

Примітка. Географічні назви, ужиті в переносному значенні, зберігають написання з великої букви: *Версаль* (у значенні ‘Версальський мир’), *Канни* (у значенні ‘оточення та розгром’), *Мюнхен* (у значенні ‘Мюнхенська угода 1938 р.’), *Парнас* (у значенні ‘світ поезії’), *Седан* (у значенні ‘воєнний розгром’).

6. Назви держав пишемо з великої букви. Якщо назва держави чи автономної республіки складається з кількох слів, то всі слова пишемо з великої букви: *Автономна Республіка Крим, Арабська Республіка Єгипет, Китайська Народна Республіка, Князівство Монако, Королівство Бахрейн, Республіка Болгарія, Республіка Корія, Румунія, Соціалістична Республіка В’єтнам, Сполучені Штати Америки, Угорщина, Україна, Французька Республіка*.

Примітка. У неофіційних і образних назвах держав, територій, областей, місцевостей, міст, рік тощо з великої букви пишемо перше (або єдине) слово, а також власні назви: *Піднебесна імперія*, або *Піднебесна* (імператорський Китай), *Туманний Альбїон* (Англія), *Вічне місто* (Рим), *Золотовірхий* (Київ), *Славутич* (Дніпро), *Закавказзя, Буковина, Вінниччина, Наддніпрянищина, Покуття, Полісся, Приазов’я, Слобожанщина*.

7. У назвах груп або союзів держав усі слова, крім родових назв, пишемо з великої букви: *Антанта, Балканські країни, Скандинавські країни, Троїстий союз*.

8. У назвах адміністративно-територіальних одиниць (автономних областей та округів, а також країв, областей, районів, сілрад тощо) з великої букви пишемо перше слово (або частини складного слова): *Гірсько-Бадахшанська автономна область, Баянгол-Монгольський автономний округ, Кішицький край, Волинська область, Рожіщенський район, Новомлинівська сілрада*.

Це правило поширене й на старі назви країн та одиниць старого адміністративно-територіального поділу: *Бірма, Персія, Пруссія; Бєрегівський округ, Вітебське воєводство, Лохвицький повіт, Черкаське старобство*.

9. У назвах адміністративно-територіальних одиниць зарубіжних держав з великої букви пишемо всі слова, крім тих, що позначають родові поняття: *департамент Аверон* (Франція), *земля Ніжня Саксонія* (Німеччина), *область П'ємонт* (Італія), *префектура Тоґяма* (Японія), *штат Техас* (США).

10. Назви сторін світу: *захід, південь, північ, схід, nord-óst, південний захід* — звичайно пишемо з малої букви. Якщо ці назви вжито на означення країн, народів, регіонів, тоді їх пишемо з великої букви: *Далєкий Схід, Західна Україна, країни Заходу, народи Півночі, Південне Полісся, Північна Буковіна*.

11. Назви вулиць (бульварів, провулків, проспектів), майданів (площ), парків, шляхів (залізничних, морських і т. ін.), каналів, течій (морських) тощо пишемо з великої букви, а їхні родові найменування — з малої: *Андріївський узвіз, бульвар Тараса Шевченка, вулиця 295-ї Херсонської Дивізії, Музейний провулок, Львівська площа, майдан Незалежності, Стрийський парк, Житомирська автострада, Придніпровська залізниця, Північний морський шлях, течія Куросіо*.

Якщо в назвах вулиць, проспектів тощо слова *брід, вал, ворота, міст, шлях, яр* і т. ін. уже не сприймаються як родові позначення і вони стали частиною власної назви, то їх пишемо

з великої букви: *Боричів Тік, Добрый Шлях, Козіний Брід, Ярославів Вал*.

12. Утворені від географічних найменувань назви тварин, птахів, страв, напоїв, тканин тощо пишемо з малої букви: *бостон* (тканина), *йоркшир* (порода свиней), *мадера* (сорт вина), *саяни* (напій), *сенбернар* (порода собак), *сименталка* (порода корів), *токай* (сорт вина) і т. ін.

13. У назвах вокзалів, залізничних станцій, портів, пристаней тощо всі слова, крім родових назв, пишемо з великої букви: *Приміський вокзал, станція Устїнівка, порт Ольвія, пристань Ржівців* (на Дніпрі).

Примітка. Якщо найменування підрозділів залізниць складаються з двох слів, їх пишемо з великої букви: *Південно-Кавказька залізниця*.

14. Назви аеропортів, станцій метро, зупинок наземного міського транспорту беремо в лапки. З великої букви пишемо перше (або єдине) слово таких назв, а також ті слова, які пишуть з великої букви у складі цих топонімів: аеропорти *«Боріспіль», «Кійв»*; станції метро *«Академмістечко», «Поштова площа», «Сирець», «Університет», «Червоний Хутір»*; зупинки *«Вулиця Обсерваторна», «Каравасєві Дачі», «Львівська площа», «Мотоциклітний завод», «Школа»*.

§ 51. Астрономічні назви

У назвах небесних тіл, сузір'їв, галактик усі слова, крім родових найменувань (*зоря, сузір'я, планета, галактика*) і порядкових позначень яскравості світил (*альфа, бета, гамма* тощо), пишемо з великої букви: *зоря Альтаїр, сузір'я Великої Пса, Марс, Сатурн, Юпітер, галактика Велика Магелланова Хмара, альфа Малої Ведмедиці, бета Терезів*. Так само пишемо народні назви зоряних скупчень, сузір'їв і галактик: *Квочка, Великий Віз, Пасіка, Чумацький Шлях* та ін.

Примітка. Слова *земля, місяць, сонце* пишемо з великої букви, коли вони вжиті як астрономічні назви: *Навколо Сонця обертається Земля зі своїм супутником Місяцем*. Але: *обробіток землі, схід сонця*.

§ 52. Назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів

1. У назвах історичних подій, епох, календарних періодів і свят з великої букви пишемо перше (або єдине) слово і власні назви: *Велика французька революція, Версальський мірний договір, Коліївщина, Львівське збройне повстання 1848 р., Паризька комуна, Семирічна війна; епоха Бароко* (але *стиль бароко*), *епоха Відродження, Ренесанс; День учителя, День пам'яті та примирення, Новий рік, 1 Травня.*

2. Так само пишемо назви політичних, культурних, спортивних та інших заходів міжнародного або загальнодержавного значення: *Мари миру, Міжнародний рік дитини; Світовий конгрес українців, Всеукраїнська педагогічна конференція, Біла олімпіада, Кубок УЄФА* (футбол), *Олімпійські ігри.* Назви інших регулярних заходів, що не мають офіційного характеру, пишемо з малої букви: *день інформації, санітарний день, суботник, недільник.*

Примітка 1. У назвах державних свят України з великої букви пишемо всі слова: *День Конституції України, День Незалежності України, День Соборності України.*

Примітка 2. У назвах історичних подій із другим прикметником, що походить від географічної назви, де використано дефіс, або від двох географічних назв, велику букву пишемо в обох частинах: *Брест-Литовський мірний договір* (від *Брест-Литовськ*), *Бреттон-Вудська конференція* (від *Бреттон-Вудс*), *Яссько-Кишинівська операція* (від *Ясси* і *Кишинів*).

Примітка 3. Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними, пишемо з малої букви: *греко-перські війни, громадянська війна, хрестові походи, античний світ, доба феодалізму, неоліт, палеоліт, палеозойська ера, середні вікі, середньовіччя, трипільська культура.*

§ 53. Назви, пов'язані з релігією

1. З великої букви пишемо слова *Бог, Аллах*, а також імена Бога: *Адонай, Елохім, Єгова, Саваоф*; імена богів і богинь у різних народів: *Брахма, Вішну, Геба, Даждьбог, Деметра, Марс,*

Перу́н. Так само пишемо імена засновників релігій: *Будда*, *Заратустра*, *Магомét*; апостолів, пророків, святих у християнстві: *Андрій Первозв́аний*, *Іва́н Богосло́в*, *Іва́н Хрестіте́ль*, *Мико́ла Чудотво́рець*.

Примітка. Слово *бог* як найменування богів і богинь політеїстичних релігій пишемо з малої букви: *богі Стародавнього Єгипту*, *бог Посейдо́н*, *бог торгівлі*, *богіня Ге́ра*.

2. З великої букви пишемо слова: *Три́ця*, *Свята́ Три́ця*, найменування осіб Святої Триці (*Бог Оте́ць*, *Бог Син*, *Бог Дух Святи́й*) і слово *Богоро́диця*; інші найменування Бога (*Всеви́шній*, *Госпо́дь*, *Спасіте́ль*, *Творе́ць*) і Богородиці (*Ма́ти Бо́жа*, *Пречі́ста Ді́ва*, *Царі́ця Небе́сна*); прикметники, утворені від слів *Бог*, *Госпо́дь* (*сла́ва Бо́жа*, *во́ля Госпо́дня*, *Бо́жий про́мисел*).

Примітка 1. Слова *апо́стол*, *блаже́нний*, *му́ченик*, *преподо́бний*, *святи́й* та ін. пишемо з малої букви: *апо́стол Матві́й*, *блаже́нна Феодо́ра*, *преподо́бний Серафі́м Сара́вський*, *свята́ великому́чениця Варва́ра*, *святи́й Пантелеїмо́н*, але: *Пресвята́ Богоро́диця*, *Свята́ Три́ця*, *собо́р Свято́го Петро́*.

Примітка 2. У церковних і релігійних текстах з великої букви пишемо займенники, вжиті замість слів *Бог*, *Бо́жий*: *Блажен муж, що бої́ться Господа, що заповіді Йо́го любить!* (Біблія); *Нехай свя́титься ім'я Твоє* (Біблія).

Примітка 3. В усталених словосполученнях, які передають емоційну оцінку розмовного спілкування на зразок: *бог зна коли́* (невідомо коли), *госпо́дь з тобо́ю (ва́ми)* (здивування, заперечення, докір), *бог з ним (з тобо́ю)* (знак згоди, примирення, прощення та ін.), або є емоційними вигуками: *бо́же*, *бо́же збав*, *го́споди*, *го́споди бо́же мій*, *йй-бо́гу*, слова *бог*, *госпо́дь* пишемо з малої букви, крім випадків, коли слова *Бо́же*, *Го́споди* є звертанням до Бога.

3. З великої букви пишемо назви релігійних свят і постів, а також окремих днів, що стосуються цих періодів: *Благові́щення*, *Вели́кдень*, *Петра́ й Павла́*, *Покро́ва*, *Різдво́*; *Вели́кий піст*, *Петрі́вка*, *Пилі́півка*, *Різдвя́ний піст*, *Спа́сівка*; *Стра́сний ти́ждень*, *Стра́сна п'ятни́ця*.

4. З великої букви і без лапок пишемо назви культових книг: *Бі́блія*, *Єва́нгеліє*, *Нови́й Заві́т (Запові́т)*, *Псалти́р*, *Святе́ Письмо́*, *Стари́й Заві́т (Запові́т)*, *Кора́н*, *То́ра*.

5. З великої букви пишемо перше слово назв церков: *Вірменська апостольська церква, Римсько-католицька церква, Українська греко-католицька церква, Українська лютеранська церква, Українська православна церква.*

6. Великі букви вживаємо в повних офіційних найменуваннях найвищих церковних посадових осіб: *Верховний Архієпископ, Вселенський Патріарх, Католикос-Патріарх усієї Грузії, Папа Римський, Святійший Патріарх Київський і всієї Русі-України.*

Примітка. Найменування інших церковних звань і посад пишемо з малої букви: *митрополіт Вінницький і Баський, архимандрит (архимандрит), архієпископ (архієпископ), пастор, мулла, імам, ксьондз.*

7. З великої букви пишемо всі слова, крім родових найменувань, у назвах монастирів, церков, ікон: *Києво-Печерська лавра, Михайлівський Золотоверхий монастир, Володимирський собор, Кирилівська церква, храм Христа Спасителя, ікона Матері Божої Теребовлянської.*

8. З малої букви пишемо назви церковних служб та їхніх частин: *вечірня, літургія, повечір'я, поліелей, проскомідія, утрєня, хресний хід.*

§ 54. Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств

1. В офіційних складених назвах органів влади, установ і організацій, товариств і об'єднань з великої букви пишемо перше слово і всі власні назви, що входять до складу цих назв: *Міністерство освіти і науки України, Рада Європи, Рада національної безпеки та оборони України, Управління освіти Шевченківської в місті Києві державної адміністрації, Прокуратура міста Києва, Апеляційний суд Закарпатської області, Федерація незалежних профспілок України, Збройні сили України, Міжнародна асоціація українців, Національний банк України, Меджліс кримськотатарського народу, Товариство винахідників та раціоналізаторів України, Організація еко-*

номічного співробітництва і розвитку, Міжнародний валютний фонд.

Це стосується також і назв державних установ минулого: *Державна дума, Директорія Української Народної Республіки, Земський собор, Тимчасовий уряд.*

У назвах найвищих органів влади і державних установ України з великої букви пишемо всі слова: *Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд.*

2. У назвах політичних партій і рухів з великої букви пишемо перше слово (і всі власні назви): *Республіканська партія США, Соціал-демократична партія України, Християнсько-демократичний союз Німеччини.*

Назви, що не є офіційними найменуваннями, пишемо з малої букви: *ліберальна партія, партія консерваторів, партія миру, партія війни.*

3. У назвах наукових і навчальних закладів, театрів, музеїв, колективів тощо перше слово (і всі власні назви) пишемо з великої букви: *Національна академія наук України, Національний університет «Острозька академія», Гарвардський університет, Львівська середня загальноосвітня школа № 51 імені Івана Франка, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київський академічний театр ляльок, Музей мадам Тюссо, Меморіальний будинок-музей Дмитра Яворницького, Державний ансамбль народного танцю Грузії.* З великої букви пишемо перше (або єдине) слово скороченої назви: *Будинок учителя (Київський міський будинок учителя), Літературний музей (Одеський державний літературний музей), Український музей (Національний художній музей України).*

4. У назвах промислових і торгових підприємств, фінансових організацій, товариств, фірм, організаційно-правових форм тощо початкове слово, що є складником цих назв, пишемо з великої букви. Так само пишемо перше слово взятої в лапки символічної (умовної) назви та власні назви: *Київська фабрика іграшок, Харківський тракторний завод, Виробниче акціо-*

нерне товариство «Поліграфкніга», Публічне акціонерне товариство «Вінницький універмаг», банк «Південний», Центральний автовокзал, Комунальне підприємство «Київблагоустрій», Садове товариство «Лісова поляна», Об'єднання співмешканців багатоквартирних будинків «Наш дім».

5. У назвах, що складаються із родового найменування і найменування в лапках, родове найменування пишемо з малої букви, у найменуванні в лапках з великої букви пишемо перше (або єдине слово) і власні назви: *видавництво «Ранок», готель «Дніпро», завод «Фармак», кінотеатр «Київська Русь», магазин «Ярослав», оркестр «Віртуози Києва», ресторан «Лібідь», спортивний клуб «Сокіл», фірма «Імідж».*

Примітка 1. Назви іноземних компаній, фірм тощо звичайно подаємо кирилицею: *концерн «Фольксваген», компанія «Данон».* Проте на практиці використовують написання латиницею: *компанія «Microsoft», транснаціональна корпорація «Jysk».*

Примітка 2. За традицією з великої букви пишемо всі слова в назвах: *Європейський Союз, Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй* та ін.

Примітка 3. У назвах інформаційних агентств усі слова, крім родового найменування, пишемо з великої букви й без лапок: *агентство Інтерфакс-Азербайджан, агентство Сінхуа, агентство Українські Національні Новини, агентство Франс Пресс.*

Примітка 4. З малої букви пишемо традиційні, неофіційні назви законодавчих, державних, представницьких органів, органів міжнародних організацій, які періодично скликаються: *бундесрат, джирга, меджліс, конгрес, ландтаг, національні збори, парламент, сейм, сенат, стортинг.*

Примітка 5. З малої букви пишемо назви закладів, організацій, органів влади і т. ін., ужиті у множині: *інститути Національної академії наук України, комітети Верховної Ради України, міністерства України.*

6. Назви частин, відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова *актив, збори, з'їзд, конференція, президія, рада* (інституту тощо), *сесія, симпозіум* пишемо з малої букви: *відділ загального мовознавства Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, кафедра*

історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, засідання президії Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, вчена рада філологічного факультету, конгрес Міжнародної асоціації українців, сесія Хмельницької міськради.

7. Назви сайтів, мереж, пошукових систем тощо без родового слова пишемо з малої букви (*твіттер, гугл*); назви з родовим словом пишемо з великої букви та в лапках (*пошукова система «Гугл», енциклопедія «Вікіпедія», мережа «Фейсбук», системи обміну повідомленнями «Вайбер», «Телеграм»*); найменування сайтів, ужиті як назви юридичних осіб, пишемо з великої букви та без лапок (*РНБО ввела санкції проти Яндексу*).

§ 55. Назви документів, пам'яток історії та культури, творів літератури та мистецтва, друкованих органів

1. У складених назвах найважливіших документів, нормативно-правових актів, законів із великої букви пишемо перше слово, власні назви, перше слово після лапок: *Статут ООН, Потсдамська угода, Акт проголошення незалежності України, Версальський мир, Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про пенсійне забезпечення»*.

2. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів, предметів і творів мистецтва тощо пишемо з великої букви: *Ейфелева вежа, Колізей, Хотинський замок, Андріївська церква, Ісаакіївський собор, Почаївська лавра, Сикстинська капела, Аполлон Бельведерський, Венера Мілоська, Дев'ята симфонія Бетховена, Камерна симфонія № 1 Євгена Станковича*.

Примітка. Родові найменування в таких назвах пишемо з малої букви: *замок Іф, палац Потьцьких, пам'ятник Володимиру Великому, портрет Мусоргського роботи Рєпіна, реквієм Моцарта, собор Сан-Марко, собор Святого Петра, храм Васілія Блаженного*.

3. Назви художніх, наукових праць, творів мистецтва, документів, газет, журналів тощо беремо в лапки, і в них перше (або єдине) слово пишемо з великої букви: *поема «Енеїда»,*

роман «Сто років самотності», підручник «Історія України», балет «Лебедіне озеро», картина «Запоріжці пишуть листа турецькому султанові», кінофільм «Бен Гур», опера «Травіата», пісня «Стоїть гора високая», скульптура «Мислитель», програма «Партнерство заради миру», газета «Літературна Україна», журнал «Всесвіт».

Примітка 1. У подвійних складених назвах творів, газет тощо з великої букви пишемо також перше слово другої назви: *«Андрій Соловейко, або Вченіє світ, а невченіє — тьма», «Глитай, або ж Павук», «Дейлі телеграф енд Морнінг пост».*

Примітка 2. У назвах писемних історичних пам'яток з великої букви пишемо перше слово і власні назви: *Реймське Євангеліє, Лаврентіївський літопис, Літопис Самійла Величка, «Слово о полку Ігоревім», «Руська правда».*

§ 56. Назви посад, звань, титулів

З великої букви пишемо перше слово офіційних назв найвищих державних посад та посад керівників міжнародних організацій: *Генеральний прокурор України, Генеральний секретар ООН, Голова Верховної Ради України, Президент Сполучених Штатів Америки, Президент України, Прем'єр-міністр Канади.*

Примітка 1. Назви посад, звань, наукових ступенів тощо пишемо з малої букви: *голова, декан, директор, канцлер, мер, міністр, президент, прем'єр-міністр, ректор, секретар; академік, генерал-лейтенант, заслужений діяч мистецтв, лауреат Державної премії України в галузі архітектури, народний артист України, член-кореспондент; доктор наук.*

Примітка 2. З малої букви пишемо також назви титулів, рангів, чинів: *барон, герцог, королева, імператор, князь, колезький асесор, король, принцеса, цар, шах.*

Примітка 3. Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а також для підкреслення урочистості можна писати з великої букви: *Міністр освіти і науки України, Посол Республіки Польща, Президент Національної академії наук України.*

Примітка 4. Про написання назв церковних посад див. § 53, п. 6.

§ 57. Назви орденів, медалей, відзнак, премій

1. У назвах орденів, медалей, відзнак з великої букви (крім родових найменувань на зразок *орден, медаль, відзнака* тощо) пишемо перше слово і власні назви: *орден Держави, орден Князя Ярослава Мудрого, орден Княгині Ольги I, II, III ступенів, орден Свободи, відзнака Міністерства внутрішніх справ України — нагрудний знак «За безпеку народу», відзнака Президента України — Хрест Івана Мазепи.*

Якщо таку назву взято в лапки, то з великої букви пишемо:

1) перше слово та власну назву: *орден «За доблесну шахтарську працю», орден «Мати-героїня», медаль «За військову службу Україні», медаль «За врятоване життя»;*

2) усі слова власної назви: *орден «Золота Зірка».*

2. Назви спортивних нагород пишемо з малої букви: *золота (срібна, бронзова) медаль, олімпійська медаль.* Так само: *закінчити школу із золотою (срібною) медаллю.*

3. У назвах премій перше слово і власні назви в них пишемо з великої букви: *Державна премія України в галузі науки і техніки, Державна премія України імені Олександра Довженка, Національна премія України імені Тараса Шевченка, Нобелівська премія.*

§ 58. Назви товарних знаків, марок виробів

1. Торгові назви продуктових, парфумерних товарів, тютюнових виробів, вин, мінеральних вод та інших напоїв беремо в лапки і пишемо з великої букви: *ковбаса «Крiкiвська», сир «Королiвський», цукiрки «Асортi», шоколад «Свiточ»; духи «Лiлiя», взуття «Крокс», кросiвки «Пума», шампунь «Оливковий»; вино «Перлинка степу», коньяк «Таврiя», мiнеральна вода «Мiршинська», напiй «Жiвчик».*

2. Назви виробничих марок технічних виробів (машин, приладів і т. ін.) беремо в лапки і пишемо з великої букви: *автомобiлi «Вольво», «Нiссан», «Фольксваген», лiтак «Бойнг 777», трактор «Слобожанець».*

Але назви самих виробів беремо в лапки і пишемо з малої букви: «*вóльво*», «*ніссán*», «*фóльксвáген*» (автомобілі), «*бóїнг*» (літак), «*слобожáнець*» (трактор).

3. Власні назви кораблів, поїздів, літаків тощо беремо в лапки і перше слово в них (і всі власні назви) пишемо з великої букви: *круї́зний лáйнер «Гармóнія морів»*, *пóїзд «Чорномóрець»*, *літáк «Мрія»*.

4. Абrevіатурні назви виробничих марок і виробів пишемо без лапок: *Ан-225*, *А-340*, *В-47*, *КраЗ*.

§ 59. Назви порід тварин, видів і сортів рослин

1. Назви порід тварин пишемо з малої букви: *вівчáрка*, *дóбeрмáн*, *спаніéль* (собаки), *гóнтер*, *мустанг* (коні), *кохінхін*, *плімутрóк* (кури), *лакóн*, *меринóс* (вівці).

2. У неспеціальних текстах назви сортів рослин беремо в лапки і пишемо з малої букви (зокрема й власні назви): *гру́ша «парижа́нка»*, *мали́на «гeра́кл»*, *пшeні́ця «золотоколóса»*, *тpоя́нда «глóрія-дей»*.

3. У спеціальній літературі в назвах сортів рослин перше слово (і всі власні назви) пишемо з великої букви: *картóпля Серпа́нок*, *огіро́к Королю́к*, *сли́ва Зарі́чна ра́ння*, *сморóдина Софії́вська*, *тюльпа́н Ре́мбрандта*.

§ 60. Велика буква

в особливому стилістичному вживанні

1. З великої букви пишемо такі найменування: *Висóкі Догові́рні Стóрони*, *Надзвичáйний і Повновáжний Посóл* (в актах міжнародного значення, у дипломатичних документах), *Авто́р*, *Вида́вни́цтво* (в авторському договорі), *Викона́вець*, *Замóвник* (в угодах) і т. ін.

2. З великої букви пишемо займенники *Ви*, *Ваш* як форму ввічливості у звертанні до однієї конкретної особи в листах, офіційних документах тощо: *Повідо́ляємо Вам...*, *Вітаємо Вас...*, *у відпові́дь на Ваш запит...*

3. З великої букви пишемо деякі загальні назви в контекстах, де наголошено на особливому змісті цих назв: *Батьківщина, Вітчизна, Людїна, Мати, Честь*.

§ 61. Велика буква у складноскорочених назвах

1. Скорочені назви (абревіатури) установ, закладів, організацій тощо, утворені з частин слів, мають подвійне написання:

1) з великої букви, якщо ці слова вжито на позначення установ, які є власними назвами: *Держтелерадіо, Київенерго, Укрпрофрада, Укрзалізниця*;

2) з малої букви, якщо такі слова є родовими назвами: *медуніверситет, міськдержадміністрація, сільрада*.

2. Складноскорочені назви, утворені з початкових (ініціальних) букв, пишемо великими буквами: *ООН, ГЕС, ЮНЕСКО, АРК, МАГАТЕ, АТС, КНР*.

У відмінюваних звукових абревіатурах на зразок *ЦУМ* закінчення пишемо малими буквами і приєднуємо до останньої букви абревіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): у *ЦУМі, з ЦУМу, до ТЮГу, перед ТЮГом*.

Суфіксальні утворення від звукових абревіатур пишемо малими буквами: *обнівський, тюгівець*.

3. У складних словах, які пишемо з дефісом, буквені та звукові абревіатури зберігають великі букви: *НВЧ-випромінювання, UVЧ-терапія*.

Примітка 1. Абревіатури, які складаються із двох самостійно вживаних ініціальних абревіатур, що є назвами різних організацій, пишемо окремо: *ДА МВСУ (Державний архів Міністерства внутрішніх справ України); ІФ НАНУ (Інститут фізики Національної академії наук України)*.

Примітка 2. У складноскорочених словах мішаного типу, утворених з ініціальних абревіатур та усічених основ, ініціальну частину звичайно пишемо великими буквами, а усічену — малими: *БілаЗ (Білоруський автомобільний завод); КУпАП (Кодекс України про адміністративні правопорушення), НДХіммаш (Науково-дослідний інститут хімічного машинобудування)*. Складені назви, у яких поєднані ініціальна частина і нескорочене слово (слова) в непрямому

відмінку, пишемо окремо: *НДІ електромеханічних приладів, НДІ транспорту газу.*

Примітка 3. Сполучник **і** у звукових абрєвіатурах передаємо малою буквою: «*КіЖ*» («*Культура і Життя*»), «*СіЧ*» («*Слово і Час*»).

Примітка 4. У назвах літаків, що складаються з двох перших букв прізвища конструктора і приєднаного до нього дефісом цифрового позначення, пишемо першу велику букву, другу — малу: *Ан-22, Іл-62, Ту-154.*

§ 62. Графічні скорочення

Від абрєвіатур потрібно відрізнити умовні графічні скорочення, які вимовляємо повністю і скорочуємо лише на письмі.

1. Після скорочення звичайно ставимо крапку. Слова скорочуємо переважно після приголосного, але зрідка й після голосного. Слова не скорочуємо на голосний, якщо він не початковий у слові, і на **ь**. Наприклад, слово *селянський* може бути скорочене: *сел., селян., селянськ.* Якщо маємо збіг двох однакових приголосних, скорочення треба робити після першого приголосного: *ден. норма, настін. календар.* У разі збігу двох (і більше) різних приголосних скорочення можна робити як після першого, так і після останнього приголосного, залежно від структури слова: *власноруч.* або *власноручн. (власноручний),* але тільки *вlast. (вlastівий).*

Поширені графічні скорочення:

<i>авт.</i>	— автор; авторський	<i>вул.</i>	— вулиця
<i>акад.</i>	— академік	<i>газ.</i>	— газета
<i>арк.</i>	— аркуш	<i>гр.</i>	— громадянин
<i>бібл.</i>	— біблійний; бібліо- графічний; біб- ліотечний	<i>д.</i>	— доктор (наук)
<i>буд.</i>	— будинок	<i>див.</i>	— дивись
<i>бульв.</i>	— бульвар	<i>дияк.</i>	— диякон
<i>вид.</i>	— видання	<i>дол.</i>	— долар
<i>вип.</i>	— випуск	<i>до н. е.</i>	— до нашої ери
		<i>доц.</i>	— доцент

<i>енцикл.</i>	— енциклопедія; енциклопедичний	<i>пор.</i>	— порівняй, порів- няйте
<i>єп.</i>	— єпископ	<i>поч.</i>	— початок
<i>журн.</i>	— журнал	<i>пп.</i>	— пани, панове; па- раграфи; пункти
<i>зб.</i>	— збірник	<i>пресвіт.</i>	— пресвітер
<i>знач.</i>	— значення	<i>пров.</i>	— провулок
<i>ігум.</i>	— ігумен	<i>прор.</i>	— пророк
<i>іл.</i>	— ілюстрація; ілюс- тративний	<i>проф.</i>	— професор
<i>ім.</i>	— імені	<i>р.</i>	— рік; річка
<i>ін.</i>	— інші	<i>ред.</i>	— редактор; редак- ція
<i>і под.</i>	— і подібне	<i>р. н.</i>	— рік народження
<i>і т. д.</i>	— і так далі	<i>рр.</i>	— роки
<i>і т. ін.</i>	— і таке інше	<i>Р. Х.</i>	— Різдво Христове
<i>кв.</i>	— квартира	<i>с.</i>	— село; сторінка
<i>кн.</i>	— книга; княгиня; князь	<i>св.</i>	— святий
<i>коп.</i>	— копія	<i>спец.</i>	— спеціальний
<i>м.</i>	— місто	<i>співавт.</i>	— співавтор
<i>мист.</i>	— мистецтво; мис- тецький	<i>ст.</i>	— станція; стаття; століття
<i>митр.</i>	— митрополит	<i>т.</i>	— том
<i>напр.</i>	— наприклад	<i>та ін.</i>	— та інше (інші)
<i>нар.</i>	— народний	<i>т-во</i>	— товариство
<i>наук.</i>	— науковий	<i>тис.</i>	— тисяча; тисячо- ліття
<i>нац.</i>	— національний	<i>т. д.</i>	— так далі
<i>н. е.</i>	— нашої ери	<i>т. зв.</i>	— так званий
<i>о.</i>	— острів; отець	<i>т. ін.</i>	— таке інше
<i>обл.</i>	— область; обласний	<i>укр.</i>	— український
<i>оз.</i>	— озеро	<i>худ.</i>	— художній
<i>п.</i>	— пан; параграф; пункт	<i>церк.</i>	— церковний
<i>патр.</i>	— патріарх	<i>чв.</i>	— чверть
<i>перев.</i>	— переважно	<i>чл.-кор.</i>	— член-кореспон- дент
<i>пл.</i>	— площа		

Скорочені назви одиниць вимірювання пишемо без крапок:

Б	— байт	км	— кілометр
Вт	— ват	л	— літр
г	— грам	м	— метр
га	— гектар	мм	— міліметр
год	— година	с	— секунда
дм	— дециметр	см	— сантиметр
кБ	— кілобайт	т	— тонна
кВт	— кіловат	хв	— хвилина
кг	— кілограм	ц	— центнер

Так само пишемо скорочення *грн* (гривня), *млн* (мільйон), *млрд* (мільярд), *трлн* (трильйон), *смт* (селище міського типу).

2. У графічних скороченнях пропущену середню частину слова позначаємо дефісом: *вид-во* (видавництво), *гр-н* (громадянин), *ін-т* (інститут), *р-н* (район), *ун-т* (університет), *ф-ка* (фабрика). У таких скороченнях після першої частини слова крапки не ставимо.

3. Дефісом також приєднуємо перші букви частин складного слова: *півд.-зах.* (південно-західний), *півн.-сх.* (північно-східний), *с.-г.* (сільськогосподарський), *с.-д.* (соціал-демократ, соціал-демократичний), *ст.-сл.* (старослов'янський). У таких випадках після скорочених частин слів ставимо крапку.

4. Скісну риску використовуємо у скорочених словосполученнях, рідше — складних словах: *а/с* (абонентська скринька), *км/год* (кілометрів за годину), *м/с* (метрів за секунду), *п/в* (поштове відділення), *р/р* (розрахунковий рахунок), *т/к* (телеканал). У таких випадках після скорочених частин слів крапки не ставимо.

ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ

§ 63. Орфографічні правила переносу

Частини слів з одного рядка в другий переносимо за складами: *га́й-ка*, *зо́шит*, *кни́ж-ка*, *ко-ло́-дязь*, *па́ль-ці*, *са-дів-нік*, *Ха́р-ків*.

Під час перенесення:

1. Одну літеру не залишаємо в попередньому рядку, не переносимо в наступний: *ака-де́-мія* (не *а-каде́мія*), *Ма-рі́я* (не *Ма́рі-я*),

оли-в'єць (не *о-лів'єць*). Так само не можна поділяти на частини для переносу такі двоскладові слова, як *аб'о́*, *мо́я*, *о́ко*, *ши́я* тощо.

2. Не можна розривати сполучення букв **дж**, **дз**, які позначають один звук. Отже, переносити можна лише так: *гу́-дзик*, *хо-джу́*. Якщо **дж**, **дз** не становлять одного звука (це буває, коли **д** належить до префікса, а **ж** або **з** — до кореня), то їх треба розривати: *над-звичáй-ний* (не *на-дзвичáйний*), *під-жив-ля́ти* (не *під-живля́ти*).

3. Не можна розривати сполучення букв **йо**, **ьо**. Наприклад: *па-й'о́к* (не *пай'о́к*), *сльо-за́* (не *сль-оза́*).

4. Апостроф, м'який знак, **й** у переносах не відокремлюємо від попередньої літери: *бур'-я́н* (не *бур-'я́н*), *Лук'-я́н* (не *Лук-'я́н*), *кіль-це́* (не *кіл-ьце́*), *нізь-ко* (не *ніз-ько*), *ба́й-ка* (не *ба'-йка*), *стíй-кíй* (не *сті-йкíй*).

5. Коли корінь починається на голосний, то переносимо довільно: *ро-зорáти*, *роз-орáти*, *розо-ра́ти*; *бе-зупíнно*, *без-упíнно*, *безу-пíнно*, але коли на приголосний, то від кореня його не відриваємо: *до-зрíва́ти* (не *доз-рíва́ти*), *ві-правдан́ня* (не *віп-равдан́ня*).

6. При збігу однакових приголосних одну букву залишаємо, а другу переносимо в наступний рядок: *зако́н-ний*, *розрíс-ся*. В іменниках з подовженим приголосним можливий подвійний перенос: *зна́н-ня́* і *зна-ння́*; *жит-тя́* і *жи-ття́*.

7. Не розриваємо у переносах односкладові префікси перед приголосними: *над-мі́рний*, *най-бі́льший* (не *на-дмі́рний*, *на-йбі́льший*). Кількаскладові префікси можна розривати: *пе-ре-працюва́ти*, *пе-ред-гро́ззя*.

8. У переносах складних слів не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу: *багато-ступі́нчастий* (не *багатос-ступі́нчастий*), *восьми-гра́нний* (не *восьмиг-ра́нний*), *далеко-схі́дний* (не *далекос-хі́дний*).

9. Не можна розривати ініціальні аббревіатури, а також комбіновані аббревіатури, які складаються з ініціальних скорочень і цифр: *АЕС*, *ЛАЗ-105*, *МАГАТЕ*, *МАУ*, *НТШ*, *УАПЦ*.

10. У решті випадків, які не підходять під викладені вище правила, можна довільно переносити слова за складами: *Дні-*

прó і *Дніп-рó*, *Оле-кsáндра* і *Олек-сáндра*, *се-стрá* і *сест-рá*. Це правило поширюється і на суфікси: *бли-зькíий* і *близь-кíий*, *видавнi-цтво*, *видавнiц-тво* і *видавнiцт-во*, *гáли-цькíий* і *гáлиць-кíий*, *росiй-ськíий* і *росiйсь-кíий*, *убó-зтво*, *убóз-тво* і *убóзт-во*, *суспiльс-тво* і *суспiльст-во*.

§ 64. Технічні правила переносу

1. Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення, що належать до них: *Т. Г. Шевчénко* (не *Т. Г. // Шевчénко*), *гр. Іванénко* (не *гр. // Іванénко*), *акад. (доц., проф.) Гончарénко* (не *акад. (доц., проф.) // Гончарénко*), *п. Гнатiюк* (не *п. // Гнатiюк*).

Примітка. Якщо імена, звання тощо подаємо повністю, то прізвища (а також по батькові) можна переносити: *Тарáс Григóрович Шевчénко* і *Тарáс // Григóрович Шевчénко*, *академік // Агатáнгел Крiмськiй* та ін.

2. Не можна відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать: *2008 р.* (не *2008 // р.*), *150 га* (не *150 // га*), *20 см³* або *20 куб. см* (не *20 // см³* або *20 // куб. см*), *5 г* (не *5 // г*).

3. Граматичні закінчення, поєднані із цифрами дефісом, не можна відривати й переносити: *2-й* (не *2- // й*), *4-го* (не *4- // го*), *10-му* (не *10- // му*) тощо.

4. Не можна розривати умовні (графічні) скорочення на зразок *вид-во*, *і т. д.*, *і т. ін.*, *та ін.*, *т-во* тощо.

5. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки.

ЗНАК НАГОЛОСУ (')

§ 65. Знак наголосу ставимо на маловідомих словах (локалізмах і т. ін.), а також тоді, коли слово може вживатися з двома наголосами, змінюючи своє значення, пор.: *Ми схóдили на гору* і *Ми сходiли на гору та повернулися додому ще завидна*; *Обрáзи* (від дієслова *ображáти*), *обрáзи* (художні, літературні), *образi* (ікони).

II. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

ІМЕННИК

§ 66. Поділ на відміни

За належністю до роду та за відмінковими закінченнями іменники поділено на чотири відміни.

I відміна: іменники переважно жініч. і деякі іменники чол. роду, а також спільного роду із закінченнями **-а, -я** в називному відмінку однини: *вага́, донька́, дочка́, машина́, гір'я, гри́вня, організа́ція, пра́ця; воєво́да; база́ка, зна́йда, листонóша, невда́ха, пла́кса, сиротá;* жіночі особові імена з відповідними закінченнями: *Богда́на, Катери́на, Вале́рія, Зо́я;* чоловічі особові імена на **-а, -я:** *Мико́ла, Са́ва.*

II відміна: а) іменники чол. роду з кінцевим приголосним основи та із закінченням **-о** в називному відмінку (переважно назви осіб): *бік, вéлетень, заво́д, край, ма́йстер, това́риш; Андрі́й, Віта́лій, Заха́р, Яросла́в; ба́тько, тату́ньо; Дніпро́; Ма́рко, Петро́;*

б) іменники середн. роду із закінченнями **-о, -е, -я** (крім іменників із суфіксами **-ат-, -ят-, -ен-** у непрямих відмінках): *крило́, місто́; мо́ре, по́ле, прізви́ще; весі́лля, житт'я́, уміння́;* також іменники із суфіксами збільшувально-згрубілого значення **-ищ-, -иськ-**, утворювані від іменників усіх родів, які можуть зберігати й рід твірного, і набувати середн. роду: *вітри́ще* (від *вітер*), *діди́ще* (від *дід*), *коропи́ще* (від *кóрон*), *морози́ще* (від *морóз*), *паруби́ще* (від *па́рубок*) — чол. роду, *ножи́ще* (від *нога́*) — середн. роду, *ведмеді́ще* (від *ведмі́дь*) — чол. і середн. роду; *вовчи́сько* (від *вовк*), *дуби́сько* (від *дуб*), *їжачи́сько* (від *їжа́к*), *леви́сько* (від *лев*), *соми́сько* (від *сом*) — чол. роду, *зайчи́сько* (від *за́ць*) — чол. і середн. роду, *свекрю́шисько* (від *свекру́ха*) — жініч. і середн. роду, *хлопчи́сько* (від *хлопець*) — чол. і середн. роду.

III відміна: іменники жіночого роду з кінцевим приголосним основи: *вагомість, вість, гідність, кров, любов, міць, незалежність, ніч, піч, річ, різкість, самотійність, сіль, соборність, тінь*, слово *мати* у відмінкових формах якого з'являється суфікс **-ер-**; а також деякі жіночі особові імена: *Адель, Любов, Ніколь*.

IV відміна: іменники середнього роду:

а) із закінченнями **-а, -я**, що у формах родового, давального та місцевого відмінків мають суфікси **-ат-, -ят-** перед закінченням: *гуся́* — *гуся́ти, гуся́ті*, (на) *гуся́ті*; *дівча́* — *дівча́ти, дівча́ті*, (на) *дівча́ті*; *лоша́* — *лоша́ти, лоша́ті*, (на) *лоша́ті*; *теля́* — *теля́ти, теля́ті*, (на) *теля́ті*;

б) із закінченням **-я**, що мають два зразки відмінювання: із суфіксом **-ен-** у формах родового, давального, орудного та місцевого відмінків і без такого суфікса: *вім'я́* — *вім'я́ / вімені́*, *вім'ю́ / вімені́*, *вім'ям / віменем*, (на) *вім'ї́ / вімені́*; *ім'я́* — *ім'я́ / імені́*, *ім'ю́ / імені́*, *ім'ям / іменем*, (на) *ім'ї́ / імені́*; *плем'я́* — *плем'я́ / племени́*, *плем'ю́ / племени́*, *плем'ям / племенем*, (на) *плем'ї́ / племени́*; *тім'я́* — *тім'я́ / тімені́*, *тім'ю́ / тімені́*, *тім'ям / тіменем*, (на) *тім'ї́ / тімені́*.

§ 67. Поділ на групи

Іменники I та II відміни поділено на три групи: твердо, м'яку та мішану.

І відміна

1. Тверда група

До твердої групи належать іменники жіночого роду із закінченням **-а** (крім тих, основа яких закінчується на шиплячий приголосний): *жінка, машина, перемога, сівба́, фабрика, фірма*, а також іменники спільного роду (чол. і жіноч.) із таким самим закінченням: *базі́ка, біда́ха, витрі́ця́ка, заводі́яка, недорі́ка, сирота́* та чол. роду (назви осіб): *джу́ра, Мики́та, Са́ва* та ін.

2. М'яка група

До м'якої групи належать іменники жіночого роду із закінченням **-я**: *бур'я, відмінниця, друкарня, земля, надія, пісня, сім'я* та чоловічого роду — назви осіб: *суддя, тесля*; іменники спільного роду із цим самим закінченням: *кровопивця, убивця* та ін., а також іменник чоловічого роду *Ілля*.

3. Мішана група

До мішаної групи належать іменники жіночого роду із закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *в'єжа, гуща, їжа, каша, круча, межа, пліца, теща* і чоловічого роду — назви осіб: *вельможа, паша*, а також іменники спільного роду із закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *листоніша, міхоніша*.

П в і д м і н а

1. Тверда група

Чоловічий рід

До твердої групи належать іменники чоловічого роду з кінцевим твердим приголосним основи (крім шиплячих) і з закінченням **-о**: *дуб, одуд, палац, темп, ужінок, успіх; батько, Петро*; більшість іменників на **-р**: *вир, віхор, відвар, двір, жир, сир, стоббур, стільяр, щур, явір*; сюди ж належать іменники звірів, *комар, снігур*, які, проте, у називному відмінку множини мають закінчення м'якої групи: *звірі, комарі, снігурі* (іменник *щур* може мати і варіантне закінчення **-і**: *щурі*), а також усі іменники іншомовного походження на **-ер, -ор, -ур (-юр)**: *інженер, колекціонер, майстер, парфумер, фермер, шифер, шофер; актор, директор, інспектор, професор, світлофор, семафор; абажур, каламбур, гіпюр*; іменники з постійно наголошеними **-ар (-яр), -ир (-ір, -їр)**: *базар, гектар, кулінар, монтажир, муляр, футляр, ювіляр; касир, командир, пасажир, папір, сувенір, конвоїр*; окремі іменники іншомовного походження на **-ар, -ир** із постійним наголосом на корені в однині та множині: *долар — долари, панцир — панцири* та ін.

Примітка. Іменник *маля́р* залежно від наголосу належить або до твердої групи *маля́р* (наголос падає на корінь в усіх відмінках однини й множини: *маля́р* — *маляра*, *малярóві*, *маляра*, *маляром*, (на) *малярові* — *маляри*, *малярів*, *малярам*, *малярів*, *малярами*, (на) *малярах*), або до мішаної (наголос переходить на закінчення: *маля́р* — *маляра́*, *малярéві*, *маляра́*, *малярéм*, (на) *малярі* — *малярі*, *малярів*, *маляра́ми*, (на) *маляра́х*).

Середній рід

До твердої групи належать іменники середн. роду із закінченням **-о**: *болóто*, *віяло*, *во́ло*, *залізо*, *зерно́*, *зло*, *ко́ло*, *крило́*, *люсте́рко*, *мавпеня́тко*, *ма́йво*, *місто*, *молоде́цтво*, *се́ло*, *христія́нство* та ін.

2. М'яка група

Чоловічий рід

До м'якої групи належать іменники чол. роду з кінцевим м'яким приголосним основи: *боє́ць*, *веле́ть*, *зві́чай*, *краді́й*, *край*, *митéць*, *уді́й*, *учі́тель*; *діду́ньо*, *тату́ньо*; *Анто́сьо*, *Бене́дьо*, *Іва́ньо*; сюди належить частина іменників на **-ар**, **-ир**, які в однині мають наголос на корені: *бо́ндар* — *бо́ндаря*, *ко́зир* — *ко́зиря*, *ку́хар* — *ку́харя*, *лі́кар* — *лі́каря*, *пі́сар* — *пі́саря*, а також іменники, у яких у похідних відмінкових формах наголос переходить з **-ар**, **-ир** на закінчення: *буква́р* — *букваря́*, *вівча́р* — *вівчаря́*, *ворота́р* — *воротаря́*, *друка́р* — *друкаря́*, *інвента́р* — *інвентарю́* (збірне), *календа́р* — *календаря́*, *кобза́р* — *кобзаря́*, *секрета́р* — *секретаря́*, *суха́р* — *сухаря́*, *хаба́р* — *хабаря́*, *шахта́р* — *шахтаря́*; *гузи́р* — *гузиря́*, *прово́дир* — *проводиря́*, *пухи́р* — *пухиря́* та ін. До м'якої групи належать також і деякі чоловічі особові імена: *Ігор* — *Ігоря*, *Лазар* — *Лазаря* та ін.

Примітка. У складних словах із *хаба́р* сполучним голосним є лише **о**: *хабаро́давець*, *хабаро́місткість*, *хабаро́додержувач*.

Середній рід

До м'якої групи належать іменники середн. роду із закінченням **-е** та **-я** (без суфіксів **-ен-**, **-ят-** у формах непрямих

відмінків і переважно з подовженням кінцевого приголосного основи): *гóре, місце, мóре, пóле; життя́, завда́ння, збі́жжя, здо́ров'я, змага́ння, знаря́ддя, лі́стя, облі́ччя, пі́р'я, пóлум'я* та ін.

3. Мішана група

Чоловічий рід

До мішаної групи належать іменники чол. роду з кінцевим шиплячим приголосним основи: *ванта́ж, дои́, слуха́ч, сто́рож, ткач, това́риш*, а також іменники із суфіксом згрубілості **-ищ-** чол. роду: *вітри́ще, діди́ще, дуби́ще*; іменники на **-яр** (назви людей за видом їхньої діяльності), у відмінкових формах яких наголос переходить із суфікса на закінчення: *бджоля́р — бджоляра́, весля́р — весляра́, вугля́р — вугляра́, газетя́р — газетяра́, зброя́р — зброяра́, каменя́р — каменяра́, пісня́р — пісняра́, скля́р — скляра́, смоля́р — смоляра́, школя́р — школяра́* та ін.

Середній рід

До мішаної групи належать іменники середн. роду із закінченням **-е** та основою на шиплячий приголосний: *ло́же, плече́, прізви́ще, яви́ще* та ін.

§ 68. Зразки відмінювання іменників

І в і д м і н а

Іменники жіночого роду — загальні назви

Тверда група

М'яка група

О д н и н а

Н.	маші́н-а	відмінни́ц-я	наді́-я
Р.	маші́н-и	відмінни́ц-і	наді́-ї
Д.	маші́н-і	відмінни́ц-і	наді́-ї
Зн.	маші́н-у	відмінни́ц-ю	наді́-ю
Ор.	маші́н-ою	відмінни́ц-єю	наді́-єю
М.	...маші́н-і	...відмінни́ц-і	...наді́-ї
Кл.	маші́н-о	відмінни́ц-е	наді́-є

Множина

Н.	маші н-и	відмінниц і	наді ї
Р.	маші н	відмінниць	наді й
Д.	маші н-ам	відмінниц ям	наді -ям
Зн.	маші н-и	відмінниць	наді ї
Ор.	маші н-ами	відмінниц ями	наді -ями
М.	...маші н-ах	...відмінниц ях	...наді -ях
Кл.	маші н-и	відмінниц і	наді ї

Мішана група

Однина

Н.	плóщ- а	душ- á
Р.	плóщ- і	душ- і
Д.	плóщ- і	душ- і
Зн.	плóщ- у	душ- у
Ор.	плóщ- ею	душ- ею
М.	...плóщ- і	...душ- і
Кл.	плóщ- е	душ- е, душ-é

Множина

Н.	плóщ- і	душ- і
Р.	плóщ	душ
Д.	плóщ- ам	душ- ам
Зн.	плóщ- і	душ- і
Ор.	плóщ- ами	душ- ами
М.	...плóщ- ах	...душ- ах
Кл.	плóщ- і	душ- і

Іменники жіночого роду — власні назви

*Тверда група**М'яка група*

Однина

Н.	Оксá н-а	Марі- я	Лес- я
Р.	Оксá н-и	Марі- ї	Лес- і
Д.	Оксá н-і	Марі- ї	Лес- і
Зн.	Оксá н-у	Марі- ю	Лес- ю
Ор.	Оксá н-ою	Марі- сю	Лес- ею

М.	...Оксáн- і	...Марі- ї	...Лес- і
Кл.	Оксáн- о	Марі- є	Лес- ю
М н о ж и н а			
Н.	Оксáн- и	Марі- ї	Лес- і
Р.	Оксáн	Марій	Лесь
Д.	Оксáн- ам	Марі- ям	Лес- ям
Зн.	Оксáн	Марій	Лесь
Ор.	Оксáн- ами	Марі- ями	Лес- ями
М.	...Оксáн- ах	...Марі- ях	...Лес- ях
Кл.	Оксáн- и	Марі- ї	Лес- і

Тверда група

М'яка група

О д н и н а

Н.	Полта́в- а	Вінниц- я	Терéбл- я
Р.	Полта́в- и	Вінниц- і	Терéбл- і
Д.	Полта́в- і	Вінниц- і	Терéбл- і
Зн.	Полта́в- у	Вінниц- ю	Терéбл- ю
Ор.	Полта́в- ою	Вінниц- ею	Терéбл- ею
М.	...Полта́в- і	...Вінниц- і	...Терéбл- і
Кл.	Полта́в- о	Вінниц- є	Терéбл- є

І в і д м і н а

Іменники чоловічого роду — загальні назви

Тверда група

М'яка група

О д н и н а

Н.	коза́к	тигр	мудре́ць	о́брій
Р.	козак- а́	ти́гр- а	мудрец- я́	о́бри- ю
Д.	козак- о́ві (-у)	ти́гр- ові (-у)	мудрец- е́ві (-ю)	о́бри- є́ві (-ю)
Зн.	козак- а́	ти́гр- а	мудрец- я́	о́брій
Ор.	козак- о́м	ти́гр- ом	мудрец- е́м	о́бри- єм
М.	...козак- о́ві (-у)	...ти́гр- ові (-у, -і)	...мудрец- е́ві (-ю, -і)	...о́бри- ї (-ю)
Кл.	коза́ч- є	ти́гр- є	мудрец- ю́	о́бри- ю

Множина

Н.	козак- ї	тігр- и	мудрець- ї
Р.	козак- їв	тігр- ів	мудрець- їв
Д.	козак- ам	тігр- ам	мудрець- ям
Зн.	козак- ів	тігр- ів	мудрець- ів
Ор.	козак- ами	тігр- ами	мудрець- ями
М.	...козак- ах	...тігр- ах	...мудрець- ях
Кл.	козак- ї	тігр- и	мудрець- ї

Мішана група

	Однина	Множина
Н.	меч	меч- ї
Р.	меч- а	меч- їв
Д.	меч- у(-еві)	меч- ам
Зн.	меч	меч- ї
Ор.	меч- ем	меч- ами
М.	...меч- ї(-еві)	...меч- ах
Кл.	меч- у	меч- ї

Іменники середнього роду — загальні назви

Тверда група   *М'яка група*   *Мішана група*

Однина

Н.	крил- о	пол- е	умінн- я	плеч- е
Р.	крил- а	пол- я	умінн- я	плеч- а
Д.	крил- у	пол- ю	умінн- ю	плеч- у
Зн.	крил- о	пол- е	умінн- я	плеч- е
Ор.	крил- ом	пол- ем	умінн- ям	плеч- ем
М.	...крил- і	...пол- і (-ю)	...умінн- і	...плеч- ї (-у, -еві)
Кл.	крил- о	пол- е	умінн- я	плеч- е

Множина

Н.	крил- а	пол- я	умінн- я	плеч- ї
Р.	крил	пол- ів	умінн- ь	плеч- ей, пліч
Д.	крил- ам	пол- ям	умінн- ям	плеч- ам і плеч-ам
Зн.	крил- а	пол- я	умінн- я	плеч- ї

Ор.	кріл-ами (кріль-мі)	пол-ями	умінн-ями	плеч-іма
М.	...кріл-ах	...пол-ях	...умінн-ях	...плеч-ах
Кл.	кріл-а	пол-я	умінн-я	плеч-і

Іменники чоловічого роду — власні назви

Тверда група

О д н и н а

Н.	Євгѐн	Дністѐр
Р.	Євгѐн-а	Дністр-а́
Д.	Євгѐн-ові (-у)	Дністр-у́ (-о́ві)
Зн.	Євгѐн-а	Дністѐр
Ор.	Євгѐн-ом	Дністр-о́м
М.	...Євгѐн-ові (-у, -і)	...Дністр-у́ (-о́ві, -і)
Кл.	Євгѐн-е	Дністр-е

М'яка група

Мішана група

О д н и н а

Н.	Олѐсь	Їгор	Тиміш
Р.	Олѐс-я	Їгор-я	Тимо́ш-а́
Д.	Олѐс-еві (-ю)	Їгор-еві (-ю)	Тимо́ш-еві (-у)
Зн.	Олѐс-я	Їгор-я	Тимо́ша́
Ор.	Олѐс-ем	Їгор-ем	Тимо́ш-е́м
М.	...Олѐс-еві (-ю, -і)	...Їгор-еві (-ю, -і)	Тимо́ш-еві (-у, -і)
Кл.	Олѐс-ю	Їгор-ю	Тимо́ш-е

Тверда група

М'яка група

Мішана група

М н о ж и н а

Н.	Євгѐн-и	Олѐс-і	Їгор-і	Тимо́ш-і́
Р.	Євгѐн-ів	Олѐс-ів	Їгор-ів	Тимо́ш-і́в
Д.	Євгѐн-ам	Олѐс-ям	Їгор-ям	Тимо́ш-а́м
Зн.	Євгѐн-ів	Олѐс-ів	Їгор-ів	Тимо́ш-і́в
Ор.	Євгѐн-ами	Олѐс-ями	Їгор-ями	Тимо́ш-а́ми
М.	...Євгѐн-ах	...Олѐс-ях	...Їгор-ях	...Тимо́ш-а́х
Кл.	Євгѐн-и	Олѐс-і	Їгор-і	Тимо́ш-і́

**Зразки відмінювання іменників чоловічого роду
з основою на -р**

	<i>Тверда група</i>		<i>М'яка група</i>		<i>Мішана група</i>
	О д н и н а				
Н.	пасажір	бульва́р	байка́р	ко́зир	ковзана́р
Р.	пасажір-а	бульва́р-у	байкар-я́	ко́зир-я	ковзана́р-а́
Д.	пасажір -ові (-у)	бульва́р -у (-ові)	байкар -е́ві (-ю)	ко́зир -ю (-еві)	ковзана́р -е́ві (-у́)
Зн.	пасажір-а	бульва́р	байкар-я́	ко́зир-я	ковзана́р-а́
Ор.	пасажір -ом	бульва́р -ом	байкар -е́м	ко́зир -ем	ковзана́р -е́м
М.	...пасажір -ові (-у, -і)	...бульва́р -і (-ові, -у)	...байкар- е́ві (-ю, -і)	...ко́зир-і (-еві, -ю)	...ковзана́р -е́ві (-у́, -і)
Кл.	пасажір-е	бульва́р-е	байка́р-ю	ко́зир-ю	ковзана́р-е
	М н о ж и н а				
Н.	пасажір-и	бульва́р-и	байкар-і́	ко́зир-і	ковзана́р-і́
Р.	пасажір-ів	бульва́р-ів	байкар-і́в	ко́зир-і́в	ковзана́р-і́в
Д.	пасажір-ам	бульва́р-ам	байкар-я́м	ко́зир-я́м	ковзана́р-а́м
Зн.	пасажір-ів	бульва́р-и	байкар-і́в	ко́зир-і	ковзана́р-і́в
Ор.	пасажір -ами	бульва́р -ами	байкар -я́ми	ко́зир -ями	ковзана́р -а́ми
М.	...пасажір -ах	...бульва́р -ах	...байкар -я́х	...ко́зир -ях	...ковзана́р -а́х
Кл.	пасажір-и	бульва́р-и	байкар-і́	ко́зир-і	ковзана́р-і́

Зразок відмінювання іменника ГОСПО́ДЬ

Н.	Госпо́дь
Р.	Господ-а
Д.	Господ-ові (-у) і Господ-е́ві
Зн.	Господ-а
Ор.	Господ-ом
М.	...Господ-ові (-у, -і)
Кл.	Господ-и

**Відмінювання іменників на *-ище*
(жін. і середн. рід)**

	О д н и н а	М н о ж и н а
Н.	бабiщ-е	бабiщ-а
Р.	бабiщ-і (-а)	бабiщ
Д.	бабiщ-і (-у)	бабiщ-ам
Зн.	бабiщ-е (-у)	бабiщ
Ор.	бабiщ-ею (-ем)	бабiщ-ами
М.	...бабiщ-і	бабiщ-ах
Кл.	бабiщ-е	бабiщ-а

Примітка. Тип відмінювання іменників на *-ище* (*бабiще* — жін. і середн. рід, *свекруiщище* — жін. і середн. рід і под.) у хитанні морфологічного роду залежить від значення роду: якщо іменник має дві форми роду (*бабiще* — жін. і середн. рід), то для форми жін. роду лише в називному, знахідному та кличному відмінках однини власне закінчення *-е*, типове для іменників другої відміни середн. роду, а в інших відмінках їхні закінчення збігаються із закінченнями іменників першої відміни (обидва варіанти наявні в знахідному відмінку), а для середн. роду послідовність відмінювання — за зразками відмінювання іменників другої відміни середн. роду.

III в і д м і н а

О д н и н а

Н.	тiнь	пiдорож	гiднiсть
Р.	тiн-і	пiдорож-і	гiдност-і, гiдност-и
Д.	тiн-і	пiдорож-і	гiдност-і
Зн.	тiнь	пiдорож	гiднiсть
Ор.	тiнн-ю	пiдорожж-ю	гiднiст-ю
М.	...тiн-і	...пiдорож-і	...гiдност-і
Кл.	тiн-е	пiдорож-е	гiдност-е

М н о ж и н а

Н.	тiн-і	пiдорож-і
Р.	тiн-ей	пiдорож-ей
Д.	тiн-ям	пiдорож-ам

Зн.	тін-і	пóдорож-і
Ор.	тін-ями	пóдорож-ами
М.	...тін-ях	...пóдорож-ах
Кл.	тін-і	пóдорож-і

IV відміна

О д н и н а

Н.	курч-á	ім'-я́	ті́м'-я
Р.	курч-áт-и	ім-ен-і́, ім'-я́	ті́м-ен-і́, ті́м'-я
Д.	курч-áт-і	ім-ен-і́	ті́м-ен-і́, ті́м'-ю
Зн.	курч-á	ім'-я́	ті́м'-я
Ор.	курч-áм	ім-ен-ем, ім'-я́м	ті́м-ен-ем, ті́м'-я́м
М.	...курч-áт-і	...ім-ен-і́	...ті́м-ен-і́, ті́м'-ї́, <i>але</i> по ті́м'-ю
Кл.	курч-á	ім'-я́, ім-ен-е	ті́м'-я

М н о ж и н а

Н.	курч-áт-а	ім-ен-á	ті́м'-я
Р.	курч-áт	ім-éн	ті́м'-ї́в
Д.	курч-áт-ам	ім-ен-áм	ті́м'-я́м
Зн.	курч-áт(а)	ім-ен-á	ті́м'-я
Ор.	курч-áт-ами	ім-ен-áми	ті́м'-я́ми
М.	...курч-áт-ах	...ім-ен-áх	ті́м'-я́х
Кл.	курч-áт-а	ім-ен-á	ті́м'-я

УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ

I відміна

А. Однина

§ 69. Родовий відмінок

У родовому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-и, -і, -ї**:

1) **-и** мають іменники твердої групи: *до́ньки, дочкí, кні́жки, ма́ми, машíни, перемóги, родíни, фаб́рики*;

2) **-і** (після голосного, м'якого знака та апострофа — **-ї**) мають іменники першої відміни м'якої та мішаної груп: *бурі, відмінниці, гривні* (від *гривня* — грошова одиниця), *дуєньї, мрії, надії, праці, сім'ї; кручі, межі, площі, тіїшї*.

Примітка. Однакові за написанням форми родового відмінка однини та називного множини окремих іменників нерідко мають різні наголоси, пор.: *дочки* — *дочки*, *землі* — *землі*, *книжки* — *книжки*, *межі* — *межі*, *сестри* — *сестри*, *сім'ї* — *сім'ї*.

§ 70. Давальний відмінок

У давальному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і**, після голосного, м'якого знака та апострофа — **-ї**: *дóньці, дочці, кни́жці, маши́ні, перемо́зі, фа́бриці; бурі, відмінниці, гривні, дуєньї, надії, сім'ї, статті; кручі, межі, площі, тіїшї*.

§ 71. Знахідний відмінок

У знахідному відмінку однини іменники першої відміни твердої та мішаної груп мають закінчення **-у**, м'якої — **-ю**: *дóньку, дочку́, кни́жку, маши́ну, перемо́гу, фа́брику; бурю, відмінницю, гривню, дуєнью, надію, сім'ю, статтю; кручу, межю́, площу, тіїшу*.

§ 72. Орудний відмінок

В орудному відмінку однини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-ою**, м'якої та мішаної груп — **-єю**, після голосного, м'якого знака та апострофа — **-єю**: *дóнькою, дочко́ю, кни́жкою, маши́ною, перемо́гою, фа́брикою; бурею, відмінницею, гривнею, дуєньєю, надією, сім'єю, статте́ю; кручею, меже́ю, площею, тіїшею*.

§ 73. Місцевий відмінок

У місцевому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і**, після голосного, м'якого знака та апострофа — **-ї**: *на дóньці, на дочці́, на кни́жці, на маши́ні, на*

фа́бриці, по дорóзі, по стéжці, по руці, у перемóзі; на відмінниці, на грівні, на дуéньї, у б́урі, у надїї, у сім ї́, у статті; на кру́чі, на межі, по плóці, у межі, у тїші.

Примітка. Перед закінченням *-і* в давальному та місцевому відмінках приголосні *г, к, х* переходять відповідно в *з, ц, с*: *нога́ — нозі, рука́ — руці, му́ха — му́сі.*

§ 74. Кличний відмінок

У кличному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення *-о, -е, -є, -ю*:

1) *-о* властиве іменникам твердої групи: *Га́нно Миха́йлівно, до́нько, до́чко, дру́жїно, кни́жко, перемóго, сéстро*;

2) *-е* набувають іменники м'якої та мішаної груп, *-є* — іменники м'якої групи після голосного, м'якого знака та апострофа: *во́ле, відмінни́це, грівне́, ду́ше, зéмле, Ка́тре, кру́че, магарáдже, ра́дже*; а також *І́лле; дуéньє, Мари́є, мріє, Соломі́є*;

3) *-ю* мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *бабу́сю, Га́лю, до́ню, Катру́сю, Лeсю́, Мару́сю, мату́сю, титу́сю.*

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох особових імен — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення тільки кличного відмінка: *Мари́є Васи́лівно, Окса́но Іва́нівно.*

Примітка 2. У звертаннях до жінок, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка мають обидва іменники: *добрóдійко Варіводо́, па́ні Гарку́ше, поéтко Заба́што.*

Б. Множина

§ 75. Називний відмінок

1. У називному відмінку множини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення *-и*, м'якої та мішаної груп — *-ї*, після голосного, м'якого знака та апострофа — *-ї́*: *кни́жкі, маши́ни, перемóги, фа́брики; б́ури, відмінниці́, дуéньї́, надї́ї, статті́, сім ї́́; кру́чі, ме́жі, мї́ші, плóці́*; також іменники чол. роду: *джу́ри, ра́джі, су́дді.*

§ 76. Родовий відмінок

У родовому відмінку множини іменники першої відміни мають нульове закінчення або закінчення **-ей, -ів**:

1) нульове закінчення мають іменники твердої, м'якої та мішаної груп: *верст* (від *верста́* — давня одиниця вимірювання відстані), *верств* (від *верствá* — 'шар') і *верстóв* (від *верствá* — давня одиниця вимірювання відстані), *вігід* (від *вігода*) і *вігід* (від *вігода*), *губ* (і *губі́в*), *доріг*, *маши́н*, *назв*, *свобод*, *фа́брик*, *шкіл*; *бур*, *долонь*, *легень* (і *легені́в*), *надій*, *робітні́ць*; *круч*, *меж*, *площ*; в іменниках іншомовного походження здебільшого наявне нульове закінчення: *арф*, *догм*, *пальм*, *шайб*;

2) невелика група іменників жіночого роду мають закінчення **-ей**: *мише́й*, *свине́й* або нульову основу на **-ей**: *баде́й* (від *бадді́*), *сіме́й* (від *сім'ї́*), *стате́й* (від *статті́*) та ін.;

3) закінчення **-ів** має невелика група іменників чоловічого роду: *гайдама́ків*, *старості́в* (від *старості́* — у весільному обряді) і *ста́рост* (від *ста́рости́* — 'керівні особи'), *судді́в*, *те́слів*, окремі іменники жіночого роду (див. вище п. 1), а також прізвища: *Журбі́в*, *Чупрінкі́в* і т. ін.; для окремих іменників можливі варіанти із закінченням **-ів** і нульовим закінченням: *маму́* — *мамі́в* і *ма́ми* — *мам*, *бабу́* — *бабі́в* (і рідко *баб*); у прізвищах: *Ма́йбороди́в* (і *Ма́йбород*), *Ста́рості́в* (і *Ста́рост*).

Примітка 1. В іменниках, що мають у називному відмінку однини сполучення двох різних приголосних, у родовому відмінку множини між такими приголосними з'являються **о** або **е**.

О з'являється в тих іменниках, які мають після приголосного основи суфікс **-к**: *до́чок* (*до́чки*), *книжко́к*, (*книжки́*), *ку́льбо́к* (*ку́льки́*), *миско́к* (*миски́*) і т. ін., в іменниках між двома приголосними: *гра* (мн. *ігри*), *ку́хня*, *пове́рхня*, *со́сна́*, *су́кня*, *це́рква* — *ігор*, *ку́хонь*, *пове́рхонь*, *со́сон* (і *со́сен*), *су́конь*, *це́ркво́в*. У низці іменників з'являється відповідно **е** (**є**): *бо́єнь*, *во́єн* (і *війн*), *гри́вень*, *до́мен*, *ду́єней*, *ескадри́лей*, *копа́лень*, *ла́зень*, *мі́тел*, *шабе́ль*, але: *букв* (одн. *бу́ква*), *мавп* (одн. *ма́впа*), *шахт* (одн. *ша́хта*).

Примітка 2. В іменниках іншомовного походження з подвоєними приголосними в родовому відмінку множини це подвоєння збережено: *бонн* (від *бо́нна*), *булл* (від *бу́лла*), *ванн* (від *ва́нна*), *вілл* (від *ві́лла*), *мадо́нн* (від *мадо́нна*), *панн* (від *па́нна*).

§ 77. Давальний відмінок

У давальному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ам, -ям**:

1) закінчення **-ам** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжкám, машинám, фабрикам; кру́чам, ме́жам, площам*;

2) закінчення **-ям** мають іменники м'якої групи: *бу́рям, відмінниця́м, грíвня́м, дуéнья́м, ескадрі́ля́м, наді́я́м, сі́м'я́м, стаття́м*.

§ 78. Знахідний відмінок

У знахідному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакову з формою називного або родового відмінка множини, причому:

1) іменники — назви істот мають форму, однакову з формою родового відмінка множини: *ведме́диць, відмінниць, вовчи́ць, листонóш, міхонóш, молоді́ць, украї́нок; дуéней, свинéй*.

Примітка. Іменники — назви окремих свійських тварин, комах мають також менш поширену форму, однакову з формою називного відмінка: *гна́ти ове́ць (і віве́ї), па́сти корі́в (і корóви), годувáти свинéй (і свіні́), лові́ти мух (і му́хи)*;

2) іменники — назви неістот уживані у формі, однаковій із формою називного відмінка: *книжкí, машини́, фабрики́; ву́лиці, грíвні, друка́рні, ескадрі́льї, мрі́ї, сі́м'ї; кру́чі, ме́жі, площі́*.

§ 79. Орудний відмінок

В орудному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми**:

1) закінчення **-ами** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжкáми, машинáми, фабрика́ми; кру́чами, ме́жами, площáми*;

2) закінчення **-ями** властиве іменникам м'якої групи: *відмінниця́ми, ву́лиця́ми, грíвня́ми, друка́рня́ми, дуéнья́ми, ескадрі́ля́ми, мрі́я́ми, сі́м'я́ми, стаття́ми*;

3) варіантні закінчення **-ми** (поряд із формами на **-ами, -ями**) мають лише поодинокі іменники: *слізьмі* (і *сльозами*), *свиньмі* (і *свінлями*).

§ 80. Місцевий відмінок

У місцевому відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ах** для твердої та мішаної груп і **-ях** — для м'якої групи: *на машинах, по доробах, по руках, по стежках, у книжках; на кручах, на межах, на гривнях, на дуеньях, на ескадрілях, у статтях, у сім'ях*.

§ 81. Кличний відмінок

У кличному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакову з називним: *бабі, дочки, жінки, відмінниці, гривні, дуеньї*.

II в і д м і н а

A. Однина

§ 82. Родовий відмінок

У родовому відмінку однини іменники другої відміни залежно від їхнього значення мають закінчення **-а, -я** або **-у, -ю**.

I. Іменники середн. роду в родовому відмінку однини закінчуються лише на **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій, зрідка — у мішаній групі): *міста, селá, плечá, прізвища; знаряддя, моря, обличчя, поля, узбіччя, уміння*.

II. Іменники чол. роду із закінченням **-о** в родовому відмінку однини набувають закінчення лише **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі): *батька, Дмитра́, Дороше́нка, Тесле́нка, Франка́, Шевче́нка; Анто́ся, Бене́дя, Олексі́я*.

III. Іменники чол. роду з основою на приголосний у родовому відмінку однини набувають закінчення **-а, -я** або **-у, -ю** залежно від значення істоти або неістоти, конкретного чи абстрактного значення та інших чинників.

1. Закінчення **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі) мають іменники чол. роду:

1) назви істот у звичайній та зменшено-пестливій формі: *академіка, воїна, делегата, священника, співака, тесляра, феномена* (людина); *митця, незнайомця, промовця, татуся, учителя, учня, фахівця; Богдана, Бориса, Олександра, Тараса; Андрія, Василя, Віталія, Сергія, Юрія; козаченька, хлопчика; вівчика, зайчика, соколика*, а також персоніфіковані предмети і явища: *Вітра, Мороза* та ін.;

2) назви неістот у звичайній та зменшено-пестливій формі, що позначають конкретні предмети, зокрема:

а) назви дерев: *береста, дуба, клена, явора, ясеня; дубка, яворонька, ясеночка;*

б) назви технічних реалій, машин та їх деталей: *вагона, електрокара, ескалатора, комп'ютера, літака, монітора, мотора, поїзда, трактора; автомобіля, дизеля, поршня; вагончика, літачка;*

в) терміни іншомовного походження, які позначають предмети, структурні елементи, геометричні тіла та їхні частини, математичні, лінгвістичні поняття: *атома, вектора, елемента, еліпсоїда, інтеграла, катода, квадрата, кварка, коефіцієнта, конуса, косинуса, циліндра; афікса, інтерфікса, локатива, префікса, суфікса* та ін., але: *сінтаксису, фразеологізму* (про інші категорії термінів див. п. 2.1г);

г) українські за походженням безафіксні та суфіксальні іменники-терміни: *відмінка, восьмикутника, додатка, займенника, знаменника, іменника, прикметника, прислівника, трикутника, чисельника, числівника, шківка; променя*, але: *віду, роду, складу, способу* (див. п. 2.1г);

г) назви одиниць вимірювання довжини: *дюйма, кілометра, метра* або маси: *грама, кілограма, фунта, фунтика;*

д) назви відрізків часу, днів тижня і місяців: *дня; вівторка, понеділка; тижня; листопада, місяця, січня*, але: *віку, листопаду* (явище природи), *року* (сукупність місяців, тижнів і днів), *поясу* (смуга фізичних об'єктів, частина поверхні земної кулі) (див. п. 2.2), а також числові назви: *десятка, мільйона, мільярда;*

е) назви грошових знаків: *гроші́а, до́лара, карбо́ванця, санті́ма, фра́нка, це́нта, черві́нця, черві́нчика*;

є) назви органів і частин тіла: *животі́а, кишківникі́а, м'я́за, но́са, па́льця, ро́та, скеле́та, сугло́ба, хребта́, шлу́нка; животи́ка, па́льчика*, але *стравохо́ду* та ін.;

ж) назви житлових приміщень, сільськогосподарських і технічних будівель та їхніх частин, архітектурних деталей: *барáка, димаря́, ко́мина, одві́рка, підда́шка, причі́лка, сві́лока, флі́геля; ві́тряка́, ву́лика, голубникі́а; акведу́ка, баге́та, балко́на, е́ркера, карні́за, пандуса́, та́мбура; балко́нчика*, але: *підму́рку, покóю*;

з) назви предметів побуту: *ножа́, ча́йника, черпакá; дивáна, мисника́, серва́нта, сті́льця; сті́льчика*;

и) назви одягу і взуття: *дже́мпера, жупа́на, кобенякі́а, костю́ма, кунту́ша, піджака́, плаца́, по́яса* (елемент одягу), *све́тра; ке́да, череви́ка, чо́бота; костю́мчика, пла́щика; череви́чка*;

і) назви виробів із борошна: *батóна, бу́блика, калачá, рога́лика; бу́бличка, калáчика*;

ї) назви церковних реалій: *амво́на, іконоста́са, ві́таря; іконоста́сика*;

к) назви населених пунктів із суфіксами **-ськ-**, **-цьк-**, **-ець-**, формантами **-бург-**, **-град-** (**-город-**), **-піль-** (**-поль-**), **-мир-**, **-слав-**, **-фурт-**: *Бердя́нська, Лу́цька, Бóбринця, Кре́мениця, Трускавця́; Піттсбурга́, Вішгоро́да, Мі́ргоро́да, Ша́ргоро́да, Бори́споля, Терно́поля, Я́мполя, Жито́мира, Яросла́ва, Франкфурта́*, а також назви річок, населених пунктів і різних географічних назв із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі та із суфіксами присвійності **-ів-** (**-їв-**), **-ев-** (**-єв-**), **-ов-**, **-ин-** (**-ін-**), **-ач-**, **-ич-**: *Бика́, Дні́пра, Дні́стра, Збруча́, Псла́; Вільхі́вця, Дінця́, Ингу́льця, Торця́, Хустця́; Те́терева, Ки́єва, Колгу́єва, Льво́ва, Олесько́ва, Ха́ркова, Хо́дорова; Бату́рина, Пиря́тина, Свято́шина, Сня́тина; Ба́хмача, Га́дяча, Га́лича*, лише в окремих іменниках з наголосом на корені: *Бре́ча, Во́вка, До́вжика, Мало́го Куя́льника, Салгі́ра, Све́жа, Смо́трича*.

Примітка. Закінчення -у, -ю наявне у складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення -у: *Давидового Броду, Зеленого Гаю, Кривого Рігу, Часового Яру, Широкого Лану* та ін.

2. Закінчення -у (у твердій і мішаній групах), -ю (у м'якій групі) мають:

1) абстрактні іменники чоловічого роду:

а) назви якостей і властивостей: *героїзму, ліризму, націоналізму, патріотизму*;

б) назви почуттів, хвороб: *болю, гніву, жалью, жаху, розпачу, сну, сорому, стиду* (і *стидá*), *страху; авітамінозу, арт-розу, бронхіту, гаймориту, грипу, діабету, кашлю, коліту, кору, набряку, опіку, опуху, отіту, правцю, тифу, ящуру*;

в) назви процесів, станів, властивостей, явищ суспільного життя, загальних понять: *аналізу, бігу, відгуку, задуму, запису, заробітку, затору, звуку* (але як термін *звúка*), *ідеалу, імпульсу, клопоту, коліквіуму, конфлікту, кроку, лету* (*льóту*), *поштоуху, прибутку, приїзду, прогресу, регресу, ремонту, рúху, синтезу, смúтку, стóгону, спóкою, сúмнієу, úспіху, хóду, шúму*, але: *ривкá, стрибкá, стусанá*;

г) назви філософських, літературознавчих та інших наукових понять: *абсолюту, абсурду, агностицизму, антропоцентризму, дисонáнсу, догматизму, догмату; аврáлу, áкту, достáтку, екскурсу, експорту, ідеáлу, сорту, спóсобу, феномену* (явище), *фрейдизму, хісту* та ін., але як конкретні іменники-терміни: *дúха* і *Дúха* (у значенні *Святóго Дúха* (третя іпостась єдиного Бога));

г) назви явищ природи: *віхору, вітру, вогню, граду, грому, доциú, землетрусóу, морóзу, смёрчу, тумáну, урагану, холоду, цикло́ну*, але *Вітра, Морóза* як персоніфікованих явищ (див. п. 1.1);

д) назви віртуальних (соціальних та ін.) мереж: *інстаграму, телеграму, фейсбúку, ютúбу* і под.

2) іменники на позначення сукупності істот: *батальйóну, взвóду, дивізіóну, електорáту, ко́рпусу* (військове з'єднання), *óрдену* (чернеча громада), *оркестру, полку, ро́ю, хóру* (але з наголосом на останньому складі *табуна́*) або неістот:

- а) дерев, кущів: *гаю, лісу, саду* (але *садка*), *чагарнику*;
 б) трав'янистих рослин: *барвінку, бузку, буркуну, гороху, звіробію, кропу, молочаю, очерету, щавлю, ячменю* (але *вівса*);
 в) предметів побуту: *одягу, реманенту, сувоя, товару*;
 г) сортів плодкових дерев: *кальвілю, ранету, ренклоду* та ін.;
- 3) іменники на позначення установ, закладів, організацій, об'єднань держав та ін.: *інституту, коледжу, ліцею, маркету, музею, університету; клубу, комітету, уряду; союзу, блоку*, але *блока* (механізм або камінь);
- 4) назви спортивних ігор і танців: *альпінізму, бадмінтону, баскетболу, бейсболу, біатлону, боксу, боблінгу, волейболу, гандболу, гольфу, дайвінгу, серфінгу, футболу; бобслею, хокєю; вальсу, краков'яку, танку* (але переважно з наголосом на закінченні *танка*), *танцю*, але: *гопакá, козакá* (танець), *серфінга* (спортивне знаряддя);
- 5) іменники — назви просторових понять та їхніх різновидів: *байраку, валу, лиману, лу́гу, майдану, то́ку; всесвіту, рінгу, рову, світу, степу, уривку, яру; краю, небокраю, ручаю*, але: *горба́, хутора́*. До цієї групи належать також назви різних споруд і будинків, зокрема й військових, приміщень та їхніх частин, різних просторових комунікацій: *бастіону, будинку, вігвamu, вокзалу, гуртожитку, танку, даху, заводу, залу, замку, інтернату, каналу, коридору, метрополітену, молу, муру, палаци, паропету, підвалу, плоту, по́верху, порта́лу, приту́лку, сараю, тину, універмагу, фасáду, фільва́рку, чу́му, шінку, штабу*, але (переважно з наголосом на закінченні): *бліндажá, гаражá, куреня́, млина́, сажá, хліва́*; обидва закінчення — **-а (-я)** та **-у (-ю)** — мають іменники: *мостá* (конкретний предмет) і *мо́сту* (цілісність), подібно: *парканá* і *паркáну, плотá* і *плоту, столá* і *сто́лу*.

До просторових реалій належать і назви річок (крім зазначених у п. 1.2к), озер, гір, островів, півостровів, країн, областей і т. ін.: *Бу́гу, Га́нгу, До́ну, Дуна́ю, Нілу, Ре́йну, Се́йму, Сті́ру, Стрі́ю; Байка́лу, Сві́тязю; Алта́ю, Ельбру́су, Памі́ру, Ура́лу; Кі́пру, Крі́ту, Родо́су; Алжі́ру, Афганіста́ну, Вати́-*

кáну, Єгíпту, Іра́ку, Іра́ну, Кита́ю, Тайва́ню; Гонко́нгу, Дон-ба́су, Ельза́су, Кавка́зу, Караба́ху, Мікелóну, Сен-П'єру, Сибі́ру.

Примітка. Закінчення *-а (-я)* та *-у (-ю)* має розрізнювальну функцію в деяких іменниках: *Алжі́ра, Рі́ма, Туні́са* (місто) і *Алжі́ру, Рі́му, Туні́су* (країна), *Нью-Йо́рка* (місто) і *Нью-Йо́рку* (штат);

б) речовинні іменники: *азо́ту, асфа́льту, ба́льза́му, бо́ру, бо́риці, бро́му, во́ску, га́су, гі́псу, гра́ніту, йо́ду, ква́су, льо́ду, ме́ду, піску́, плазміноге́ну, поро́ху, спі́рту, фібриноге́ну; алюміні́ю, во́дню, ву́глеці́ю, кі́сню, ма́гнію, ра́дію, та́лію, ту́лію*, але: *білка́, хліба́* (конкретний іменник);

7) більшість складних безсуфіксних слів (крім назв істот): *водо́бну, вододі́лу, газо́бну, живо́пису, живо́плоту, манускри́пту, родово́ду, руко́пису, суходо́ду*, але: *електрово́за, паропла́ва*;

8) назви населених пунктів (крім зазначених у п. 1.2к): *Амстерда́му, Го́мелю, Ліверпу́лю, Лондо́ну, Мадри́ду, Пари́жу, Чорно́білю.*

Примітка. Ці іменники можуть мати і варіантне закінчення — *-а(-я)*: *Амстерда́ма, Го́меля, Ліверпу́ля, Лондо́на, Мадри́да, Пари́жа, Чорно́біля*;

9) більшість префіксальних іменників із різними значеннями (крім назв істот): *ві́бою, ві́падку, ві́слову, відбо́ю, відгу́ку, заробі́тку, за́пису, зато́ру, по́буту, по́шитовху, прибу́тку, прикла́ду, про́воду (дріт), суво́ю, усмі́ху, успі́ху.*

Примітка. У низці іменників зміна закінчення, що ґрунтована на протиставленні конкретних та абстрактних іменників, а також іменників зі значенням сукупності, передає значення слова: *акта́* (документ) — *акту́* (дія), *алма́за* (коштовний камінь) — *алма́зу* (мінерал), *апара́та* (прилад) — *апара́ту* (установа), *ба́ла* (одиниця вимірювання) — *ба́лу* (святковий вечір), *бло́ка* (частина споруди, машини) — *бло́ку* (об'єднання держав), *бо́ра* (свердло) — *бо́ру* (хімічний елемент), *бо́рта* (край одягу, посуду) — *бо́рту* (судно), *була́та* (зброя) — *була́ту* (сталь), *ва́ла* (деталь машини) — *ва́лу* (насип), *дзво́на* (інструмент) — *дзво́ну* (звук), *Ду́ха/ду́ха* (безплотна надприродна істота; безсмертна, нематеріальна основа істоти) — *ду́ху* (здібність, властивість, стан, зміст і напрям; процес), *елеме́нта*

(конкретне) — *елемѐнту* (абстрактне), *зв’ука* (термін) — *зв’уку* (процес), *імѐйла* (поштова електронна скринька) — *імѐйлу* (система електронної пошти), *інструмѐнта* (одиничне) — *інструмѐнту* (збірне), *каменя* (одиничне) — *каменю* (збірне), *кліна* (предмет) — *кліну* (просторове поняття), *кóрпуса* (тулуб) — *кóрпусу* (сукупне), *листа́* (одиничне) — *листу́* (збірне), *листопа́да* (місяць) — *листопа́ду* (процес), *óргана* (частина тіла) — *óргану* (установа), *оригіна́ла* (особа) — *оригіна́лу* (документ), *папѐра* (документ) — *папѐру* (матеріал), *пóтяга* (поїзд) — *пóтягу* (почуття), *пóяса* (предмет) — *пóясу* (просторове поняття), *прида́тка* (відросток) — *прида́тку* (додаток), *раху́нка* (документ) — *раху́нку* (дія), *сирка́* (сиркова маса) — *сирку́* (зменшене до *сир*), *со́няшника* (рослина) — *со́няшнику* (насіння), *ста́на* (технічний термін) — *ста́ну* (музичний термін), *телефо́на* (апарат) — *телефо́ну* (вид зв’язку), *те́рміна* (слово) — *те́рміну* (строк), *фа́ктора* (маклер) — *фа́ктору* (чинник), *фенóмена* (особа) — *фенóмену* (явище), *шабло́на* (пристрій; кресленник) — *шабло́ну* (зразок), *шлу́нка* (орган травлення) — *шлу́нку* (страва; фізіологічна потреба в їжі) і т. ін.

§ 83. Давальний відмінок

У давальному відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ові, -еві (-єві), -у (-ю)**.

1. Закінчення **-ові** (у твердій групі), **-еві** (у мішаній групі та в м’якій після приголосного), **-єві** (у м’якій групі після голосного та апострофа) мають іменники чол. роду (за винятком зазначених у п. 2.2): *ба́тькові, буди́нкові, бу́кові, дирѐкторові, ді́дові, дрóтові, запáсові, кíлимові, ма́йстрові, набóрові, пала́цові, Петрóві, побраті́мові, праці́вникóві, сíнові, тáтові; вѐлетневі, дощѐві, журавлѐві, ка́меневі, пла́чѐві, плащѐві, пнѐві, секретарѐві, товáришеві, шахтарѐві; га́єві, добродіє́ві, кра́єві, Сергіє́ві, солов’ѐві* та ін. Ці ж іменники набувають і закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м’якій групі): *буди́нку, бу́ку, дирѐктору, дрóту, запáсу, кíлиму, ма́йстру, пала́цу, Петрóу; вѐлетню, Віта́лію, га́ю, журавлю́, ка́меню, кра́ю, солов’ю́*.

Примітка. Коли в тексті вжито поряд кілька іменників чол. роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень потрібно спочатку використовувати закін-

чення **-ові, -еві (-єві)**, а тоді — **-у (-ю)**: *Леонідові Миколійовичу Куцєнку, Симонєнкові Олєсю Андрійовичу, добродієві бригадіру, пánові капітану.*

Варіантні закінчення **-ові** та **-у** мають іменники середн. роду із суфіксом **-к-**, що означають недорослих істот: *дитя́т-кові* — *дитя́тку*, *лоша́ткові* — *лоша́тку*, *немовля́ткові* — *немовля́тку*, *порося́ткові* — *порося́тку*, *теля́ткові* — *теля́тку*, *ягня́ткові* — *ягня́тку* і под.

2. Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають:

1) іменники середн. роду: *мі́сту, свя́ту, селу́; прізвищу; знарядд́ю, облічч́ю, підда́шню, роздорі́жжю, се́рцю, со́нцю, умі́нню.*

У деяких іменниках середн. роду можливі варіантні закінчення **-у, -ю** та **-ові, -еві**: *лі́ху* — *лі́хові*, *мі́сту* — *мі́стові*, *о́зеру* — *о́зерові*, *се́рцю* — *се́рцеві*;

2) іменники чол. роду на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин**: *Льв́ів* — *Льв́ову*, *о́стрів* — *о́строву*, *рі́в* — *ро́ву*, *Ха́рків* — *Ха́ркову*, *Ки́їв* — *Ки́єву*; *Ма́монтов* — *Ма́монтову*; *Колгу́єв* — *Колгу́єву*; *Бату́рин* — *Бату́рину*, *Лебеді́н* — *Лебеді́ну*.

Примітка. У прізвищах на зразок *Васи́лішин, Волóшин, Семені́шин, Якові́шин, Ільї́н* можливі варіантні закінчення **-у** та **-ові**: *Васи́лішину* — *Васи́лішинові*, *Волóшину* — *Волóшинові*, *Михайлі́шину* — *Михайлі́шинові*, *Семені́шину* — *Семені́шинові*, *Степані́шину* — *Степані́шинові*, *Якові́шину* — *Якові́шинові*, *Ільї́ну* — *Ільї́нові* та ін.

§ 84. Знахідний відмінок

У знахідному відмінку однини іменники другої відміни мають форму, однакову з формою родового або називного відмінка.

1. Омонімічну з формою родового відмінка мають усі іменники чол. роду — назви істот, а також найменування персоніфікованих явищ: *будівни́ка, допові́дач́а, коня́, хло́пця; Ві́тра, Морóза.*

2. Усі іменники — назви неістот чол. роду, а також іменники середн. роду в знахідному відмінку мають ту саму форму, що й у називному: *будінок, декрét, інститут, колектів, міст, нарòд, полк, сон, стиль, стіл, ячмінь; коріння, місто, місце, море, селò.*

Примітка. Деякі конкретні іменники чол. роду, переважно назви побутових предметів, дерев, документів та ін., можуть мати варіантні форми, спільні з формами або називного, або родового відмінків: (уклав) *акт* і *áкта*, (вивчив) *віри* і *вірша*, (розгорнув) *довідник* і *довідника*, (зрізав) *дуб* і *дуба*, (написав) *лист* і *листа́*, (узяв) *ніж* і *ножа́*, (поклав) *олівець* і *олівця́*, (подарував) *пéрстень* і *пéрсня*, (поставив) *плуг* і *плуга*.

§ 85. Орудний відмінок

В орудному відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ом, -ем (-єм)** і **-ям, -им**.

1. Закінчення **-ом** мають усі іменники чол. та середн. роду твердої групи, **-ем** (після голосного та апострофа — **-єм**) — іменники чол. та середн. роду мішаної та м'якої груп (крім іменників середн. роду з кінцевим **-я**): *ма́йстром, містом, працівникòм, селòм; бійцèм, кобзарèм, конèм, кущèм, місцèм, морèм, ножèм, плечèм, прізвищèм, секретарèм, слухачèм; пиріèм, рòем, солов'èм, урожаèм; Багріèм, Кубліèм, Червоніèм.*

2. Закінчення **-ям** мають усі іменники середн. роду на **-я**: *ворожінням, життя́м, змага́нням, знаряддя́м, кілля́м, листя́м, луб'я́м, обліччя́м, підда́шшям, пір'я́м, роздорі́жжям, умінням, щастя́м.*

3. Закінчення **-им** мають в орудному відмінку:

1) іменники — прізвища чол. роду твердої групи на **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)**: *Виногра́довим, Звє́гінцевим, Ковале́вим* (від *Ковалів*), *Лє́синим, Льї́нім*. Неслов'янські прізвища, які закінчуються на **-ов, -ин, -ін**, мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом**: *Бю́ловом, Да́рвіном, Кє́львіном, Ча́пліном.*

Примітка. Прізвища на **-ин (-анин, -янин)**, які походять від назв осіб за етнічною належністю або місцем проживання, в орудному відмінку однини набувають закінчення **-ом**: *Воло́шином, Лучка́ніном, Ру́сином, Ту́рчином, Ту́рянином* та ін.;

2) Іменники — географічні назви середн. роду із суфіксами присвійності **-ов-, -ев- (-єв-), -ин- (-їн-)**, що відмінюються як прикметники: *Барвінкове — Барвінковим, Свátове — Свátовим, Котелéве — Котелéвим, Горóшине — Горóшиним.*

Іменники — географічні назви чол. та середн. роду із суфіксами **-ов-, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин-, -ін (-їн)**, що не відмінюються як прикметники, мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом**: *Хáрковом, Кíєвом, Козя́тином, Лебединóм, Пиря́тином, Свято́шином, Яготинóм.*

§ 86. Місцевий відмінок

У місцевому відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-і (-ї), -ові, -еві (-єві), -у (-ю)**.

1. Закінчення **-і** (після голосного та апострофа — **-ї**) мають:

1) іменники чол. роду (переважно безсуфіксні) — назви неістот: *на дубі́, на місяці́, на по́версі, на порóзі, на столі́, на язиці́; по асфáльті, по фунда́менті; при дні́, при столі́, при харáктері; в áкті, в дусі́; у байра́ці, у бéрезі, у гру́нті, у декре́ті, у комп'ю́тері, у телефoні́.*

Примітка 1. Деякі іменники цього зразка можуть мати варіантні закінчення **-і (-ї)** та **-у (-ю)**, що залежить від місця наголосу в них: *на льoді́ — на льoду́, на рoді́ — на роду́, на ста́ві — на ставу́, на то́рзі — на торгу́; у га́ї — у гаю́, у кра́ї — у краю́, у лісі́ — у лісу́.*

2) іменники середн. роду твердої групи (без суфікса **-к-**), а також мішаної та м'якої груп: *на облі́ччі, на письмі́, на підда́шші, на плечі́, на роздорі́жжі; по завéршенні́; при зга́рищі, при мо́рі, при узбі́ччі; в о́зері; у го́рі, у місті́, у на-вча́нні, у прізви́щі, у селі́, у сло́ві.*

2. Закінчення **-у** (після голосного — **-ю**) мають:

1) іменники чол. та середн. роду твердої групи із суфіксами **-к-, -ак-, -ик-, -ок-, -к(-о), -еньк-, -ечк-(-ечок-), -ищ-** — назви неістот: *на держаку́, на літаку́; на до́щичку; на мішкú, при підраху́нку, у буди́нку, у гурткú, у ставкú; на лі́жку, на я́чку, у військú; при ба́теньку; у містéчку, у гори́чечку; по гори́щу.*

Наявні також і варіантні форми з **-ові**: *на/по/при/у держак**ові**, на/по/при/у літак**ові**, на/по/при/у буди**н**ков**і**, на/по/при/у ліжк**ові*** та ін.;

2) іменники чол. роду односкладових основ із закінченням **-у (-ю)** в родовому відмінку, якщо наголос у місцевому відмінку переходить з основи на закінчення: *на льод**у**, на сніг**у**, на шлях**у**; по дах**у**; у сок**у**, у степ**у**, у яр**у**, у бо**ю**, у га**ю**.*

Примітка 1. Із прийменником **по** деякі іменники набувають варіантних закінчень **-у (-ю)** та **-і (-ї)**: *по Дніпр**у** і по Дніпр**і**, по дуб**у** і по дуб**і**, по міст**у** і по міст**і**, по навч**ан**ню і по навч**ан**ні, по облічч**ю** і по облічч**і**, по озер**у** і по озер**і**, по пол**ю** і по пол**і**, по сел**у** і по сел**і**; на позначення часу вживається переважно закінчення **-і (-ї)**: *по закінчен**ні**, по обід**і***; зрідка — **-у(-ю)**: *по в**е**чор**і** і по в**е**чор**у**, по досягнен**ні** і по досягнен**ню**, по зав**е**ршен**ні** і по зав**е**ршен**ню**, по закінчен**ні** і по закінчен**ню**, по здій**с**нен**ні** і по здій**с**нен**ню**.**

Примітка 2. Із прийменниками **в (у)** деякі іменники також набувають варіантних закінчень **-у (-ю)** та **-і (-ї)**: *у потяг**у** і у потяг**і**.*

3. Закінчення **-ові** у твердій групі, **-еві** (після голосного та апострофа — **-єві**) у м'якій та мішаній групах мають:

1) іменники чол. роду — переважно назви істот: *на/при б**а**тьк**ові**, на/при лісник**ові**; на/при в**ч**ител**еві**, на/при кон**еві**, на/при тов**а**риш**еві**; на/при вод**і**є**ві**;*

2) іменники середн. роду твердої групи із суфіксом **-к-** (назви недорослих істот): *на дит**я**тк**ові**, на левен**я**тк**ові**, на немовл**я**тк**ові**, на тел**я**тк**ові**, на хлоп'**я**тк**ові**, на ястр**уб'**ятк**ові**.*

Примітка 1. Іменники чол. роду твердої групи з основою на **-г, -к, -х**, безсуфіксні та із закінченням **-о** — назви осіб, а також іменники середн. роду із суфіксами зі значенням пестливості — назви істот, ужиті з прийменниками **на, у (в), по, при**, поряд із закінченнями **-ові, -еві (-єві)** мають і варіантні закінчення **-у (-ю)**: *на б**а**тьк**ові** і на б**а**тьк**у**, при співроб**і**тник**ові** і на співроб**і**тник**у**, на чумак**ові** і на чумак**у**, на дит**я**тк**ові** і на дит**я**тк**у**, на тел**я**тк**ові** і по тел**я**тк**у**.*

Іменники чол. роду — назви істот (не осіб) мають поряд із закінченнями **-ові, -еві (-єві)** й закінчення **-і (-ї)**: *на зв**і**ров**і** і на зв**і**р**і**; на кит**ові** і на кит**і**, на осл**ові** і на осл**і**, на т**і**гр**ові** і на т**і**гр**і**; на вуж**еві** і на вуж**і**, на кон**еві** і на кон**і**, на л**ос**ев**і** і на л**ос**і; на буг**а**є**ві** і на буг**а**є**і**; **-ові** та **-у** — переважно в іменниках з основою на **к**: *на**

борсукóві і на борсукú; на віслюкóві і на віслюкú; на вóвкові і на вóвку; на воякóві і на воякú.

Примітка 2. Із прийменником **по** іменники набувають варіантних закінчень **-ові, -еві (-єві)** та **-у (-ю)**: *по вóвкові і по вóвку, по лéвові і по лéву; по бугаéві і по бугаю́, по за́йцеві і по за́йцю; по ву́жéві і по ву́жю.*

Примітка 3. Окремі іменники — назви осіб чол. роду, вжиті з прийменниками **на, у (в), по, при**, мають три варіанти закінчень: **-ові / -у (-ю) / -і (-ї)** — у твердій групі, а в м'якій і мішаній групах — **-еві (-єві), -ю, -і (-ї)**: *на/у (в)/по/при капіта́нові, капіта́ну, капіта́ні; на/у (в)/по/при прем'є́р-міністро́ві, прем'є́р-міністру, прем'є́р-міністрі; на/у (в)/по/при профе́сорові, профе́сору, профе́сорі; на/у (в)/по/при студéнто́ві, студéнту, студéнті; на/у (в)/по/при учи́телеві, учи́телю, учи́телі; на/у (в)/по/при носі́єві, носію́, носі́ї; на/у (в)/по/при не́божеві, не́божу, не́божі; на/у (в)/по/при това́ришеві, това́ришу, това́риші; на/у (в)/по/при чита́чєві, чита́чу, чита́чі.*

§ 87. Кличний відмінок

Іменники другої відміни у кличному відмінку закінчуються на **-у (-ю), -е**.

1. Закінчення **-у** мають іменники твердої групи, зокрема із суфіксами **-ик, -ок, -к(-о)**, іншомовні імена з основою на **г, к, х** і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**): *Пе́трику, робітнику́ (і робітні́че), сї́нку, ба́тьку, Іва́нку; погóничу, слухáчу, това́ришу; Лю́двігу, Дžéку, Жа́ку, Фрідрі́ху*, а також іменники *ді́ду, сї́ну, та́ту*.

2. Закінчення **-ю** мають іменники м'якої групи: *Віта́лію, вчи́телю, Грі́цю, кра́ю, ліка́рю, міся́цю, розма́ю, ясе́ню*.

3. Закінчення **-е** мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом **-ець** і деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж, ч, ш, дж** і загальні назви з основою на **р, ж**: *Богда́не, Бо́же, го́лубе, дру́же, коза́че, мо́сте, о́рле, па́не, Оле́же (й Оле́гу), Пе́тре, по́сле, со́коле, Степа́не, чума́че; же́нче* (від *жнець*), *кра́вче, молóдче, хло́пче, ше́вче* (але переважно: *бїйцю́, украї́нцю, умі́льцю* та ін.); *До́вбуше; гу́сляре, ма́ляре, тесля́ре, школя́ре; сто́роже*. В окремих іменниках можливі варіанти: *повста́нцю* і *повста́нче, умі́льцю* і *умі́льче*.

4. Закінчення **-е** мають прізвища прикметникового походження на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-їн)**, такі як *Королéве, Ромáнове, Щóголеве, Глїбове, Гуляéве, Чугу́єве, Романійшине, Степанійшине* та ін. і варіантні форми, спільні з називним відмінком: *Ромáнів, Чугу́їв, Королів, Щóголів, Глїбов, Гуля́єв, Романійшин, Степанійшин*.

Географічні назви, до складу яких уходять зазначені суфікси, мають у кличному відмінку закінчення **-е**: *Львóве, Кї́сьве, Лебедї́не*.

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка мають обидва слова: *добрóдію бригаді́ре, пáне лейтенáнте*.

Примітка 2. У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *брáте Пётре, друзе́ Грі́цю, коле́го Степáне, лікарю́ Їгорю, пáне Вітáлію, побраті́ме Івáне*.

Примітка 3. У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *дру́же Максї́менку; коле́го Євгéне Оніцу́ку, пáне Ковáлю*; можливі також поєднання форми кличного відмінка іменника загальної назви та форми кличного відмінка прізвища, однакової з формою називного відмінка: *дру́же Максї́менко; коле́го Євгéне Оніцу́к, пáне Ковáль*.

Примітка 4. У звертаннях, що складаються з двох власних назв — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Володї́мире Хомичу́, Пётре Кузьмичу́, Ярослáве Андрї́ювичу*.

Примітка 5. Іменники *гер, сер, сір* мають форму, омонімічну з називним відмінком: *гер, сер, сір*.

Примітка 6. Іменник *Госпóдь* у кличному відмінку має форму *Гóсподи*; іменник *Христóс* може мати варіантні форми кличного відмінка: *Хри́сте, Христé*, рідко *Христóсе*.

Б. Множина

§ 88. Називний відмінок

У називному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-и, -і (-ї), -а (-я)**.

1. Закінчення **-и** мають усі іменники чол. роду твердої групи: *батькї́, берегї́, горóди, директорї́, завóди, клáси, лісї́, працівникї́, футля́ри*, але *дру́зі*.

Примітка. Іменники чол. роду із суфіксами **-анин (-янин), -ин, -їн** у множині втрачають **-ин (-ін)**: *громадяни, кияни, львів'яни, селяни; болгарі, татари; хазяї (хазяїні)*, але: *грузіни, осетіни, русіни*.

2. Закінчення **-і** (після голосного та апострофа — **-ї**) мають іменники чол. роду м'якої та мішаної груп, а також деякі іменники середн. роду: *в'єлетні, герої, ковалі, купці, лікарі, обрії, пазурі (і пазури), секретарі, солов'ї, теслярі, школярі; ножі, слухачі, товариші; очі (зрідка вічі), плечі*.

Примітка 1. Іменники чол. роду із числівниками **два, три, чотири** мають закінчення **-и, -і (-ї)**: *два хлопці, три робітники, чотири слухачі*.

Примітка 2. В урочистому мовленні замість форми множини слова *брат* — *браті* вживають форму збірності *браття* (зрідка — *братове*).

3. Закінчення **-а** (у твердій і мішаній групах), **-я** (у м'якій, зрідка мішаній групах) мають усі іменники середн. роду: *д'єна (від дно), міста, п'єра, стр'ємена; прізвища, урвища; моря, обличчя, піддашися, поля, прислів'я, роздоріжжя, уміння*.

Декілька іменників чол. роду другої відміни мають у називному відмінку множини варіантні закінчення **-и** та **-а**: *в'уси — в'уса, ґрунті — заст. ґрунта (збірне), рукаві — рукава, хлібі — хліба (збірне)*, але тільки *в'єса*.

Примітка. Іменник *Господь* форм множини не має.

§ 89. Родовий відмінок

У родовому відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ів (-їв)**, нульове закінчення та **-ей**.

1. Закінчення **-ів (-їв)** (після голосного та апострофа — **-їв**) мають іменники чол. роду та іменники середн. роду на **-е, -я**: *батьків, берегів, в'атів, в'ольтів, героїв, ґрамів, друзів, дощів, захисників, м'єтрів, обр'їв, омів, підписів, робітників, солдатів, солов'їв, степів, татів (множина таті) і т'атів (множина т'ати), школярів; верхів'їв, відкриттів, життів, міжгір'їв, морів, подвір'їв, полів, покриттів, почуттів, прислів'їв*.

Примітка. Невелика група іменників чол. роду має і нульове закінчення (основу): *в'атів (ват), кілов'атів (кілов'ат), чоботів (чобіт)*, а

також у сполученні із числівниками: *сто раз* (і *разів*), але: *днів сім, разів сто; чоловік сім і сім чоловік*, тобто ‘сім осіб’, але: *сім чоловіків* — ‘сім осіб чоловічої статі’, *чоловік із двісті*, а також ті іменники, що втрачають у множині суфікси **-ни**, **-їн**: *болгар, громадян, селян, татар*, але: *вірменів, грузинів, осетинів*.

2. Нульове закінчення мають усі іменники середн. роду на **-о**, **-е** та більшість іменників на **-я** (переважно з попереднім м’яким подовженим приголосним **н**): *бажання, боліт, вагання, верховіть, весіль, відер, вікон, доліт, завдання, засідання, кіл, кілець, коліс, місць, озёр, облич, пальт, питань, піддаш, покликання, полотен, прізвищ, роздоріжж, серцець* (і *серць*), *сіл, слів, сприйнять, умінь, хутер, яць*, але: *морів, полів* (рідко *піль*) та ін.

Примітка. У разі збігу двох приголосних у кінці основи з нульовим закінченням між ними часто з’являються голосні **о** або **е**: *вікон, пасом, сукон; болітець, відер, віконець, гасел, ден* (від *дно*), *кілець, озерець* (озеріць), *рєбер*.

3. Закінчення **-ей** мають деякі іменники чол. роду: *гостей, коней* і середн. роду: *очей* (і *віч*), *плечей* (і *пліч*), заст. *ушей* (*уші*), переважно *вух*.

§ 90. Давальний відмінок

У давальному відмінку множини іменники чол. та середн. роду другої відміни мають закінчення **-ам** (у твердій і мішаній групах) і **-ям** (у м’якій групі): *батькам, працівникам, слухачам, тракторам; колінам, містам, прізвицям, селам; лікарям, морям, обр’ям, полям, шахтарям*; а також *бажанням, друзям, місцям, обличчям, питанням, піддашиям, роздоріжжям, узвішиям*.

§ 91. Знахідний відмінок

У знахідному відмінку множини іменники другої відміни мають омонімічну форму або з називним, або з родовим відмінком множини, причому:

1. Іменники — назви істот мають закінчення, омонімічне з родовим відмінком множини: *вчителів, героїв, кравців, лікарів, оленів, працівників, хрущів*, але: *піти у гвардійці, перейти в робітники*.

Примітка. Назви деяких свійських тварин мають переважно форму, однакоvu з родовим відмінком: *волів* (і *воли*), *коне́й* (і *кони*), *поросяток* (і *поросятка*).

2. Усі іменники — назви неістот мають форму, омонімічну з називним відмінком множини: *берегі, трактори; вантажі, олівці; місті, селища; моря, обличчя, поля, узвішся*.

§ 92. Орудний відмінок

В орудному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми**.

1. Закінчення **-ами** (у твердій та мішаній групах), **-ями** (у м'якій, зрідка в мішаній групах) мають іменники чол. і середн. роду: *берега́ми, працівника́ми, товариша́ми, трактора́ми; вуха́ми, міста́ми, прізвища́ми, села́ми, явища́ми; коваля́ми, лікаря́ми, шахтаря́ми; знаряддя́ми, місця́ми, обличчя́ми, поля́ми, роздоріжжя́ми, узвішся́ми*.

2. Закінчення **-ми** (паралельно з формами на **-ами, -ями**) мають іменники чол. і середн. роду: *гістьми* (і *гостя́ми*), *кіньми* (і *коне́ями*), *чобітьми́* (і *чоботя́ми, чоботами*); *коліньми* (і *коліна́ми*), *колісьми* (і *коле́сами*), *крильми́* (і *кри́лами*).

Примітка. Іменники середн. роду *о́ко, плече́* мають в орудному відмінку множини закінчення **-има**: *очі́ма, плечі́ма*.

§ 93. Місцевий відмінок

У місцевому відмінку множини іменники чол. та середн. роду мають закінчення **-ах** (у твердій та мішаній групах), **-ях** (у м'якій групі): *на дуба́х, на працівника́х, у горизонта́х, в озера́х, у календаря́х; по ліса́х, при берега́х, при стола́х, у*

сéлицях; на учител'яx, на шахтар'яx, на чобот'аx (чобóтяx); на місц'яx, на облічч'яx, на роздоріжж'яx, на узвішиях; по будінках, по міст'аx, по сéлах, по гаяx, по óбр'яx.

§ 94. Кличний відмінок

У кличному відмінку множини іменники другої відміни мають форму, омонімічну з називним: *брат'и, працівник'и; ді-яч'и, товариш'и; óбр'ї, учител'ї, лікар'ї; мор'я, пол'я, сéла*; у поетичному та урочистому мовленні використовують форми на зразок *братóве, панóве, сватóве*.

III в і д м і н а

§ 95. Однина

1. У родовому та давальному відмінках однини іменники третьої відміни мають закінчення **-ї**: *Бéриад'ї, ван'їлі, гáлузі, герáні, гідност'ї, крóві, любóві, мóці, незалéжност'ї, нéхворо-ци, нóчі, Оболóні, óсені, óсі, пóдорож'ї, пріязн'ї, рéчі, Рóсі, сóлі, стáлі, сýміш'ї, тїні, Ўмані, фáльш'ї, фланéлі, хорóброст'ї*.

Примітка 1. Іменники на **-ть** після приголосного, а також слова *кров, любóв, óсїнь, сїль, Білорусь, Русь* у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення **-и**: *гідност'и, незалéжност'и, радóст'и, смéрт'и, чéст'и, хорóброст'и; крóви, любóви, óсени, сóли, Білоруси, Русі*.

Примітка 2. Форми непрямих відмінків від іменників, що означають абстрактні поняття простору: *височїнь, глибочїнь, далечїнь, широчїнь*, крім знахідного та орудного, уживають зрідка; їх замінюють відповідні словоформи із суфіксом **-ин(-а)**: *височинá, глибочинá, широчинá*.

2. У знахідному відмінку однини іменники цієї відміни мають форму, однакову з називним відмінком.

3. В орудному відмінку однини іменники цієї відміни набувають закінчення **-ю**, причому:

1) якщо основа іменника закінчується одним приголосним (крім губного та **р**), то після голосного перед закінченням цей

приголосний подовжується (на письмі відповідна буква подвоюється): *Бéршаддю, ваніллю, височінню, віссю, гáлуззю, герáнню, міддю, міццю, нічю, Оболóнню, пóдорожжю, Рýссю, сіллю, сýмішю, тінню, У́манню*;

2) якщо основа іменника закінчується сполученням приголосних або на губний (**б, п, в, м, ф**), а також на **р, шч** (буква **щ**), то подовження не відбувається: *вéрф'ю, гідністю, жóвчю, кіновар'ю, крóв'ю, любóв'ю, мáтiр'ю, незалéжністю, нéхвороцю, Óб'ю, прiязню, радiстю, я́кістю*.

4. У місцевому відмінку однини вживаємо закінчення **-і**: *в У́мані, у Бéршаді, у гáлузі, у дóповіді, у пóдорожі, у радості, у сóлі, у тiні; на óсі, на Оболóні, на Рýсі; при свiдóмості*.

5. У кличному відмінку, що вживається переважно в поезії, іменники цієї відміни мають закінчення **-е**: *любóве, нóче, радосте, смéрте, У́мане*.

§ 96. Множина

1. У називному, знахідному та кличному відмінках множини іменники третьої відміни мають закінчення **-і**: *вiдповiдi, вiстi, нóчi, óсi, пóдорожi, сýмишi, тiнi*.

2. У родовому відмінку множини вживаємо закінчення **-ей**: *вiдóмостей, вiдповiдей, вiстей, гáлузей, герáней, дóповiдей, нóчей, областей, осей, пóдорожей, сýмишей, тiней*.

3. У давальному відмінку множини вживаємо закінчення **-ям** (після шиплячого — **-ам**): *вiдповiдям, вiстям, герáням, óсям, тiням; нóчам, пóдорожам, сýмишам*.

4. В орудному відмінку множини вживаємо закінчення **-ями** (після шиплячого — **-ами**): *вiдповiдями, вiстями, герáнями, костями* (рідко *кiстьми*), *óсями; нóчами, пóдорожами, сýмишами*.

5. У місцевому відмінку множини вживаємо закінчення **-ях** (після шиплячого — **-ах**): *на герáнях, на óсях, у вiдповiдях, у вiстях, у тiнях; по нóчах, у пóдорожах, у сýмишах*.

§ 97. Відмінювання слова МАТИ

	О д н и н а	М н о ж и н а
Н.	ма́т-и (<i>рідко</i> — ма́т-і́р)	ма́т-ер-і́
Р.	ма́т-ер-і́	ма́т-ер-і́в
Д.	ма́т-ер-і́	ма́т-ер-я́м
Зн.	ма́т-і́р	ма́т-ер-і́в
Ор.	ма́т-і́р'-ю	ма́т-ер-я́ми
М.	...ма́т-ер-і́	...ма́т-ер-я́х
Кл.	ма́т-и	ма́т-ер-і́

IV відміна

§ 98. Однина

1. У називному, знахідному та кличному відмінках однини іменники четвертої відміни мають закінчення **-я** (після шиплячого — **-а**): *ві́м'я, галченя́, голуб'я́, гуся́, дитя́, ім'я́, козеня́, плем'я́, сім'я́, тім'я́*; *коліща́, курча́, лоша́*.

2. У родовому відмінку однини вживаємо форми на **-ят-и** (після шиплячого — **-ат-и**) та **-ен-і**: *галченя́ти, голуб'я́ти, гуся́ти, дитя́ти, козеня́ти; ко́лища́ти; курча́ти, лоша́ти; ві́мені (ві́м'я), і́мені (ім'я́), племе́ні (плем'я́), сі́мені (сім'я́), ті́мені (тім'я́)*.

3. У давальному відмінку однини вживаємо форми на **-ят-і** (після шиплячого — **-ат-і**) та **-ен-і**: *галченя́ті, гуся́ті, дитя́ті, козеня́ті; курча́ті, лоша́ті; ві́мені (ві́м'ю), і́мені, племе́ні, сі́мені (сім'ю), ті́мені (тім'ю)*.

4. В орудному відмінку однини вживаємо форму (без суфікса **-ят, -ат**) на **-ям** (після шиплячого — **-ам**), а іменники із суфіксом **-ен-** мають варіантні форми на **-ен-ем** і **-ям**: *галченя́м, гуся́м; дитя́м, козеня́м; курча́м, лоша́м; ві́менем (ві́м'ям), і́менем (ім'я́м), племе́нем (плем'ям), сі́менем (сім'ям), ті́менем (тім'ям)*.

5. У місцевому відмінку однини вживаємо форми на **-ят-і** (після шиплячого — **-ат-і**) та **-ен-і**: *на галченя́ті; на курча́ті; в і́мені, у племе́ні*; іменники *ві́м'я, сі́м'я, ті́м'я* ма-

ють варіантні форми: *на ві́мені (ві́м'ї), на сі́мені (сі́м'ї), на ті́мені (ті́м'ї); по ві́мені (ві́м'ю), по сі́мені (сі́м'ю), по ті́мені (ті́м'ю).*

6. У кличному відмінку деякі іменники мають закінчення **-е**: *імене, плéмене.*

§ 99. Множина

1. У називному та кличному відмінках множини іменники четвертої відміни мають форми на **-ят-а** (після шиплячого — **-ат-а**) та **-ен-а**: *гуся́та, теля́та; курча́та, лоша́та; іменá, племенá*, але: *ві́м'я, сі́м'я, ті́м'я* (ці іменники у множині відмінюємо як іменники другої відміни).

2. У родовому відмінку множини іменники четвертої відміни мають нульове закінчення на **-ят** (після шиплячого — **-ат**) і **-ен**: *гуся́т, теля́т; курча́т, лоша́т; іме́н, племе́н*, але: *ві́м'їв, сі́м'їв, ті́м'їв.*

3. У давальному відмінку множини вживаємо форми на **-ят-ам** (після шиплячого — **-ат-ам**) і **-ен-ам**: *гуся́там, теля́там; курча́там, лоша́там; іменáм, племенáм*, але: *ві́м'ям, сі́м'ям, ті́м'ям.*

4. У знахідному відмінку множини іменники четвертої відміни мають форму, однакову з називним відмінком: *ко́лиця́та; іменá, племенá; ві́м'я, сі́м'я, ті́м'я*, з родовим відмінком (для назв людей): *дівча́т, хлоп'я́т* або обидві форми (для назв тварин): *гуся́т і гуся́та; курча́т і курча́та, ягня́т і ягня́та.*

5. В орудному відмінку множини вживаємо форми на **-ят-ами** (після шиплячого — **-ат-ами**) та **-ен-ами**: *гуся́тами, ягня́тами; курча́тами, лоша́тами; іменáми, племенáми*, але: *ві́м'ями, сі́м'ями, ті́м'ями.*

6. У місцевому відмінку множини вживаємо форми на **-ят-ах** (після шиплячого — **-ат-ах**) і **-ен-ах**: *на гуся́тах, на ягня́тах; на курча́тах, на лоша́тах; в іменáх, у племенáх*, але: *на ті́м'ях, у ві́м'ях, у сі́м'ях.*

**§ 100. Відмінювання іменників,
що мають тільки форму множини**

1. У називному відмінку вживаємо:

1) закінчення **-и**: *в'язи* ('тильна частина шиї'), *діти*, *джінси*, *збіїни*, *канікули*, *люди*, *ночви*, *окуляри*, *сани*, *сіни*, *Суми*, *сходи*, *фінанси*, *штані*.

Примітка. Деякі іменники, зокрема *гуси*, *діти*, *кури*, *люди*, мають форму однини, але від інших основ: *гуска*, *дитина*, *курка*, *людина*;

2) закінчення **-і** (після голосного — **-ї**): *гордоці*, *граблі*, *двері*, *дріжджі*, *коноплі*, *ножиці*, *радоці*, *хітроці*, *Чернівці*, *помії*;

3) закінчення **-а** (зрідка — **-я**): *віла*, *ворота*, *дрова*, *ясла*, *ясна*, *вінця*.

2. У родовому відмінку вживаємо:

1) закінчення **-ей**: *грошей*, *дверей*, *людей*, *саней*, *сіней*;

2) закінчення **-ів**: *в'язів*, *граблів* (і *грабелів*), *джінсів*, *дріжджів*, *клиців*, *окулярів*, *сходів*, *фінансів*, *хітроців*, *Чернівців*;

3) нульове закінчення: *вил*, *ворот*, *дров*, *збіїн*, *канікул*, *конопель*, *лещат*, *ножиць*, *ночов* (ночв), *Сум*, *ясел*, *ясен*.

3. У давальному відмінку вживаємо:

1) закінчення **-ам** після твердого приголосного, коли в називному відмінку іменники мають закінчення **-и**, **-а** або **-і** (після шиплячого): *веселоцям*, *вилам*, *воротам* (і *воротям*), *в'язам*, *ночвам*, *радоцям*, *Сумам*, *сходам*, *фінансам*, *штанам* (і *штаням*), *яслам*.

Винятки: *гусям*, *дітям*, *курям*, *людям*, *саням*, *сіням*;

2) закінчення **-ям** після голосного та після м'якого приголосного, коли в називному відмінку іменники закінчуються на **-і**, **-ї**, **-я**: *граблям*, *дверям*, *ножицям*, *Чернівцям*, *поміям*, *вінцям*.

4. У знахідному відмінку вживаємо форми:

1) однакові з називним відмінком: *віла*, *вінця*, *граблі*, *коноплі*, *окуляри*, *сани*, *фінанси*, *ясла*;

2) однакові з родовим відмінком (для назв людей): *дітей*, *людей*;

3) однакові з родовим і називним відмінками (для назв деяких свійських тварин): *гусе́й і гу́си, куре́й і ку́ри*.

5. В орудному відмінку вживаємо:

1) закінчення **-ами** в іменниках, які в називному відмінку мають закінчення **-и, -а** або **-і** (після шиплячого): *віла́ми, но́чвами, Су́мами, схода́ми, фіна́нсами; весело́цями, радо́цями;*

2) закінчення **-ями** в іменниках, які в називному відмінку закінчуються на **-і, -ї, -я**: *вінця́ми, грабля́ми, коно́плями, но́жицями, Черні́вця́ми, помі́ями;*

3) закінчення **-ми**: *ворітьмі́ (і воро́тами), грішми́ (і гроші́ма), гусьмі́, двермі́ (і двері́ма), дітьми́, курмі́, людьмі́, саньмі́ (і саня́ми), сіньми́, штаньмі́ (і штаня́ми, рідше — штаня́ми).*

6. У місцевому відмінку залежно від попереднього приголосного вживаємо закінчення **-ах, -ях**: *на віла́х, на воро́тах* (рідше — *воро́тях*), *на канікула́х, на но́жицях, на фіна́нсах, на штаня́х* (рідше — *на штаня́х*), *у джінсах, у но́чвах, у Су́мах, у я́слах; на грабля́х, у двéрях, у помі́ях, у Черні́вцях.*

ПРИКМЕТНИК

За характером кінцевого приголосного основи та відмінкових закінчень прикметники поділено на дві групи — тверду та м'яку.

§ 101. Тверда група прикметників

До твердої групи належать:

1) якісні та відносні прикметники, що мають основу на твердий приголосний і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на **-ий**: *бо́сий, бурхлі́вий, вели́чний, весе́лий, весня́ний, відва́жний, відпові́дний, гіркий, глухий, дові́чний, жито́мирський, замо́жний, за́хідний, кні́жний, майсте́рний, мо́дний, молоді́й, навча́льний, нагі́рний, наро́дний, незале́жний, нові́й, пито́мий, попере́чний, постмоде́рний, пото́чний, працьові́тий, прода́жний, рідний, сві́жий, семирі́чний, сі́зий, сі́-*

рий, сліпий, старший, східний, творчий, телячий, тогобічний, тотобжний, тугий, тямущий, хоробрий, чистий, чотирикутний, чудовий, шляхетний, щасливий;

2) присвійні прикметники із суфіксами **-ів** (після голосного та апострофа — **-їв**), **-ин** (після голосного та апострофа — **-їн**), які в називному відмінку однини чол. роду після цих суфіксів мають нульове закінчення: *батьків, дідів, Ігорів, шевців, Андріїв, Галин, доччін, ненин, няньчин, Маріїн;*

3) усі короткі форми прикметників: *варт, вінен, гóден, готóв, жив, згóден, здорóв, зéлен, лáден, пéвен, пóвен, повінен, прав, рад, ясен.*

§ 102. М'яка група прикметників

До м'якої групи належать:

1) відносні прикметники, що мають основу на м'який приголосний **-н-** і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на **-ий** (після голосного — **-ій**): *будній, вёрхній, вечірній, всесвітній (кругосвітній), горóдній, давній (недавній), дорóжній (подорóжній), досвітній, достáтній, дру́жній (але дру́жний — з іншим значенням), житній, за́дній, кра́йній, ку́тний, літній (повнолітній), майбу́тній, могу́тній, му́жній, незабу́тній, новітній, обі́дній (пообі́дній), осві́тній, осінній, остáнній, перéдній, пі́зній, порóжній, прису́тній (відсу́тній, посу́тній), ну́тній, ра́нній, самобу́тній, само́тній (але самі́тний), серéдній (посерéдній), спі́дній, сторо́нній, сусі́дній, ха́тній, худóжній тощо, а також замі́жня;*

2) усі прикметники на **-жній, -шній**, що походять від прислівників: *блі́жній, вну́трішній, вчора́шній, да́внішній, дома́шній, за́втрашній, зóвнішній, коли́шній, ні́нішній, поздо́вжній, ра́нішній, спра́вжній, сього́днішній, тепе́рішній, то́рішній (але цьогорі́чний), туте́шній та ін.; також прийдéшній, сі́нешній тощо;*

3) відносні прикметники з основою на **-й**: *безкра́йї, довго́війї, короткошійї;* відносні прикметники з відтінком присвійності: *бра́тній, о́рлий*, а також якісний прикметник *сі́ній*.

§ 103. Зразки відмінювання прикметників

О д н и н а

Тверда група

	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід
Н.	га́рн-ий	га́рн-е	га́рн-а
Р.	га́рн-ого	га́рн-ого	га́рн-ої
Д.	га́рн-ому	га́рн-ому	га́рн-ій
Зн.	= Н. або Р.	га́рн-е	га́рн-у
Ор.	га́рн-им	га́рн-им	га́рн-ою
М.	...га́рн-ому(-ім)	...га́рн-ому(-ім)	...га́рн-ій
Н.	бра́тів	бра́тов-е	бра́тов-а
Р.	бра́тов-ого	бра́тов-ого	бра́тов-ої
Д.	бра́тов-ому	бра́тов-ому	бра́тов-ій
Зн.	= Н. або Р.	бра́тов-е	бра́тов-у
Ор.	бра́тов-им	бра́тов-им	бра́тов-ою
М.	...бра́тов-ому(-ім)	...бра́тов-ому(-ім)	...бра́тов-ій

М'яка група

	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід
Н.	си́н-ий	си́н-є	си́н-я
Р.	си́нь-ого	си́нь-ого	си́нь-ої
Д.	си́нь-ому	си́нь-ому	си́н-ій
Зн.	= Н. або Р.	си́н-є	си́н-ю
Ор.	си́н-ім	си́н-ім	си́нь-ою
М.	...си́нь-ому (си́н-ім)	...си́нь-ому (си́н-ім)	...си́н-ій
Н.	безкра́-ий	безкра́-є	безкра́-я
Р.	безкра́й-ого	безкра́й-ого	безкра́й-ої
Д.	безкра́й-ому	безкра́й-ому	безкра́-ій
Зн.	= Н. або Р.	безкра́-є	безкра́-ю
Ор.	безкра́-ім	безкра́-ім	безкра́й-ою
М.	...безкра́й-ому (безкра́-ім)	...безкра́й-ому (безкра́-ім)	...безкра́-ій

М н о ж и н а

	<i>Тверда група</i>		<i>М'яка група</i>	
Н.	га́рн-і	бра́тов-і	сі́н-і	безкра́ї
Р.	га́рн-их	бра́тов-их	сі́н-іх	безкра́їх
Д.	га́рн-им	бра́тов-им	сі́н-ім	безкра́їм
Зн.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.
Ор.	га́рн-ими	бра́тов-ими	сі́н-іми	безкра́їми
М.	...га́рн-их	...бра́тов-их	...сі́н-іх	...безкра́їх

Примітка 1. Іменники прикметникового походження *будівничий, лютий* (місяць), *подорожній* і подібні відмінюємо як прикметники: *до будівничого, будівничі, з будівничими; лютого, у лютому*. Пор.: *сьогодні п'яте лютого і п'ятого лютого 2018 року*.

Примітка 2. Прикметники, складені з **-лиций**: *білолиций, блідолиций, круглолиций, повнолиций* і под., відмінюємо так:

О д н и н а

	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід
Н.	білолиц-ий	білолиц-е	білолиц-я
Р.	білолиць-ого	білолиць-ого	білолиць-ої
Д.	білолиць-ому	білолиць-ому	білолиць-ій
Зн.	= Н. або Р.	білолиц-е	білолиць-ю
Ор.	білолиц-им	білолиц-им	білолиць-ою
М.	...білолиць-ому (білолиц-ім)	...білолиць-ому (білолиц-ім)	...білолиць-ій

М н о ж и н а

Н.	білолиц-і	Зн.	= Н. або Р.
Р.	білолиц-их	Ор.	білолиц-ими
Д.	білолиц-им	М.	...білолиц-их

§ 104. Ступенювання прикметників

Вищий ступінь порівняння прикметників

1. Вищий ступінь порівняння прикметників утворюємо додаванням:

1) суфікса **-іш-** або **-ш-** до основи чи до кореня звичайної форми якісного прикметника: *нов-іш-ий, повн-іш-ий, син-іш-ий; дешів-ш-ий, солід-ш-ий*. Додавання суфікса **-ш-** може зумо-

вити появу звукосполучень, які на письмі позначаємо буквами **щ** і **жч**: *віщий, тóвщий* (поряд із *товстíший*); *бліжчий, вáжчий, вúжчий, дорóжчий, дúжчий, нíжчий, тяжчий* тощо.

2) слів **більш, менш** до звичайної форми якісного прикметника (рідше): *більш вдáлий, більш глибокий; менш вередлівий*;

3) деякі прикметники вищого ступеня порівняння утворюються від інших основ: *великий — більший, малий — менший, гáрний — крáцший, погáний — гірший*.

Найвищий ступінь порівняння прикметників

2. Найвищий ступінь порівняння прикметників утворюємо додаванням:

1) префікса **най-** до форми вищого ступеня: *найбільший, найкрáцша, наймéнше*;

2) слів **найбільш, найменш** до звичайної форми якісного прикметника (рідше): *найбільш зручний, найбільш стійка; наймéнш приємне*.

Для посилення ознаки додаємо до форм найвищого ступеня порівняння прикметників частки **що** і **як**; пишемо їх із прикметниками разом: *щонайсильніший; якнайбільший, якнайшвидший*.

ЧИСЛІВНИК

КІЛЬКІСНІ ЧИСЛІВНИКИ

§ 105. Відмінювання кількісних числівників

1. Числівник *один, одне (одно), одна* відмінюємо так:

		О д н и н а		М н о ж и н а	
	Чол. і середн. рід		Жін. рід		
Н.	о́дин	о́дне (<i>рідше — одно́</i>)	о́дна	о́дні	
Р.	о́дного		о́днієї (<i>рідше — одної́</i>)	о́дних	
Д.	о́дному́		о́дній	о́днім	
Зн.	= Н. або Р.	о́дне (о́дно)	о́дну́	= Н. або Р.	

Ор. одним	однією (<i>рідше</i> — однією)	одніми
М. ...одному (однім)	...одній	...одних

Примітка. У займенниках *один до одного, один одному, один з одним* і под. наголос у словах *одного, одному, одній* і т. ін. — на першому складі.

2. Інші кількісні числівники відмінюємо так:

Н.	два	дві	три	чотири
Р.	двох		трьох	чотирьох
Д.	двом		трьом	чотирьом
Зн.	= Н. або Р.		= Н. або Р.	= Н. або Р.
Ор.	двома		трьома	чотирма
М.	...двох		...трьох	...чотирьох

Н.	п'ять	шість	сім	вісім
Р.	п'яти, п'ятьох	шесті, шістьох	семі, сімох	восьмі, вісьмох
Д.	п'яти, п'ятьом	шесті, шістьом	семі, сімом	восьмі, вісьмом
Зн.	п'ять або п'ятьох	шість або шістьох	сім або сімох	вісім або вісьмох
Ор.	п'ятьма, п'ятьома	шістьма, шістьома	сьома, сімома	вісьма, вісьмома
М.	...п'яти, п'ятьох	...шесті, шістьох	...семі, сімох	...восьмі, вісьмох

3. Як *п'ять* або *шість* відмінюємо числівники *дев'ять, дев'ять, одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять, шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, двадцять, тридцять*.

4. Складні числівники *п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят* відмінюємо за таким зразком:

Н.	п'ятдесят
Р.	п'ятдесяти, п'ятдесятьох
Д.	п'ятдесяти, п'ятдесятьом
Зн.	п'ятдесят або п'ятдесятьох
Ор.	п'ятдесятьма, п'ятдесятьома
М.	...п'ятдесяти, ...п'ятдесятьох

5. Складні числівники *двісті, тріста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* відмінюємо за такими зразками:

Н.	двісті	п'ятсот
Р.	двохсот	п'ятисот
Д.	двомстам	п'ятистам
Зн.	двісті	п'ятсот
Ор.	двомастами	п'ятьмастами, п'ятьомастами
М.	...двохстах	...п'ятистах

6. У складених кількісних числівниках відмінюємо всі частини: з *чотирьохсот сімдесяти восьми тисяч шістсот п'ятдесяти дев'яти* (гривень).

7. Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках мають закінчення **-а**: *сорока, дев'яноста, ста*.

8. Збірні числівники *двоє, об'є, троє* в непрямих відмінках мають форми від *два, об'я* (давня форма), *три*: *двох, двом..., об'ох, об'ом..., трьох, трьом...*

9. Збірний числівник *обидва (обидві)* має в непрямих відмінках такі форми: *об'ох, об'ом, об'ом'я, на об'ох*.

10. Збірні числівники *чотверо, п'ятеро, шістьеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро, одинадцятеро* в непрямих відмінках мають форми відповідних кількісних числівників: *чотирьох, чотирьом..., п'ятьох, п'ятьом..., шістьох, шістьом...* і т. д.

11. Числові назви *тисяча, мільйон, мільярд* відмінюємо як іменники відповідних відмін.

12. Неозначено-кількісні числівники *кільканадцять, кількадесят* відмінюємо як числівник *п'ять*: *кільканадцяті і кільканадцятьох, кількадесят'я і кількадесят'юма*.

ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ

§ 106. Відмінювання порядкових числівників

1. Числівники, що мають закінчення **-ий**, відмінюємо як прикметники твердої групи: *перший (перша, перше), другий, четвертий, п'ятий, шостий, сьомий, восьмий, дев'ятий, де-*

сятий, одинадцятий, дванадцятий.., двадцятий, тридцятий, сороковий, п'ятдесятий, шістдесятий, сімдесятий, вісімдесятий, дев'яностий, сотий, двохсотий, трьохсотий, чотирьохсотий, п'ятисотий.., тисячний, двохтисячний, трьохтисячний, чотирьохтисячний, п'ятитисячний.., мільйонний, двохмільйонний, трьохмільйонний, чотирьохмільйонний, п'ятимільйонний..; числівник третій (третя, третє) відмінюємо як прикметник м'якої групи.

2. У складених порядкових числівниках відмінювана остання частина: *вісімдесят восьмий, вісімдесят восьмого, тисяча дев'ятсот дев'яносто першого (року), у тисяча сімсот вісімдесят дев'ятому (році), у дві тисячі вісімнадцятому (році).*

Порядкові числівники на письмі передаємо переважно словами: *перше березня, шостий поверх*. Якщо порядковий числівник передано цифрою, то після неї кінцеву частину порядкового слова пишемо з дефісом, напр.: *5-й поверх, на 36-му кілометрі, після 7-ї години* (але у позначеннях дат, сторінок видання, а також після римських цифр закінчення не пишемо: *1 січня 2000 року, 120 сторінка, 1 тисячоліття, XXI століття*).

ДРОБОВІ ЧИСЛІВНИКИ

§ 107. Відмінювання дробових числівників

1. Дробові числівники читаємо так: $\frac{1}{2}$ — *одна друга*, $\frac{1}{3}$ — *одна третя*, $\frac{1}{4}$ — *одна четвірта*, $\frac{2}{3}$ — *дві третіх*, $\frac{2}{7}$ — *дві сьомих*, $\frac{3}{4}$ — *три четвіртіх*, $\frac{3}{5}$ — *три п'ятих*, $\frac{4}{3}$ — *чотири третіх*, $\frac{5}{2}$ — *п'ять другіх*, $\frac{9}{10}$ — *дев'ять десятих*.

Відмінюємо їх як звичайні числівники: *двом третім, трьомá п'ятими; діліти на одну двадцятку*.

Половіна ($\frac{1}{2}$), *третіна* ($\frac{1}{3}$), *чверть* ($\frac{1}{4}$) відмінюємо як іменники.

2. Числівники *півтора* (*відрá, кілограма, кілометра*), *півтори* (*добі, гривні, тисячі*), *півтора́ста* невідмінювані.

ЗАЙМЕННИК

§ 108. Особові займенники

Відмінювання особових займенників

О д н и н а		М н о ж и н а	
Н.	я	ти	ми ви
Р.	менé (до мéне)	тебé (до тéбе)	нас вас
Д.	мені	тобі	нам вам
Зн.	менé (на мéне)	тебé (на тéбе)	нас вас
Ор.	мно́ю	тобо́ю	на́ми ва́ми
М.	...мені	...тобі	...нас ...вас
О д н и н а		М н о ж и н а	
Н.	він	вонó	вона́ вони́
Р.	йогó (до ньóго)	ї́ї (до не́ї)	їх (до них)
Д.	йому́	їй	їм
Зн.	йогó (на ньóго)	ї́ї (на не́ї)	їх (на них)
Ор.	ним	не́ю	ні́ми
М.	...ньóму (ні́м)	...ні́й	...них

Форми займенника третьої особи (*він, вона́, вонó, вони́*) після прийменників уживаємо з приставним **н**: *до ньóго, на не́ї, з них*. Орудний відмінок має форму з **н** і без прийменника: *ним, не́ю, ні́ми*.

§ 109. Зворотний займенник

Відмінювання зворотного займенника

Н.	—
Р.	себе́ (до себе́)
Д.	собі
Зн.	себе́ (на себе́)
Ор.	собо́ю
М.	...собі

§ 110. Присвійні займенники

Відмінювання присвійних займенників

	О д н и н а			М н о ж и н а
	Чол. і середн. рід		Жін. рід	
Н.	мій	моє	моя	мої
Р.	мого		моєї	моїх
Д.	моєму		моїй	моїм
Зн.	= Н. або Р.	моє	мою	моїх
Ор.	моїм		моєю	моїми
М.	...моєму (моїм)		...моїй	...моїх

Так само відмінюємо займенники *твій, свій*.

Займенники *наш, ваш* відмінюємо як прикметники твердої групи.

Займенник *їхній* відмінюємо як прикметник м'якої групи.

§ 111. Вказівні займенники

Відмінювання вказівних займенників

	О д н и н а			М н о ж и н а
	Чол. і середн. рід		Жін. рід	
Н.	той	те	та	ті
Р.	того		тієї (рідко — тої)	тих
Д.	тому		тій	тим
Зн.	= Н. або Р.	те	ту	= Н. або Р.
Ор.	тим		тією (рідко — тою)	тіми
М.	...тому (тім)		...тій	...тих

Так само відмінюємо займенник *отой*.

Н.	цей	це	ця	ці
Р.	цього (у цього)		цеї	цих
Д.	цьому		цій	цим
Зн.	= Н. або Р.	це	цю	= Н. або Р.
Ор.	цим		цеєю	цими
М.	...цьому (цім)		...цій	...цих

Так само відмінюємо *оцеї* та рідковживаний варіант *сей*.

§ 112. Питальні займенники

Відмінювання питальних займенників

	Н.	хто		що	
	Р.	кого́ (до ко́го)		чо́го (до чо́го)	
	Д.	кому́		чому́	
	Зн.	кого́ (на ко́го)		що	
	Ор.	ким		чим	
	М.	...ко́му (кім)		...чо́му (чім)	
	О д н и н а			М н о ж и н а	
	Чол. і середн. рід		Жін. рід		
	Н.	чий	чи́є	чия́	чи́ї
	Р.	чийо́го		чи́єї	чи́їх
	Д.	чийо́му (чи́єму)		чи́їй	чи́їм
	Зн.	= Н. або Р.	чи́є	чи́ю	= Н. або Р.
	Ор.	чи́їм		чи́єю	чи́їми
	М.	...чийо́му (чи́єму, чи́їм)		...чи́їй	...чи́їх

Займенники *який, котрій* відмінюємо як прикметники твердої групи.

§ 113. Означальні займенники

Відмінювання означальних займенників

	О д н и н а		М н о ж и н а		
	Чол. і середн. рід		Жін. рід		
	Н.	весь (увесь, ввесь)	все (усе)	вся (уся)	всі (усі)
	Р.	всьо́го (узьо́го) [до всьо́го (узьо́го)]		всі́єї (усі́єї)	всі́х (усі́х)
	Д.	всьо́му (узьо́му)		всі́й (усі́й)	всі́м (усі́м)
	Зн.	= Н. або Р.	все (усе)	всю́ (усю́)	= Н. або Р.
	Ор.	всі́м (усі́м)		всі́єю (усі́єю)	всі́ма (усі́ма)
	М.	...всьо́му (узьо́му), ...всі́м (усі́м)		...всі́й (усі́й)	...всі́х (усі́х)

Примітка 1. У всіх відмінках у чергується з **в** за загальним правилом (див. § 23).

Займенники *ко́жен* (*ко́жний*), *всі́кий*, *всі́лякий*, *самі́й* і *са́мий* (напр.: *самі́й хлі́б*, але *той са́мий*), *сам* (*сама́*, *самі́*) відмінюємо як прикметники твердої групи.

Примітка 2. Після прийменників наголос переходить з останнього складу на передостанній у таких займенникових формах, як: *до ме́не*, *до те́бе*, *на се́бе*, *з ньо́го*, *у не́ї*, *біля ко́го* (*ко́гось*), *від то́го*, *від чо́го* (*чо́гось*), *у цьо́го*, *з усьо́го*, *на то́му*, *при цьо́му*, *у чо́му* (*чо́мусь*), *в усьо́му*.

Але коли прийменник поєднується не із займенником, а з іншою частиною мови, від якої цей займенник залежить, то наголос не змінюється: *до його́ ха́ти*, *до її́ до́му*.

§ 114. Складні займенники (неозначені й заперечні)

Відмінювання складних займенників

Займенники, до складу яких уходять частки **аби-**, **де-**, **ні-**, **-небудь**, **-сь**, відмінюємо так:

Абі́хто, *абі́кого*, *абі́ї* в *ко́го*, *абі́кому*, *абі́ким*, *абі́ї* з *ким*, *абі́ї* на *ко́му* (і *абі́ї* на *кім*).

Абі́який, *абі́якого*, *абі́якому*, *абі́яким*, *абі́ї* з *які́м*, *абі́ї* на *яко́му* (і *абі́ї* на *які́м*).

Де́хто, *де́кого*, *де́кому*, *де́* з *ким*, *де́* на *ко́му* (і *де́* на *кім*), на *де́кому*.

Де́який, *де́якого*, *де́яким*, на *де́яких* (і *де́* на *яких*).

Котри́йсь, *котро́гось*, *котро́мусь*, *котри́мсь*, на *котро́мусь*.

Ніхто́, *ніко́го*, *ніко́му*, *нікі́м*, *ні* з *кі́м*, *ні* на *ко́му* (і *ні* на *кі́м*).

Нія́кий, *нія́кого*, *нія́кому*, *нія́ким*, *ні* на *яко́му* (і *ні* на *які́м*).

Хто-не́будь, *ко́го-не́будь*, *ко́му-не́будь*, *ким-не́будь*, на *ко́му-не́будь*.

Хто́сь, *когóсь*, *кому́сь*, *кимсь* (і *кі́мось*), у *ко́мусь*.

Чийсь, *чийо́гось*, *чийо́мусь* (і *чи́́мусь*), *чий́мсь* (і *чий́мось*), на *чийо́мусь* (і на *чи́́мусь*, *чий́мсь*, *чий́мось*).

Що-бу́дь, *чо́го-бу́дь*, *чо́му-бу́дь*, *чим-бу́дь*, на *чо́му-бу́дь* (і на *чи́м-бу́дь*).

Що-небудь, чого-небудь, чому-небудь, чим-небудь, на чому-небудь (і на чім-небудь).

Щось, чогось, чомусь, чимсь (і чимось), на чомусь (і на чімсь, чімось).

Примітка. Займенникові числівники *дékілька, кїлька, скїльки, стїльки* відмінюємо як числівник *два: дékількох, дékільком, дékількомá; багáто* відмінюємо так: *багáтьо́х, багáтьо́м, багáтьма́ і багáтьома́.*

ДІЄСЛОВО

§ 115. Дійсний спосіб

Теперішній час

1. Зразки дієвідмінювання в теперішньому часі:

I дієвідміна

	О д н и н а			М н о ж и н а		
1 ос.	ід- у́	кол- ю́	чу́- ю	ід- емó	кóл- емо	чу́- емо
2 ос.	ід- еш	кóл- еш	чу́- еш	ід- етé	кóл- ете	чу́- ете
3 ос.	ід- é	кóл- е	чу́- é	ід- у́ть	кóл- ють	чу́- ють

II дієвідміна

	О д н и н а			М н о ж и н а		
1 ос.	робл- ю́	бáч- у	гó- ю	рóб- имо	бáч- имо	гó- їмо
2 ос.	рóб- иш	бáч- иш	гó- їш	рóб- ите	бáч- ите	гó- їте
3 ос.	рóб- ить	бáч- ить	гó- їть	рóбл- ять	бáч- ать	гó- ять

За такими зразками відмінюємо й дієслова доконаного виду в майбутньому часі.

Поділ дієслів на дієвідмини

2. За характером особових закінчень теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду) дієслова поділено на дві дієвідмини: *п е р ш у і д р у г у*. Лише чотири дієслова (див. нижче п. 7) становлять окрему групу.

До першої дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -еш (-єш), -е (-є), -емо (-ємо), -ете (-єте), -уть (-ють)**.

До другої дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -иш (-їш), -ить (-їть), -имо (-їмо), -ите (-їте), -ать (-ять)**.

3. Визначаючи особові закінчення дієслів, потрібно врахувати те, що:

1) дієслова, які мають в інфінітиві основу на **-и, -і (-ї)** або на **-а** (після **ж, ч, ш**) і в першій особі однини та в третій особі множини теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) ці голосні втрачають, належать до другої дієвідміни:

бáчи-ти	бáч-у	бáч-ать
варí-ти	вар-ю	вáр-ять
доí-ти	до-ю	дó-ять
летí-ти	леч-у́	лет-я́ть
сидí-ти	сидж-у́	сид-я́ть
кричá-ти	крич-у́	крич-а́ть

До цієї дієвідміни належать усі дієслова на **-отіти**: *бульк-отіти, бурм-отіти, мурк-отіти, цок-отіти*, а також дієслова *боя-тися, стоя-ти* (з основою на **-я**), *спá-ти* (з основою на **-а** не після шиплячого), *бiг-ти* (з основою на приголосний);

2) усі інші дієслова належать до першої дієвідміни, а саме:

а) дієслова з односкладовою інфінітивною основою на голосні **-и-, -у-**, які зберігаються в дієвідмінюваних формах, а також похідні від них:

вi-ти (док. завiти)	вi-ю	вi-ють
жi-ти	жив-у́	жив-у́ть
крi-ти	крi-ю	крi-ють
мi-ти	мi-ю	мi-ють
нi-ти	нi-ю	нi-ють
шi-ти	шi-ю	шi-ють
чy-ти	чy-ю	чy-ють

В особових формах дієслів *біти*, *віти* (док. *звіти*), *літи*, *піти* кореневий голосний **и** не зберігається: *б'ю* — *б'ють*, *в'ю* — *в'ють*, *лю* — *лють*, *п'ю* — *п'ють*;

б) дієслова з основою інфінітива на **-і-**, що зберігається у формах дієвідмінювання:

білі-ти	білі-ю	білі-ють
жовті-ти	жовті-ю	жовті-ють
сині-ти	сині-ю	сині-ють

в) дієслова з основою інфінітива на **-а-** не після шиплячого приголосного, а також після шиплячого, коли це **-а-** в дієвідмінюваних формах зберігається, та дієслова з основою інфінітива на **-я-**:

гна́-ти	жен-у́	жен-у́ть
закиса́-ти	закиса́-ю	закиса́-ють
міша́-ти	міша́-ю	міша́-ють
писа́-ти	пиш-у́	пíш-у́ть
сія-ти	сі-ю	сі-ють

г) дієслова з основою інфінітива на **-ува-** (**-юва-**), які у формах теперішнього часу та майбутнього часу дієслів доконаного виду втрачають компонент **-ва-**:

буд-ува́-ти	буд-у́-ю	буд-у́-ють
гор-юва́-ти	гор-ю́-ю	гор-ю́-ють
намал-юва́-ти	намал-ю́-ю	намал-ю́-ють

Примітка. Від суфікса **-ува-** (**-юва-**) потрібно відрізнити суфікс **-ва-**, що зберігається в особових формах: *бу-ва́-ти* — *бу-ва́-ю*, *бу-ва́-ють*; *відчу-ва́-ти* — *відчу-ва́-ю*, *відчу-ва́-ють*. Але: *ку-ва́-ти* — *ку-ю́*, *пізна-ва́-ти* — *пізна-ю́*, *ста-ва́-ти* — *ста-ю́*;

г) дієслова з основою інфінітива на **-оло-**, **-оро-**:

полó-ти	пол-ю́	пóл-ю́ть
поборó-ти	побор-ю́	побóр-ю́ть

д) дієслова з основою інфінітива на **-ну-**:

гля́ну-ти	гля́н-у	гля́н-у ть
кі́ну-ти	кі́н-у	кі́н-у ть

е) дієслова з основою інфінітива на приголосний:

нес-ті́	нес-у́	нес-у ть
па́с-ти	пас-у́	пас-у ть
те́р-ти	тр-у	тр-у ть

є) дієслова з основою на **-ота-**:

бульк-о та́ -ти	булькоч-у́	булькоч-у ть
мурк-о та́ -ти	муркоч-у́	муркоч-у ть

ж) окремі дієслова:

жа́-ти	жн-у	жн-у ть
і́ржа-ти	і́рж-у́	і́рж-у ть
реві-ти (і реві́ти)	рев-у́	рев-у ть
сла́-ти (= посила́ти)	шл-ю	шл-ю ть
сла́-ти (= стелі́ти)	стел-ю́	стел-ю ть
хоті́-ти	хоч-у	хоч-у ть

Примітка. Дієслова, у яких в інфінітиві перед кінцевим **р** основи наявний **е**, втрачають його і в особових формах, і у формах наказового способу: *завме́р-ти* — *замр-у́, замру́ть, замр-і́*; *те́р-ти* — *тр-у, тр-уть, тр-и*; *упе́р-ти* — *упр-у́, упр-у́ть, упр-і́*. Але: *де́р-ти* — *дер-у́, дер-у́ть, дер-і́*; *же́р-ти* — *жер-у́, жер-у́ть, жер-і́*.

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ У ДІЄСЛОВАХ, ДІЄПРИКМЕТНИКАХ І ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКАХ

4. У дієсловах першої дієвідміни відбувається зміна приголосних: **г → ж, к → ч, х → ш, з → ж, с → ш, т → ч, ст → шч** (буква **ш**), **ск → шч** (буква **ш**) у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду), якщо

така зміна є в першій особі однини: *могти* — *мо́жу, мо́жеш*; *пекти* — *печу́, пече́ш*; *колихати* — *колиш́у, коли́шеш*; *в'язати* — *в'язу́, в'язе́ш*; *чесати* — *чешу́, че́шеш*; *хотіти* — *хо́чу, хо́чеш*; *свистати* — *сви́щу, сви́щеш*; *полоскати* — *поло́щущу, поло́щеш*.

5. У дієсловах другої дієвідміни в першій особі однини приголосні **д, т, з, с** змінюються на **дж, ч, ж, ш**, а **зд, ст** → **ждж, шч** (буква **щ**): *води́ти* — *водж́у, верті́ти* — *верч́у, возі́ти* — *вож́у, носі́ти* — *нош́у; їзди́ти* — *їжджу, ві́мостити* — *ві́мощу*.

Примітка. У дієслові *бігти* й похідних від нього *забігти, прибігти* та ін., що належать до другої дієвідміни, **г** змінюється на **ж** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду): *бігти* — *біж́у, біжі́ш*.

6. Приголосні **г, з** змінюються на **ж; к, т** → **ч; с** → **ш; д, дз** → **дж; ст, ск** → **шч** (буква **щ**):

1) у дієприкметниках перед суфіксом **-ен(-ий)**: *перемо́жений, во́жений, пе́чений, кру́чений, но́шений, збу́джений, ві́жджений, ві́мощений, пу́щений*;

2) у похідних дієсловах із суфіксами **-ува-** та **-а-**: *замо́ржувати, вико́чувати, вино́шувати, розку́шувати, прина́джувати, ви́жджувати, вимóщувати; походж́ати, садж́ати*, але: *заваж́ати, хоч зава́дити, зава́джу*;

3) у віддієслівних іменниках перед суфіксом **-енн(-я)**: *відно́шення, розхо́дження, розгні́дження, спрóщення*, але перед **-інн(-я)** ці приголосні зберігаються: *води́ння, возі́ння, гнізді́ння, круті́ння, носі́ння*.

Примітка 1. У дієсловах другої дієвідміни після губних перед **я, ю** з'являється **л**: *ку́плять, лóвлять, лóмлять, любля́ть*; *куплю́, ловлю́, ломлю́, люблю́*. **Л** з'являється також після губних:

1) у дієприкметниках на **-ен(-ий)**: *зробле́ний, купле́ний, розгра́флений*;

2) у дієприслівниках на **-ячи**: *губля́чи, любля́чи, робля́чи*;

3) у віддієслівних іменниках перед **-енн(-я)**: *здеше́влення, погли́блення*.

Примітка 2. Постфікс **-ся (-сь)** із дієсловами пишемо разом, причому в третій особі однини перед **-ся** з'являється **-ть**: *б'е́ться, ле́ється, сме́ється*.

**Відмінювання дієслів ДАТИ, ЇСТИ,
ВІДПОВІСТІ (та інших з компонентом
-ВІСТИ), БУТИ**

7. Дієслова *дати, їсти, відповіді, розповіді* та інші на **-вісти**, а також *бути* з усіма похідними від них становлять відповідно до закінчень дієслів теперішнього часу (або майбутнього часу доконаного виду) окрему групу.

	О д н и н а		М н о ж и н а			
1 ос.	дам	їм	відповім	дамó	їмó	відповімó
2 ос.	дасі	їсі	відповісі	дастé	їстé	відповістé
3 ос.	дасть	їсть	відповість	дадуть	їдять	<i>але:</i> дадуть відповідь

Від дієслова *бути* вживаємо тільки форму *є* (інколи в поетичній мові для першої та третьої особи однини — *єсть*), що заступає всі інші форми; зрідка вживані ще архаїчні форми: для другої особи однини — *єсі*, а для третьої особи множини — *суть*.

Майбутній час

8. Майбутній час дієслів:

1) **н е д о к о н а н о г о в и д у** вживаємо в таких формах:

а) особових формах допоміжного дієслова *бути* — *буду, будеш, буде, будемо* (зрідка *будем*), *будете, будуть* + інфінітив: *буду писати, будете ходити*;

б) особових формах, утворених з інфінітива та скорочених особових форм колишнього дієслова *йти* (*иму...*) — **-му, -меш, -ме, -мемо** (зрідка **-мем**), **-мете, -муть**, що стали дієслівними закінченнями: *пектіму, пектімеш, пектіме, пектімемо* (зрідка *пектімем*), *пектімете, пектімуть*.

2) **д о к о н а н о г о в и д у** вживаємо в таких формах:

а) префікс + теперішній час: *зроблю, напишú*;

б) деякі безпрефіксні дієслова доконаного виду із закінченням теперішнього часу (найчастіше зі значенням одноразової дії): *грімну, ляжу, пуцú, стúкну*.

Минулий і давноминулий час

9. Дієслова м и н у л о г о ч а с у особових закінчень не мають. Історично форми минулого часу утворилися від дієприкметників, і тому в них зберігаються афікси на позначення роду: **-в** або нульове закінчення в чол. роді, **-ла** — у жін. роді, **-ло** — у середн. роді однини, **-ли** — у множині всіх родів: *брав, ніс, пік; бра́ла, несла́, пекла́; бра́ло, несло́, пекло́; бра́ли, несли́, пекли́.*

Д а в н о м и н у л и й ч а с дієслова складається з форм минулого часу цього дієслова та відповідних форм минулого часу допоміжного дієслова **бути**: *ході́в був, ході́ла була́, ході́ли були́.*

Примітка 1. Про чергування **о, е з і** в дієсловах *вів, ніс, ріс* та ін. див. § 9, п. 1е. За аналогією до форм *вів, ніс, стері́г* та ін., у яких **о, е** чергуються з **і**, утворилися такі форми, як *запрі́г* (від *запрягти́*), *ліг* (від *лягти́*), де маємо **і** замість **я**.

Примітка 2. У ряді дієслів, що мають у формах теперішнього (майбутнього) часу суфіксальне **н** з особовими закінченнями, відповідний суфікс **-ну-** у формах інфінітива й минулого часу може випадати. Це буває переважно тоді, коли суфікс **-ну-** ненаголошений і дієслово не має значення одноразовості. Проте повної послідовності в уживанні інфінітива й минулого часу із суфіксом **-ну-** або без нього немає: *зблі́днути — зблі́д, зблі́дла; посóхнути — посóхти — посóхнув, посóх, посóхнула, посóхла; сла́бнути — засла́бти — засла́б, засла́бла; тягну́ти — тягті́ — тягну́в, тягну́ла — потя́г, тягла́.*

Примітка 3. Постфікс **-ся** після суфікса інфінітива, закінчень усіх форм минулого часу та закінчень 1 особи однини, множини й 2 особи множини майбутнього часу доконаного й недоконаного (синтетична форма) виду може змінюватися на **-сь** в усному мовленні та художньому стилі: *узя́тись, узя́всь, узяла́сь, узяло́сь, узяли́сь; візьму́сь, візьмемо́сь, візьмете́сь; бра́тимусь, бра́тимемо́сь, бра́тимете́сь.* У формі чол. роду минулого часу це буває тільки після приголосного **в**: *знайшо́всь, одягну́всь, усміхну́всь* (але: *стері́гся, обпі́кся* тощо).

§ 116. Наказовий спосіб

Наказовий спосіб має лише форми другої особи однини й першої та другої особи множини з такими закінченнями:

2 ос. однини	-и	-Ø (нульове закінчення)
1 ос. множини	-імо (-ім),	-мо
2 ос. множини	-іть,	-те

1. Закінчення **-и, -імо (-ім), -іть** звичайно бувають:

1) під наголосом: *бері́, бері́мо (бері́м), бері́ть; живі́, живі́мо (живі́м), живі́ть; іді́, іді́мо (іді́м), іді́ть; печі́, печі́мо (печі́м), печі́ть; припусті́, припусті́мо (припусті́м), припусті́ть;*

2) у дієсловах із наголошеним префіксом **ви-**: *ві́бери, ві́берімо (ві́бері́м), ві́беріть; ві́жени, ві́женімо (ві́жені́м), ві́женіть* тощо, які без префікса мають кінцевий наголос: *бері́, бері́мо (бері́м), бері́ть; жені́, жені́мо (жені́м), жені́ть;*

3) у дієсловах із суфіксом **-ну-** в інфінітиві після приголосного: *кивну́ти — кивну́, кивну́мо (кивну́́м), кивну́ть; крикну́ти — крикну́, крикну́мо (крикну́́м), крикну́ть; моргну́ти — моргну́, моргну́мо (моргну́́м), моргну́ть; сту́кнути — сту́кни, сту́кнімо (сту́кні́м), сту́кніть;*

4) у дієсловах з основою на **л** або **р** після приголосного: *підкрéсли, підкрéслімо (підкрéслі́м), підкрéсліть; прові́три, прові́трімо (прові́трі́м), прові́тріть.*

2. В інших дієсловах ненаголошеного голосного в закінченнях наказового способу немає:

1) після голосних: *грай, гра́ймо, гра́йте; купу́й, купу́ймо, купу́йте; стій, сті́ймо, сті́йте; ший, ші́ймо, ші́йте;*

2) після приголосних **б, п, в, м, ж, ч, ш, шч** (буква **щ**), **р**: *не го́рб(ся), не го́рбте(сь); сип, сип́мо, сип́те; став, ста́вмо, ста́вте; ознайо́м, ознайо́мте; ріж, рі́жмо, рі́жте; поклі́ч, поклі́чмо, поклі́чте; руш, ру́шмо, ру́ште; мори́ц, мори́цмо, мори́цте; пові́р, пові́рмо, пові́рте;*

3) після приголосних **д, т, з, с, л, н** ненаголошений голосний у закінченнях також зникає, причому ці приголосні стають м'якими: *сядь, ся́дьмо, ся́дьте; трать, тра́тьмо, тра́тьте; чисть, чі́стьмо, чі́стьте; злязь, зля́зьмо, зля́зьте; повісь, пові́сьмо, пові́сьте; візволь, візво́льмо, візво́льте; стань, ста́ньмо, ста́ньте.*

Примітка 1. Від дієслова *істи* утворюються такі форми наказового способу: *іж, і́жмо, і́жте*; від дієслів *допові́сті, розпові́сті* звичайно вживаємо форми: *допові́дай (від допові́да́ти), розпові́дай (від розпові́да́ти).*

Примітка 2. Приголосні **г, к** у наказовому способі переходять у **ж, ч**: *бі́гти — бі́жні, бі́жімо (бі́жі́м), бі́жіть; лягті́ — ля́ж, ля́жмо,*

ляжте; пекті́ — печі́, печі́мо (печі́м), печі́ть (пор. теперішній або майбутній час: *біжу́, ляжу́, печу́*).

Приголосні **з, с, х** у словах на зразок *казáти, писáти, брехáти* в наказовому способі відповідно переходять у **ж, ш**: *казáти — кажі́, кажі́мо (кажі́м), кажі́ть; писáти — пиші́, пиші́мо (пиші́м), пиші́ть; брехáти — (не) бреши́, (не) бреши́ть*; пор. теперішній час: *кажу́, пишу́, (не) брешу́*.

Примітка 3. Усі дієслова із суфіксом **-ува-** (**-юва-**) мають перед закінченням наказового способу голосний **у** (**ю**): *вимірю́ю, просмо́люю, розка́зуу*.

§ 117. Умовний спосіб

Частки **б, би** в умовному способі пишемо окремо; **б** пишемо після слів, що закінчуються на голосний: *я хоті́ла б; вона б сказа́ла; рада б узя́ти; я б про це розпові́в; би* — після слів, що закінчуються на приголосний: *я хоті́в би; він би сказа́в; я міг би узя́ти; він би це давно́ був зробі́в*.

§ 118. Неозначена форма дієслова (інфінітив)

Неозначена форма дієслова закінчується на **-ти**: *гли́бша-ти, годувáти, думáти, жити́, кінну́ти, лі́зти, мандрувáти, нести́, пекті́, пекті́ся (пекті́сь), реві́ти, розумі́ти, стоя́ти, ході́ти, хоті́ти*.

Примітка 1. В усному мовленні, а часом і в художньому стилі вживають також і форму інфінітива на **-ть**, коли основа дієслова закінчується на голосний: *брать, казáть, кінну́ть, терні́ть, ході́ть*.

Примітка 2. Про форми із суфіксом **-ну-** й без нього див. § 115, п. 9, прим. 2; там же в прим. 3 див. про постфікс **-ся (-сь)**.

§ 119. Дієприкметник

В українській мові розмежовують:

1. Дієприкметники активного стану:

1) теперішнього часу на **-чий (-а, -е)** (уживані переважно як прикметники та іменники): *живу́чий, квітучі́й, лежачі́й, стоя́чий*;

2) минулого часу на **-лий (-а, -е)**: *зж́овклий, наві́слий, осі́лий, почорні́лий*.

2. Дієприкметники пасивного стану минулого часу:

1) на **-ний (-аний, -яний, -ений, -єний), -ований, -йований, -ьований, -уваний, -юваний (-а, -е)**: *(зі)гнаний, (по)сіяний, (с)творений, окрілений, (за)ѓоєний, (з)будований, скопійований, сформульований, знéхтуваний, очóлюваний*;

2) на **-тий (-а, -е)**: *бі́тий, взу́тий, жáтий, закρί́тий, мі́тий, поча́тий, те́ртий, ужі́тий, узя́тий*.

Примітка. 1. Варіантні форми на **-тий, -ний** утворюємо від дієслів із суфіксом **-н- (-ну-)**: *верну́ти — ве́рнутий і ве́рнений; замкну́ти — за́мкнутий і за́мкнений; кину́ти — кінну́тий і кіннений; усуну́ти — усуну́тий і усунений; розвіну́ти — розвіну́тий і розвінений*.

2. Варіантні форми на **-тий, -ний** утворюємо й від дієслів з основою інфінітива на **-оло-, -оро-**: *колóти — ко́лотий і ко́лений; по́роти — по́ротий і по́рений*.

Від дієслова *молóти* маємо варіантні форми *мо́лотий* і рідше *ме́лений*.

§ 120. Дієприслівник

1. Дієприслівники теперішнього часу утворюємо від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи (-ючи), -ачи (-ячи)**.

Суфікс **-учи (-ючи)** вживаємо в дієприслівниках, утворених від дієслів першої дієвідміни, а суфікс **-ачи (-ячи)** — у дієприслівниках, утворених від дієслів другої дієвідміни: *беру́ть — беручі́, виробля́ють — виробля́ючи, іду́ть — іду́чі, ка́жуть — ка́жучи; ба́чать — ба́чачи, летя́ть — летя́чі, сидя́ть — сидя́чі, спля́ть — спля́чі*.

2. Дієприслівники минулого часу утворюємо від основи дієслова минулого часу чоловічого роду за допомогою суфікса **-ши** (після основи на приголосний) і **-вши** (після основи на голосний): *брав — бра́вши, купува́в — купува́вши, купі́в — купі́вши, налеті́в — налеті́вши; прині́с — прині́сши, спі́к — спі́кши, став — ста́вши*.

Примітка. Дієприслівники, утворені від зворотних дієслів, мають постфікс **-сь**: *смію́чісь, узя́вшись*; рідше — **-ся**: *смію́чіся, узя́вшися*.

III. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ¹

ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

Л § 121. 1. Звук [l] у словах іншомовного походження передаємо твердим або м'яким л — залежно від того, як узвичаєне те чи те слово в українській мові:

1) твердим л (**л, ла, ло, лу**) у словах: *арсенал, бал, вулкан, інтеграл, капітал, футбол, халва; аероплан, баланс, галантний, глазур, клас, молекула, новела, план, прімула, формула; блок, велосипед, колонія, соло, соціологія, флот; блуза, луна, металургія; Албанія, Атлантичний океан, Гренландія, Ла-Манш, Лондон, Осло, Тулуза; Веласкес, Ламарк, Флобер* та ін. У новітніх запозиченнях з англійської мови звук [l] передаємо твердим л (*ланч, сейл, таблоїд, файл* та ін.);

2) м'яким л (**ль, льо, лю, ля**) у словах: *автомобіль, асфальт, бульбоб, гільза, гольф, магістраль, педаль, табель; туберкульоз; алюміній, блюмінг, революція; вакубля, пілюля, пляж, полярний, регулятор; Базель, Ольстер, Любек, Аляска, Фінляндія; Вільсон, Кромвель, Лінкольн, Мішель, Рафаель, Лютер, Золя* та ін.

2. Звукосполучення [le] передаємо через ле: *електрика, желе, кілер, легенда, лекція, плесер, пленум, телеграф; Валенсія, Каледонія, Палермо, Толедо; Леннон, Лессінг, Пелє* та ін.

Г, Н § 122. 1. Звук [g] та близькі до нього звуки, що позначаються на письмі буквою **g**, звичайно передаємо буквою г: *авангард, агітація, агресор, блоггер, гвардія, генерал, гламур, графік, грог, ембарго, лінгвістика, маркетинг, міграція, негативний, серфінг, синагога; Гвінея, Гольфстрім, Гренландія, Грузія, Люксембург, Чикаго; Вахтанг,*

¹ Правопис іншомовних власних назв, що походять зі слов'янських мов, подано в IV розділі «Правопис власних назв» (§ 141—154).

Гайнетдін, Гарсія, Георг, Гете, Гурамішвілі, Ердоган, Магомét; Фольксваген.

2. Буквою **г** передаємо звук [g] у давнозапозичених загальних назвах, таких як *танок, татунок, твалт, гра́ти, ґрунт* і под. (див. § 6) та в похідних від них: *танковий, ґратчастий, ґрунто́вний* і т. ін.

3. У прізвищах та іменах людей можна передавати звук [g] двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови — буквою **г** (*Вергі́лій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуа́р, Гулліве́р*) і шляхом імітації іншомовного [g] — буквою **ґ** (*Вергі́лій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуа́р, Гулліве́р* і т. ін.).

4. Звук [h] передаємо переважно буквою **г**: *гандбо́л, герба́рій, гі́нді, гіпо́теза, горизо́нт, го́спіс, го́спіталь, ґу́мус; Га́рвард, Гельсінкі, Гіндуста́н; Ганніба́л, Ге́йне, Го́рації; Люфтга́нза.* За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов, [h] і фонетично близькі до нього звуки передаємо буквою **х**: *брахма́н, джиха́д, моджахе́д, хану́м, хара́кірі, хіджа́б, хо́бі, хокéй, хол, хо́лдинг, шахі́д; Алла́х, Ахма́д, Муха́ммед, Сухро́б, Ха́кім, Хаммура́ні* та ін.

ТН у словах грецького походження

§ 123. Буквосполучення **th** у словах грецького походження передаємо звичайно буквою **т**: *антоло́гія, антрополо́гія, апте́ка, а́стма, бібліоте́ка, католицький, ортодо́кс, ортопеді́я, теа́тр, тео́рія; Амальте́я, Промете́й, Таї́сія, Те́кля, Теодо́р.* У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, можлива орфографічна варіантність на зразок: *ана́фема* і *ана́тема, дифіра́мб* і *дитира́мб, ефі́р* і *етéр, кафе́дра* і *кате́дра, логариф́м* і *логарі́тм, міф, міфоло́гія* і *міт, мітоло́гія; Агафа́нгел* і *Агата́нгел, Афі́ни* і *Ате́ни, Борисфе́н* і *Бористéн, Демосфе́н* і *Демостéн, Ма́рфа* і *Ма́рта, Фесса́лія* і *Тесса́лія* та ін.

W та ТН у словах англійського походження

§ 124. 1. Англійську букву **w** на позначення звука [w] передаємо звичайно через **в**: *віке́нд; Ва́шингто́н, Ве́бстер, Веллі́нгтон, Вільсон, Вінніпе́г* та ін.; у деяких словах за традицією через **у**: *уайт-спі́рит; Уе́льс* та ін.

2. Англійське буквосполучення **th** на позначення звука [θ] передаємо звичайно через **т**: *трілер; Агата, Артур, Блєксмїт, Вóрдсворт, Мєредїт*; на позначення звука [ð] — звичайно через **з**: *Вєзербі, Рєзерфорд, Сєзерленд*; рідше через **т**: *Саутї, Сóтбі*, або **с**: *Голсуóрсі*.

LL та ILL у словах французького походження § 125. Французькі буквосполучення **ll** та **ill** після голосних, у кінці слів та перед голосними відповідно до французької вимови передаємо через **й**: *макіяж; Війóн, Шантії*.

У деяких загальних і власних назвах буквосполучення **-aille, -eille, -ille** за традицією передаємо як **-аль, -іль**: *ваніль; Версаль, Марсєль*.

Ј § 126. Звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою **й**,

а у звукосполученнях [je], [ji], [ju], [ja] буквами **є, ї, ю, я**: *бўєр, єті, ін'єкція, конвєєр, плєєр, проєкт, проєкція, суб'єкт, траєктóрія, фєєрвєрк, флєєр, фое; круїз, мозаїка; лóяльний, паранóя, пляєда, рóяль, саквóяж, секвóя, фаянс; Йóгáнн; Єйтс, Каєнна, Мєєр, Рамбує, Сóєр, Фєєрбáх, Хєєрдáл; Гаїті; Юнóна; Гóя, Ісáя, Савóя, Хаям*.

Кінцеві -TR, -DR § 127. Кінцеве **-tr** передаємо через **-тр, -др** — через **-др**: *барóметр, діáметр, семєстр, теáтр, термóметр, центр; олеáндр, циліндр*.

§ 128. Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних

1. У загальних назвах іншомовного походження букви на позначення приголосних звичайно не подвоюємо: *абáт, акумулятор, барóко, беладóна, белетрїстика, бравїсимо, ват, група, гун (гўни), ідилїчний, інтелектуáльний, інтермєцо, колектїв, комісія, лїбрєто, піанїсимо, піцикáто, стакáто, сўма, фїн (фїни), шасї* та ін.

За традицією з подвоєнням пишемо загальні назви: *аннáли, бїль, бóнна, брутто, бўлла, вáнна, вїлла, дóнна, дўрра, мадóнна, мánна, мїрра, муллá, нєтто, пáнно, пєннї, тóнна* та слово *Аллáх*.

2. У разі збігу в загальних назвах однакових приголосних префікса й кореня подвоєння звичайно зберігаємо, зокрема тоді, коли в українській мові вживається непрефіксальне слово з тим самим коренем: *імміграція* (пор. *міграція*), *інновація* (пор. *новація*), *іраціональний* (пор. *раціональний*), *ірреальний* (пор. *реальний*), *контрреволюція* (пор. *революція*), *контрреформація* (пор. *реформація*), *сюрреалізм* (пор. *реалізм*).

Примітка. Букви на позначення приголосних звичайно не подвоюємо, коли семантичний зв'язок між префіксальним словом і словом без префікса втрачений або суттєво послаблений: *анотація*, *конотація* (пор. *нотація*), *кореляція* (пор. *реляція*), *кореспондент* (пор. *респондент*) і т. ін.

3. Подвоєння букв на позначення приголосних переважно зберігаємо у власних назвах: *Андорра*, *Бессемёр*, *Гаронна*, *Голландія*, *Марокко*, *Міссурі*, *Ніцца*, *Теннессі*, *Яффа*; *Бетті*, *Білл*, *Боттічеллі*, *Джонні*, *Кіркконнелл*, *Ллойд*, *Мюллер*, *Руссо*, *Смоллетт* та в загальних назвах, які від них утворені за допомогою афіксів: *андоррець*, *бессемёрівський*, *голландський*, *марокканець* і т. ін. У загальних назвах, утворених від власних назв без додавання афіксів, букви на позначення приголосних не подвоюємо: *ват* (пор. *Ватт*), *бекерель* (пор. *Беккерель*), *гаус* (пор. *Гаусс*).

Примітка. За усталеною традицією в деяких власних назвах подвоєння не зберігаємо (*Пенсільванія*) або зберігаємо частково (*Міссісіпі*).

СК 4. Буквосполучення **ск**, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [к], відтворюємо українською буквою **к**: *Стокгольм*; *Бекі*, *Бісмарк*, *Брокес*, *Брюкнер*, *Букінгем*, *Джексон*, *Дікенс*, *Дікінсон*, *Ламарк*, *Рудбек*, *Текерей*, *Шерлок*, *Штокманн*.

Примітка. Подвоєння **кк** зберігаємо у власних назвах кельтського походження, де формант **Мас**, **Мс** поєднується з основою, що починається на [к], коли це одне слово: *Маккартні*, *Маккензі*, *Маккенна*, *Маккінлі*, а також у загальних назвах, утворених від таких власних назв: *маккартизм* і т. ін.

ГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОЛОСНИХ

І § 129. Залежно від позиції у слові, особливостей вимови та мовної традиції букви на позначення звука [i], зокрема **i**, **y** (ігрек), **e**, буквосполучення **ea**, **ee**, **ie** та ін., передаємо українськими буквами **i**, **ï** та **и**.

І. І пишемо:

1. На початку слова: *іде́я, інстру́кція, інтернаціо́нальний; Іліа́да, Інді́я, Ітон; Їбсен, Їден, Ізабе́лла.*

2. Після приголосного перед голосним та буквами **с, ї, й**: *аксіо́ма, арте́ріальний, геніа́льний, діагно́з, діале́ктика, індустріаліза́ція, мате́ріал, ра́діус, раціо́н, революціо́нер, соціалі́зм, соціоло́гія, тріу́мф, фіа́лка, фіоле́товий, ціані́д, чаба́та; аудіе́нція, гіе́на, кліе́нт, піе́тєт, ріе́лтор, тампліе́р; копі́ст; парті́йний, ра́дій; Біаррі́ц; Віардо́, Ієлє́сіас, Марціа́л, Оссіа́н, Сіа́м; Ліе́на, Шанті́; Фіу́ме.*

У кінці слова іншомовне **-ia** передаємо звичайно через **-ія**: *арте́рія, інду́стрія, мате́рія; Га́ллія, Гарсі́я, Іта́лія.*

3. В іменах і прізвищах після приголосного перед наступним приголосним **i** в кінці слова: *Беатрі́че, Грі́мм, Дідро́, Дізе́ль, Ові́дій, Річа́рд; Анрі́, Ме́дічі, Россі́ні.*

Власні назви, що перейшли в категорію загальних назв, пишемо за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: *дізе́ль* (від прізвища *Рудольфа Дізе́ля*), *силуе́т* (від прізвища *Етьє́на де Сілуе́тта*).

4. У географічних назвах після приголосних, крім **дж, ж, ч, ш, щ, ц і р**, перед наступним приголосним, крім [j], **i** в кінці слова, а також у похідних прикметниках: *Лісабо́н, Монтевіде́о, Ніл, Севі́лья, Сідней; Замбе́зі, Канза́с-Сіті, Ка́прі, Міссісі́пі, Сомалі́; лісабо́нський, сомалі́йський.*

5. Після приголосних у кінці слова: *віза́ві, ві́скі, жу́рі, колі́бри, мерсі́, парі́, попурі́, су́ші, таксі́, харакі́рі, шасі́.*

6. У всіх інших словах після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед наступним приголосним: *бі́знес, піло́т, вібра́ція, ака-*

*дeмiк, фiнaнси, гpафiк, гiпопoтaм, лoгiчний, гiмн, кiбyц, кi-
лoгpаm, кiнo, aрхiв, хiмiя, хiрyрг, лiтepaтyрa, рeспyблiкa,
нiшa, пiанiсiмo.*

За усталеною традицією в ряді слів іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишемо **и**: *башкiр, вiмпeл, eхiднa, iмбiр,
калмiк, кипapиc, кiceт, лимaн, мiля, мирт, нiрка, спирт, хи-
мeрa* та ін.

За традицією з **и** пишемо також слова грецького походження, що усталилися в церковному вжитку: *диякoн, eпiс-
кoп, eпитiмiя, eпитpaxiль, мiрo, мiтpа, митpoпoлит, хpиc-
тиянcтвo* тощо.

П. **ї** пишемо після голосного: *альтpуiст, eгoiст, кoфeiн,
мaйc, мoзaйкa, нaйвний, рyiнa, cтoйк, тeйн; Aдeлaйдa, Aйдa, Kaйр,
Caйд, Taйр, Xaйм, Xycaйнoв.*

Примітка. У складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишемо **і**: *нeoiмпepiалiзм, пceвдoicтop-
ичний*, так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний: *вoicтинy, дoicтopичний, пoйнфopмyвaти; нeйндyктивний* і т. ін.

III. **И** пишемо:

1. У загальних назвах після приголосних **д, т, з (дз), с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним (крім **й**): *дiзeль,
динaмo, диплoм, дирeктop, мeтoдикa; iнcтитyт, мaтeмaти-
кa, cтiмyл, тип; пoзицiя, фiзичний; тaкciст, рoдзiнкa, си-
лyeт, cиcтeмa; цистeрнa, цiфpa; рeжiм, джигiт, джiнcи,
джип; чичepoнe; шiрмa, шифр; бpигaдa, риф, фaбpикa.*

2. У географічних назвах із кінцевими **-ида, -ика**: *Антapк-
тидa, Атлантидa, Флоридa; Адpіaтикa, Амeрикa, Антapкти-
кa, Арктикa, Атлaнтикa, Африкa, Бaлтикa, Кoрсикa, Мeксикa.*

3. У географічних назвах після приголосних **дж, ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Вiрджiнiя, Алжiр, Жирoндa, Чикa-
гo, Чилi, Вaшингтoн, Гeмпшир, Йoркишp, Лeйпциг, Циндao* та в похідних від них: *алжiрeць, йoркишpський, чилiйський* та ін. Перед голосним і в кінці слова пишемо **і**: *Вiшi, Шioфoк.*

4. У географічних назвах після **p** перед приголосним, крім [j]: *Британія, Крит, Мавританія, Магриб, Мадрид, Рив'єра, Ріга* та ін. і в похідних від них: *британський, мавританський, різький* та ін.

Примітка 1. У компоненті власних назв **-стріт** пишемо **i**: *Бейкер-стріт, Волл-стріт, Ріджент-стріт, Фліт-стріт*.

Примітка 2. У географічних назвах після **p** перед [j] та в похідних від них пишемо **i**: *Брієнн, Ер-Ріяд, Трієст; ер-ріядський, трієстський*.

5. За традицією в деяких географічних назвах після приголосних **d, t** перед наступним приголосним, крім [j]: *Ватикан, Единбург, Кордильєри, Медіна, Палестина, Сардинія, Скандинавія, Тибет* та в похідних від них: *ватиканський, єдинбурзький, скандинавський* та ін.

Примітка. Після приголосних **d, t** перед голосним **i** [j] пишемо **i**: *Галатія, Індія*.

6. У ряді інших географічних назв за традицією: *Бразилія, Вифлеєм, Єрусалим, Китаї, Пакистан, Сиракузи, Сирія, Сицилія* та в похідних від них: *єгипетський, сирієць* та ін.

Е, У   **§ 130.** 1. Голосний [e] звичайно передаємо буквою **e**: *енергія, ера, філе, шардонé, шевроле; Есхіл, Етна*, а з попереднім [j] — буквою **є**: *Єллоустоун, Їль, Їмен*.

За традицією **є** пишемо в низці слів релігійної тематики (грецького походження): *євхаристія, єпископ, єпитимія, єпитрахіль, єресь; Євангеліє* та ін.

Після букв на позначення голосних, після **ь** і апострофа в загальних і власних назвах звичайно вживаємо букву **є**: *абітуриєнт, го́мо са́пієнс, дієз, дієрєза, дієта, карієс, клієнт, конвєср, пацієнт, реєср, рієлтор, сієста, траєкторія, феєрвєрк, фоє; досьє, портьє; круп'є; Марієнбург, Трієст; Сьєрра-Леоне; Арієль, Вандрієс, Дієго, Данієль, Марієтта, Рамбує; Лавуазьє; П'єтро*. Якщо префікс у слові або перша частина складного слова закінчується на голосний, то після них пишемо **є**: *агроєкологія, геоеконóміка, дієлєктрик, дієтіл, євроєліта, квазієтнічний, мегаєфєкт, металоємаль, мінієскалатор, поєтáпний, полієдр, псевдоєфєкт, ультраєрòзія*.

2. У словах, запозичених із французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишемо українську букву **у**: *брошюра, журі, парашют*.

AU, OU § 131. Буквосполучення **au, ou** на позначення звукосполучень **[au], [ou]** передаємо через **ау, оу**: *аутсайдер, гауптвахта, маузер; Каунас; Клаус, Краузе, Пауль, Фауст, Джобуль*.

У словах, що походять із давньогрецької та латинської мов, буквосполучення **au** звичайно передаємо через **ав**: *автентичний, автобіографія, автомобіль, автор, авторитет, автохтон, лавра; Мавританія; Аврора, Павло*. У запозиченнях із давньогрецької та латинської мов, що мають стійку традицію передавання буквосполучення **au** через **ау**, можливі орфографічні варіанти: *аудієнція* і *авдієнція*, *аудиторія* і *авдиторія*, *лауреат* і *лавреат*, *пауза* і *павза*, *фауна* і *фавна*.

Ö, Ø, EU, OE § 132. Голосні, яким на письмі відповідають букви й буквосполучення **ö, ø, oe, eu** у німецькій, данській, іспанській, норвезькій, турецькій, французькій, шведській та деяких інших мовах, і фонетично подібні до них голосні передаємо українською буквою **е**: *Вільнев, Гете, Ёнчепінг, Кельн, Мальме, Пастер, Рентген*, а після звука **[j]** — буквою **є**: *Б'єрнсон, Рішельє*.

AU, EI, OU у словах англійського походження § 133. Англійські дифтонги **[au], [ei], [ou]** звичайно передаємо, імітуючи їхнє звучання в мові оригіналу, через **ау, ей, оу**: *браузер, браунінг, гейм, дисплей, сноуборд, шобу; Джорджтаун, Пауелл; Джеймс; Беллоу, Сілітоу, Сноу*. Окремі слова з дифтонгами **[ei]** і **[ou]** ввійшли в українську мову в адаптованому вигляді з голосними **е, о**: *бєбібум, брек, лєді; гол, готєль, допінг, смокінг; Айвєнго, Бєкон, Джєрєм, Чємберлен, Шєкспір; Гладстєн, Дефє, Лонгфєлло, Марлє, Олдєс, По*.

§ 134. Звук [æ] у словах англійського походження

Англійський звук **[æ]**, якому на письмі відповідає англійська буква **a**, звичайно передаємо українською буквою **а**: *макінтош, спам, хакер, чат; Адлер, Канавєрал, Ланкастер, Манчєс*

тер; Адамс, Алекс, Гаррісон, Чаплін; у багатьох словах за традицією цей звук передаємо через е: бізнесмен, менеджер; Блеквуд, Кемерон, Лемберт, Селінджер, Сем, Тетчер; Пелл-Мелл та ін.

§ 135. Звук [ə:] у словах англійського походження

Англійський звук [ə:], якому найчастіше відповідають англійські буквосполучення **ear, er, ir, or, ur, ug**, не має в українській мові фонетичного аналога і відтворюється здебільшого українським буквосполученням **ер**: *сёрфінг; Бёрд, Бёркшир, Бертон, Вёртінг, Ерл, Ернест, Мёрфі, Чёрчилль, Шёрлі* та ін. Деякі слова, засвоєні українською мовою у транслітерованому вигляді, передають графічну форму відповідних англійських буквосполучень: *гамбургер, курсор; Вёрдсворт, Ірвінг, Урбана* та ін.

§ 136. Буквосполучення EI, EU у словах німецького походження. Буквосполучення IJ та буква Y у словах нідерландського походження

EI, EU, IJ, Y 1. Німецьке буквосполучення **ei** відповідно до вимови передаємо українською мовою через **ай (яй)**: *Айзенáх, Вáйзенборн, Вáйнрайх, Віттгенштайн, Кáйзер, Máйнгоф, Нортга́йм; Бляйбтрой, Кляйн, Кляйнерт, Фляйшер*; буквосполучення **eu** — через **ой**: *фрóйляйн; Нойба́уер, Нойбра́нденбург*. За традицією в давніших запозиченнях німецьке буквосполучення **ei** передаємо в транслітерованому вигляді через **ей**: *гросмéйстер, капельмéйстер, крéйда, крéйцер, маркшéйдер, штрейкбрéхер; Лéйпциг, Рейн, Швейцáрія; Гéйне*.

2. У запозиченнях з нідерландської мови буквосполучення **ij** та букву **y** передаємо через **ей**: *гéйзер, дрейф*.

§ 137. Подвоєння букв на позначення голосних

Подвоєння букв на позначення голосних в іншомовних власних назвах передаємо подвоєнням відповідних українських букв: *Аарне, Аáхен, Ванзéе, Заáле, Каáба, Ку́усінен, Саарбрю́кен, То́омінг; Авраáм*.

§ 138. Апостроф

1. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних від них пишемо перед **я, ю, є, ї**, які позначають сполучення звука [j] з наступним голосним:

1) після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**: *б'єф, комп'ютер, п'єдстáл, інтерв'ю, прем'єр, кар'єра; П'ємóнт, П'ячénца, Рив'єра, Ак'яб, Іх'ямас, Ях'я; Барб'є, Б'юкенен, Женев'єва, Ф'єзоле, Дóнаг'ю, Монтеск'є, Руж'є, Фур'є;*

2) після кінцевого приголосного у префіксах: *ад'юнкт, ад'юта́нт, диз'юнкція, ін'єкція, кон'юнктура.*

2. Апостроф не пишемо:

1) перед **йо**: *курйóз, серйóзний;*

2) коли **я, ю** позначають пом'якшення попереднього приголосного перед **а, у**: *бязь; бюджéт, бюрó, кювéт, мюрíд, пюíтр, пюре́, рюкзáк, рюш, фюзеляж; Барб'юс, Бюффон, Вюртемберг, Гюгó, М'юллер.*

§ 139. М'який знак (ь)

М'який знак (**ь**) у словах іншомовного походження пишемо після приголосних **д, т, з, с, л, н**:

1) перед **я, ю, є, ї, йо**: *мільярд, дуéнья; кондотьєр, конференсьє, ательє, марсельєза, віньєтка; бульйон, каньйон, сеньйор; В'єнтьян, Севілья, Кордильєри; Ньютон, Готьє, Лавуазьє, Мольєр, Реньє, Вінї;*

2) у низці слів після **л** перед приголосним та в кінці деяких слів за традицією або відповідно до вимови: *альбатрós, джоуль, кольт, магістрáль, фільм; Альбérта, Бázель, Було́нь, Дельфи, Крómвель, Нельсон, Рафаéль, Чáрльз, Шампа́нь* та ін.

ВІДМІНЮВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

§ 140. Іменники іншомовного походження звичайно відмінюємо як відповідні українські іменники:

І в і д м і н а: *ка́псула — ка́псули, ка́псулі; фі́зика — фі́зики, фі́зиці; вакуо́ля — вакуо́лі, вакуо́лею; ескадри́ля — ескадри́льї,*

ескадрі́льєто, родовий відмінок множини *ескадрі́лей*; *Будда* — *Будди*, *Буддою*; *Вене́ція* — *Вене́ції*, *Вене́цією*; *Го́я* — *Го́ї*, *Го́єю*.

II відмін а: *арсенáл* — *арсенáлу*, *арсенáлом*, в *арсенáлі*; *бло́к* — *бло́ка* (і *бло́ку*), *бло́ком*, на *бло́ці*; *автомо́біль* — *автомо́біля*, *автомо́білем*; *Рафае́ль* — *Рафае́ля*, *Рафае́лем*; *Бю́лов* — *Бю́лова*, *Бю́ловом*; *Да́рвін* — *Да́рвіна*, *Да́рвіном*.

III відмін а: *магістра́ль* — *магістра́лі*, *магістра́ллю*; *верф* — *ве́рфі*, *ве́рф'ю*.

НЕВІДМІНЮВАНІ ІМЕННИКИ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Деякі іменники іншомовного походження не відмінюємо, а саме:

1) іменники на **-а** з попереднім голосним: *амплуа́*, *боа́*, *бу́ржуа́*; *Бенуа́*, *Валуа́*, *Джос́шуа*, *Жоффруа́*, *Нікара́гуа*, *Па́пуа*;

2) односкладові слова на **-а**, **-я**: *бра*, *па*, *спа*, *фа*, *ля*;

3) іменники на **-е**, **-є**: *валіде́*, *ду́че*, *желé*, *кабарé*, *каберне́*, *кафе́*, *кашине́*, *негли́же*, *пенсне́*, *піке́*, *суфле́*, *турне́*, *шалé*, *шосé*; *ательé*, *сомельé*; *Беранже́*, *Гейне́*, *Гете́*, *Данте́*, *Туапсе́*; *Барбе́*, *Готьé*, *Ле Корбюзьé*, *Лавуазьé*, *Рамбуé*;

4) іменники на **-и**, **-і**, **-ї**: *віскі́*, *ефе́нді*, *колі́бри*, *мерсі́*, *парі́*, *пони́*, *таксі́*; *Алмати́*, *Амангельди́*, *Тбілісі́*; *Анрі́*, *Гальва́ні*, *Россі́ні*, *Фірдоусі́*, *Шеллі́*; *Віньї́*, *Шанті́ї*;

5) іменники на **-о**: *бюро́*, *депо́*, *жабо́*, *євро́*, *казино́*, *какао́*, *кауді́льйо*, *кімоно́*, *кіно́*, *кре́до*, *лото́*, *маéстро*, *метрó*, *ра́діо*, *ре́тро*; *Мака́о*; *Антоніо́*, *Арно́*, *Базіліо́*, *Буало́*, *Вано́*, *Віардо́*, *Вудро́*, *Дідро́*, *Джо́*, *Ма́ріо*, *Ла́о*, *Лонгфе́лло*, *Піка́ссо*, *По́*, *Торквато́*, *Та́ссо*; *Во́льво*, *Пежó*, *Рено́*; за традицією відмінюємо *вино́*, *пальто́*, *ситро́*;

6) іменники на **-у**, **-ю**: *какаду́*, *рагу́*, *рандеву́*, *фра́у*, *шо́у*, *Баку́*, *Катманду́*, *Пала́у*, *Сно́у*; *інженю́*, *інтерв'ю́*, *меню́*, *парвеню́*, *Кюсю́*, *Сю́*;

7) топоніми з компонентами **-лейн**, **-ривер**, **-роуд**, **-сквер**, **-стріт**: на *Дру́рі-лейн*, біля *Па́рк-лейн*, біля *Фолл-рі́вер*, на *Е́ббі-ро́уд*, на *Монтрі́ол-ро́уд*, на *Та́ймс-сквер*, на *А́дам-стріт*, біля *Рі́джент-стріт*, на *Сент-Дже́ймс-стріт*;

8) етикетні означення жінки, що закінчуються на приголосний: *мадам, мадемуазель, міс, місис, фрєкен, фрўйляйн, ханўм*;

9) жіночі особові імена, що закінчуються на **-й** і на твердий приголосний (крім губних): *Беатріс, Гюльчатай, Долорес, Елмас, Енн, Жаннєт, Ірєн, Кармєн, Кім, Клодін, Ленор, Маргарет, Мерсєдес, Монік, Тріш, Фарах* та ін.

Примітка. Жіночі імена, що закінчуються на губний або м'який приголосний, відмінюємо: *Ізабєль — Ізабєлі, Етєль — Етєлі, Жізєль — Жізєлі, Зєйнаб — Зєйнабі, Мішєль — Мішєлі, Ніколь — Ніколі, Сєсіль — Сєсілі, Руф — Руфі.*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

1. У дво- і полікомпонентних іменах і прізвищах відмінюємо всі складники, за винятком тих, які є невідмінюваними: *Жана-Жака, Марі-Сєсілі, Марії-Антуанєтти; Артура Кєнана Дўйла; Карла Гўстава Емїля Маннергєйма; Клода Жозєфа Ружє де Ліля; Хуана Карлоса Альфєнсо Вікторє Марії де Бурбєна.*

2. У чоловічих формах арабських, перських, тюркських імен з компонентами, що вказують на родинні стосунки, соціальне становище і т. ін., відмінюємо всі складники, за винятком тих, які є невідмінюваними: з *Ахмєдом Гасаном-оглі, у Мамєда-задє, до Мехмєда-бєя, з Кемалєм-пашєю, у Мірзі-хана.*

Примітка. Не відмінюємо особові імена у складі жіночої форми азербайджанських імен по батькові з компонентом **кизі**: *до Зульфїї Мурад-кизі, з Фатімўю Гасан-кизі* та ін.

IV. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ

§ 141. Українські прізвища та імена

Українські прізвища передаємо на письмі відповідно до вимови за загальними нормами українського правопису: *Березівський, Біловірхий, Ведмедів, Засць, Кривоніс, Миколасенко, Олександрович, Олексієнко, Швець*.

§ 142. Відмінювання прізвищ

1. Українські та інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменників I відміни, відмінюємо як відповідні загальні назви I відміни, а прізвища із закінченнями іменників II відміни відмінюємо за зразками відмінювання відповідних загальних назв II відміни:

Гміря — *Гмірі, Гмірю, Гмірею*...
Майборода — *Майбороди, Майбороді, Майбороду*...
Мамаліга — *Мамаліги, Мамалізі*...
Панібудьласка — *Панібудьласки, Панібудьласці*...
Бусел — *Бусла, Буслові (Буслу)*...
Гнатюк — *Гнатюка, Гнатюкові (Гнатюку)*...
Журавель — *Журавля, Журавлєві (Журавлю)*...
Засць — *Зайця, Зайцеві (Зайцю)*...
Іваньо — *Іваня, Іванєві (Іваньові, Іваню)*...
Кривоніс — *Кривоноса, Кривоносові (Кривоносу)*...
Лєбідь — *Лєбеда, Лєбедеві (Лєбедю)*...
Моток — *Мотка, Моткові (Мотку)*...
Свєкор — *Свєкра, Свєкрові (Свєкру)*...
Симонєнко — *Симонєнка, Симонєнкові (Симонєнку)*...
Снігір — *Снігіря, Снігірєві (Снігірю)*...
Снігур — *Снігура, Снігурові (Снігуру)*...
Соловєй — *Солов'я, Солов'єві (Солов'ю)*...

Але без чергування нуля звука з голосним і навпаки: *Вру́бель* — *Врубеля, Врубелєві (Врубелю)...*; *Жнець* — *Жнеця, Жнеце́ві (Жнецю)...*; *Черне́ць* — *Чернеця, Чернеце́ві (Чернецю)...*; *Швець* — *Швеця, Швеце́ві (Швецю)...*

Примітка 1. Прізвища на зразок *Дідуньо́, Іваньо́* в давальному й місцевому відмінках мають варіанти закінчень **-єві (-ьові, -ю)**: *Дідунє́ві (-ьові, -ю), Іванє́ві (-ьові, -ю)*.

Примітка 2. Усі чоловічі прізвища II відміни в родовому відмінку мають закінчення **-а (-я)** на відміну від деяких співвідносних загальних назв: пор. прізвища *Куліи́* — *Кули́и-а́, Мороз* — *Мороз-а́, Корова́й* — *Корова́-я, Рись* — *Ріс-я́, Чорнотінь* — *Чорноті́н-я* і загальні назви *мороз* — *мороз-у́, куліи* — *кулеш-у́, корова́й* — *корова́-ю, тінь* — *ті́н-і́, рись* — *ріс-і́*.

Примітка 3. За відповідними відмінами відмінюємо неслов'янські змінювані прізвища: *Дітель* — *Дітеля, Дітелеві (Дітелю)...*; *Окуджа́ва* — *Окуджави́, Окуджаві́...*; *Стенда́ль* — *Стенда́ля, Стенда́леві (Стенда́лю)...*; *Шекспі́р* — *Шекспі́ра, Шекспі́рові (Шекспі́ру)...* (див. § 140).

2. Прізвища прикметникового типу на **-ий (-ій)** відмінюємо як відповідні прикметники чоловічого та жіночого роду (твердої чи м'якої групи):

Авдієвський — *Авдієвського, Авдієвському...*

Кобил'янська — *Кобил'янської, Кобил'янській...*

3. Чоловічі прізвища прикметникового типу на **-ов, -єв (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)** відмінюємо за такими зразками:

О д н и н а

Н.	Па́влов	Ковалі́в	Про́копів
Р.	Па́влов-а	Ковале́в-а (-лі́в-а)	Про́копов-а (-пі́в-а)
Д.	Па́влов-у	Ковале́в-у (-лі́в-у)	Про́копов-у (-пі́в-у)
Зн.	Па́влов-а	Ковале́в-а (-лі́в-а)	Про́копов-а (-пі́в-а)
Ор.	Па́влов-им	Ковале́в-им (-лі́в-им)	Про́копов-им (-пі́в-им)
М.	...Па́влов-і (-у)	...Ковале́в-і (-у) (-лі́в-і, -у)	...Про́копов-і (-у) (-пі́в-і, -у)
Кл.	Па́влов-е	Ковале́в-е (-лі́в-е)	Про́копов-е (-пі́в-е)

Н.	Кирчів
Р.	Кирчєв-а (-чів-а)
Д.	Кирчєв-у (-чів-у)
Зн.	Кирчєв-а (-чів-а)
Ор.	Кирчєв-им (-чів-им)
М.	...Кирчєв-і (-у) (-чів-і, -у)
Кл.	Кирчєв-е (-чів-е)

М н о ж и н а

Н.	Пáвлов-и	Ковалєв-и (-лів-и)	Прóкопов-и (-пів-и)
Р.	Пáвлов-их	Ковалєв-их (-лів-их)	Прóкопов-их (-пів-их)
Д.	Пáвлов-им	Ковалєв-им (-лів-им)	Прóкопов-им (-пів-им)
Зн.	Пáвлов-их	Ковалєв-их (-лів-их)	Прóкопов-их (-пів-их)
Ор.	Пáвлов-ими	Ковалєв-ими	Прóкопов-ими
		(-лів-ими)	(-пів-ими)
М.	...Пáвлов-их	...Ковалєв-их	...Прóкопов-их
		(-лів-их)	(-пів-их)
Кл.	Пáвлов-и	Ковалєв-и (-лів-и)	Прóкопов-и (-пів-и)

Н.	Кирчєв-и (-чів-и)
Р.	Кирчєв-их (-чів-их)
Д.	Кирчєв-им (-чів-им)
Зн.	Кирчєв-их (-чів-их)
Ор.	Кирчєв-ими (-чів-ими)
М.	...Кирчєв-их (-чів-их)
Кл.	Кирчєв-и (-чів-и)

О д н и н а

Н.	Гáршин	Романішин
Р.	Гáршин-а	Романішин-а
Д.	Гáршин-ові (-у)	Романішин-ові (-у)
Зн.	Гáршин-а	Романішин-а
Ор.	Гáршин-им	Романішин-им
М.	...Гáршин-і (-у)	...Романішин-і (-у)
Кл.	Гáршин-е	Романішин-е

М н о ж и н а

Н.	Гáршин-и	Романішин-и
Р.	Гáршин-их	Романішин-их
Д.	Гáршин-им	Романішин-им
Зн.	Гáршин-их	Романішин-их
Ор.	Гáршин-ими	Романішин-ими
М.	...Гáршин-их	...Романішин-их
Кл.	Гáршин-и	Романішин-и

Примітка 1. У відмінкових формах чеських, словацьких і польських прізвищ на **-ек** суфіксальний **-е-** зберігаємо: *Гáшек — Гáшека, Гáшекові...*; *Лóкетек — Лóкетака, Лóкетеківі...* Так само зберігаємо **-е-** при відмінюванні прізвищ з кінцевими **-ер, -ел**: *Пéтер — Пéтера...*, *Пáвел — Пáвела...*, але в іменах він випадає: *Пéтер — Пéтра...*, *Пáвел (Пáвол) — Пáвла*. У відмінкових формах прізвищ слов'янського походження на **-ець** суфіксальний **-е-** випадає: *Кáролець — Кáрольця, Кáрольцеві...*; *Мáлець — Мáльця, Мáльцеві...*; *Морáвець — Морáвця, Морáвцеві...*; *Óравець — Óравця, Óравцеві...*

Примітка 2. Жіночі прізвища на приголосний та **-о** не відмінюємо: *Марі́ Сéник, Наді́ Балі́й, з Ліно́ю Костéнко, без Ніни Ба́йко*. Аналогічні чоловічі прізвища відмінюємо як відповідні іменники: *Васи́ля Сéника, Миха́йлові Балі́єві, з Іва́ном Костéнком, без Андрі́я Ба́йка*.

Примітка 3. Від прізвищ прикметникового типу на зразок *Романі́шин* формою орудного відмінка відрізняється відмінювання прізвищ іменникового типу на зразок *Русі́н*: пор. *Романі́шиним*, але *Русі́ном*.

Примітка 4. Про відмінювання неслов'янських прізвищ див. § 140.

§ 143. Відмінювання імен

Українські імена передаємо на письмі відповідно до вимоги за загальними нормами українського правопису: *Богда́н, Васи́ль, Інокéнтій, Мико́ла, Петро́, Семéн, Яросла́в; Га́нна, Ї́нна, Наді́я, Окса́на, Світла́на* та ін.

1. Українські чоловічі та жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на **-а, -я**, відмінюємо як відповідні іменники I відміни:

О д н и н а

Тверда група

	Чол. рід	Жін. рід
Н.	Микóл-а	Гáнн-а
Р.	Микóл-и	Гáнн-и
Д.	Микóл-і	Гáнн-і
Зн.	Микóл-у	Гáнн-у
Ор.	Микóл-ою	Гáнн-ою
М.	...Микóл-і	...Гáнн-і
Кл.	Микóл-о	Гáнн-о

М'яка група

	Чол. рід	Жін. рід		Жін. рід
Н.	Ілл-я́	Соломі-я	Мóтр-я	Натáл-я
Р.	Ілл-і́	Соломі-ї́	Мóтр-і́	Натáл-і́
Д.	Ілл-і́	Соломі-ї́	Мóтр-і́	Натáл-і́
Зн.	Ілл-ю́	Соломі-ю	Мóтр-ю	Натáл-ю
Ор.	Ілл-е́ю	Соломі-ею	Мóтр-ею	Натáл-ею
М.	...Ілл-і́	...Соломі-ї́	...Мóтр-і́	...Натáл-і́
Кл.	Ілл-е	Соломі-є	Мóтр-е	Натáл-ю

М н о ж и н а

Тверда група

	Чол. рід	Жін. рід
Н.	Микóл-и	Гáнн-и
Р.	Микóл	Гáнн
Д.	Микóл-ам	Гáнн-ам
Зн.	Микóл	Гáнн
Ор.	Микóл-ами	Гáнн-ами
М.	...Микóл-ах	...Гáнн-ах
Кл.	Микóл-и	Гáнн-и

М'яка група

	Чол. рід	Жін. рід		
Н.	Ілл- і	Соломі- ї	Мóтр- і	Натáл- і
Р.	Ілл- ів	Соломій	Мотр	Натáль
Д.	Ілл- ям	Соломі- ям	Мóтр- ям	Натáл- ям
Зн.	Ілл- ів	Соломій	Мотр	Натáль
Ор.	Ілл- ями	Соломі- ями	Мóтр- ями	Натáл- ями
М.	...Ілл- ях	...Соломі- ях	...Мóтр- ях	...Натáл- ях
Кл.	Ілл- і	Соломі- ї	Мóтр- і	Натáл- і

Примітка 1. Кінцеві приголосні основи **г, к, х** у жіночих іменах у давальному та місцевому відмінках однини перед закінченням змінюємо на **з, ц, с**: *Ольга — Ользі, Палáжка — Палáжці, Солóха — Солóсі.*

Примітка 2. У жіночих іменах на зразок *Одáрка, Парáска* в родовому відмінку множини в кінці основи між приголосними з'являється звук **о**: *Одáрок, Парáсок.*

2. Українські чоловічі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний та **-о**, відмінюємо як відповідні іменники II відміни:

О д н и н а

Тверда група

Н.	Олег	Антін	Дмитр- о
Р.	Олég- а	Антóн- а	Дмитр- а
Д.	Олég- ові (-у)	Антóн- ові (-у)	Дмитр- ові (-у)
Зн.	Олég- а	Антóн- а	Дмитр- а
Ор.	Олég- ом	Антóн- ом	Дмитр- ом
М.	...Олég- ові (-у)	...Антóн- ові (-у)	...Дмитр- ові (-у, -і)
Кл.	Олéж- е (Олég-у)	Антóн- е	Дмітр- е

М'яка група

Мішана група

Н.	Сергій	Їгор	Терéнь	Тиміш
Р.	Сергі- я	Їгор- я	Терéн- я	Тимóш- а
Д.	Сергі- єві (-ю)	Їгор- єві (-ю)	Терéн- єві (-ю)	Тимóш- єві (-у)

Зн.	Сергі-я	Їгор-я	Терен-я	Тимош-а
Ор.	Сергі-єм	Їгор-ем	Терен-ем	Тимош-ем
М.	...Сергі-єві	...Їгор-єві	...Терен-єві	...Тимош-єві
	(-ю, -ї)	(-ю, -ї)	(-ю, -ї)	(-ў, -ї)
Кл.	Сергі-ю	Їгор-ю	Терен-ю	Тимош-е

М н о ж и н а

Тверда група

Н.	Олэг-и	Антон-и	Дмитр-ї
Р.	Олэг-ів	Антон-ів	Дмитр-ів
Д.	Олэг-ам	Антон-ам	Дмитр-ам
Зн.	Олэг-ів	Антон-ів	Дмитр-ів
Ор.	Олэг-ами	Антон-ами	Дмитр-ами
М.	...Олэг-ах	...Антон-ах	...Дмитр-ах
Кл.	Олэг-и	Антон-и	Дмитр-ї

М'яка група

Мішана група

Н.	Сергі-ї	Їгор-і	Терен-і	Тимош-ї
Р.	Сергі-їв	Їгор-ів	Терен-ів	Тимош-ів
Д.	Сергі-ям	Їгор-ям	Терен-ям	Тимош-ам
Зн.	Сергі-їв	Їгор-ів	Терен-ів	Тимош-ів
Ор.	Сергі-ями	Їгор-ями	Терен-ями	Тимош-ами
М.	...Сергі-ях	...Їгор-ях	...Терен-ях	...Тимош-ах
Кл.	Сергі-ї	Їгор-і	Терен-і	Тимош-ї

Примітка 1. В іменах на зразок *Антін, Нестір, Ничіпир, Прокіп, Сидір, Тиміш, Федір і* вживаємо в називному відмінку (в закритому складі), у непрямих відмінках — **о**: *Антона, Антонові...; Нестора, Несторові...; але: Авенір — Авеніра, Лаврін — Лавріна, Олефір — Олефіра.*

Примітка 2. Імена, що закінчуються в називному відмінку на **-р**, у родовому мають закінчення **-а**: *Віктор — Віктора, Мака́р — Мака́ра, Світоза́р — Світоза́ра*, але імена з історично м'яким **р** мають закінчення **-я**: *Їгор — Їгоря, Ла́зар — Ла́заря.*

Примітка 3. Ім'я *Лев* має паралельні відмінкові форми: *Лева і Льва́, Лєво́ві і Льво́ві* та ін., але в кличному відмінку тільки *Лєве*.

3. Українські жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний, відмінюємо як відповідні іменники III відміни:

О д н и н а

Н.	Любóв	Адéль
Р.	Любóв- і	Адéл- і
Д.	Любóв- і	Адéл- і
Зн.	Любóв	Адéль
Ор.	Любóв'- ю	Адéлл- ю
М.	...Любóв- і	...Адéл- і
Кл.	Любóв- е	Адéл- е

Примітка. Форми множини від таких імен рідковживані.

**Зразок відмінювання
чоловічого імені та по батькові**

Н.	Ярослáv Васі́льович (Олексі́йович, Їгорьович)
Р.	Ярослáv- а Васі́льович- а (Олексі́йович- а , Їгорьович- а)
Д.	Ярослáv- ові (-у) Васі́льович- у (Олексі́йович- у , Їгорьович- у)
Зн.	Ярослáv- а Васі́льович- а (Олексі́йович- а , Їгорьович- а)
Ор.	Ярослáv- ом Васі́льович- ем (Олексі́йович- ем , Їгорьович- ем)
М.	...Ярослáv- ові (-у, -і) Васі́льович- у (Олексі́йович- у , Їгорьович- у)
Кл.	Ярослáv- е Васі́льович- у (Олексі́йович- у , Їгорьович- у)

**Зразок відмінювання
жіночого імені та по батькові**

Н.	Марі́- я Васі́лівн- а (Андрі́ївн- а , Іллі́вн- а)
Р.	Марі́- ї Васі́лівн- и (Андрі́ївн- и , Іллі́вн- и)
Д.	Марі́- ї Васі́лівн- і (Андрі́ївн- і , Іллі́вн- і)
Зн.	Марі́- ю Васі́лівн- у (Андрі́ївн- у , Іллі́вн- у)
Ор.	Марі́- єю Васі́лівн- ою (Андрі́ївн- ою , Іллі́вн- ою)
М.	...Марі́- ї Васі́лівн- і (Андрі́ївн- і , Іллі́вн- і)
Кл.	Марі́- є Васі́лівн- о (Андрі́ївн- о , Іллі́вн- о)

§ 144. Слов'янські прізвища та імена

Основні правила правопису прізвищ та імен інших слов'янських народів такі:

1. Білоруські та російські імена за традицією не транслітеруємо, а передаємо українськими відповідниками: *Артём, Мико́ла, Олекса́ндр, Семён, Ві́ра, Катери́на, Світла́на*; винятки тут становлять тільки узвичаєні імена деяких білоруських письменників та діячів культури, такі як *Алесь Адамо́вич, Пятрусь Бро́вка, Рі́гор Бороду́лін* та ін.

2. Російську букву **е**, польські **ie**, болгарську і сербську **е**, чеські **е, ё** після приголосних передаємо буквою **е**: *Алекса́ндров, Бесту́жєв, Вельго́рський, Венге́ров, Весело́вський, Держа́він, Кузнецо́в, Ле́рмонтов, О́зеров, Петро́в, Степа́нов, Турге́нєв, Фе́дін, Шмельо́в; Бе́лич, Броне́вський, Вє́слав, Зале́ський, Мечисла́в, Ми́цкевич, Мі́чатек, Не́дич, Се́длачек, Сенке́вич, Серако́вський, Це́нкий, Ча́пек.*

3. Російську букву **е** передаємо літерою **є** в таких позиціях:

1) на початку слів: *Євдокі́мов, Євтуше́вський, Єго́р, Єла́нський, Єлиза́ров, Єршо́в, Єфі́мов;*

2) у середині слів після голосного **й** при роздільній вимові після приголосного (після **ь** та апострофа): *Бердя́єв, Буєра́ков, Вереса́єв, Гуля́єв, Достоє́вський, Іса́єнков; Аля́б'єв, Афанáсьєв, Григо́р'єв, Євге́ньєва, Зино́в'єв;*

3) після приголосних (за винятком шиплячих, **р** і **ц**, задньоязикових і глоткового **г**) у суфіксі **-єв** та у сполученні морфем **-єєв** російських прізвищ: *Ло́мтев, Медве́дев, М'я́тлев; Алексéєв, Веденéєв, Горде́єв, Матве́єв, Менделéєв; але: Му́ромцев, Нехоро́шев, Пі́сарєв, Подья́чев, Усвятце́в; Андре́єв, Аракче́єв, Маце́єв, Плеще́єв, а також у болгарських: Бо́тев, Дру́мєв* та ін.;

4) коли російському **е** кореня відповідає в аналогічних українських коренях **і** (тобто на місці колишнього **ѣ**): *Бєлі́нський, Звє́рев, Лєско́в, Мєстє́чкін, Нєсє́дкін, Пєшико́вський, Рє́пін, Столе́тов, Твердохлє́бов*; до цього переліку належить і прізвище *Нарє́жний*, запозичене російською мовою з української, де нормативним є *Нарі́жний*.

Ї 4. Російську букву **ѣ** передаємо:

1) сполученням букв **йо** на початку слова, у середині після голосних, а також після губних **б, п, в, м, ф**, коли **ѣ** позначає звукосполучення **й + о**: *Йо́лкін; Буга́йов, Ока́йов, Воро́бийова, Солов́йов*;

2) через **ьо** в середині слова після приголосних, коли **ѣ** позначає сполучення пом'якшеного і м'якого приголосного з **о**: *Алфьо́ров, Верьо́вкін, Дьо́рнов, Коро́льов, Новосьо́лов, Семьо́ркін, Тьо́ркін*. Але в прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен, пишемо **е**: *Арте́мов, Се́менов, Фе́доров* та ін.;

3) через **о** під наголосом після **ч, щ**: *Грачо́в, Лихачо́в, Пу-гачо́в, Щипачо́в, Хруцо́в*.

Ю 5. Польське сполучення букв **ю** передаємо:

1) сполученням букв **йо** після **б, п, в, м, ф**: *Голембйо́вський, Пйотро́вський, Мйодо́вич*;

2) через **ьо** після м'яких приголосних: *Аньо́лек, Генсьо́рський, Козьо́лецький*.

И (І) 6. **И (І)** передаємо через **и** у прізвищах та іменах, належних до південнослов'янських мов, у яких немає розрізнення **и — і** (болгарська, сербська та ін.): *Вели́чков, Жі́вков, Хри́стов; Бе́лич, Кара́джич, Миле́тич, Ра́дич, Я́гич; Мі́лач, Симео́н, Филип*; але через **ї** після голосного: *Ра́їч, Сто́їч* та через **і** — на початку слова: *І́вич, І́во, Ігна-то́вич, Іконо́мов, Лі́єв*.

У польських, чеських і словацьких прізвищах та іменах **і** передаємо:

1) через **і** на початку слова та після приголосного: *Івашке́вич, Іло́на; Ёдлі́чка, Зволі́нський, Лі́нда, Ми́цкевич, Мі́чатек*;

2) через **и** після шиплячих і **ц** та в суфіксах **-ик, -ицьк-, -ич (-евич, -ович)**: *Жі́жжа, Мі́клошич, Фу́чик, Ши́мчак; Га́влик, Ко-пе́рник; Кози́цький; Сенке́вич, Бжозо́вич*, а також у прикметникових суфіксах (див. п. 10), але в кінці слова — через **і**: *Є́жі, Є́ні, І́ржі*.

7. Російську букву **и** передаємо:

1) буквою **і** на початку слова та після приголосних (крім шиплячих і **ц**): *Ігна́тов, Іса́єв; Багі́ров, Гага́рін, Дубі́нін, Мали́нін, Мічу́рін, Пу́шкін;*

2) буквою **ї** після голосного **й** за роздільної вимови після приголосних (після **ь** та апострофа): *Вої́нов, Ізмаї́лов, Гу́р'їн, Льві́н;*

3) буквою **и**:

а) після **дж, ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Доро́жнин, Лучин, Чі́чиков, Га́ршин, Ши́шкін, Гу́цин, Щигло́в, Цеці́лін;* це стосується і прізвищ інших народів: *Джигарханя́н, Жильєро́н, Тажиба́єв, Чиковáні, Абаши́дзе, Ва́шингто́н, Цицеро́н* та ін., а також *Чингісха́н;* але перед голосним пишемо **і**: *Жіоно́, Тиці́ан, Цю́лківський;*

б) у прізвищах, утворених від імен і загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов: *Борі́сов, Ботві́нник, Вавило́вський, Виногра́дов, Глі́нка, Дани́лов, Мали́нін, Казими́рський, Кантемі́р, Кири́лов, Кисельо́в, Миро́нов, Митрофа́нов, Ми́шкін, Никі́форов, Одинцо́в, Пивова́ров, Пиля́єв, Пі́сарев, Смирно́в, Тимофе́єв, Тито́в, Тихоми́ров;* але: *Нікі́тін, Нікола́єв* та ін., твірними для яких є імена, відмінні від українських;

в) у префіксі **при-**: *Прибі́лкін, Прива́лов, Прі́швін;*

г) у суфіксах **-ик-, -ич-, -иц-, -ищ-**: *Бели́ков, Го́лик, Котельни́ков, Кру́тиков, Но́виков; Гні́дич, Кулі́нич, Станюко́вич; Го́лицин, Пали́цин, Солже́ніцин; Ра́дичев, Тати́щев.*

Ы, У 8. Російську й білоруську букву **ы** (польську, чеську, словацьку **у**) передаємо літерою **и**: *Крути́х, Мали́цин, Рибакóв, Скори́на, Циганко́в, Чернишóв; Виспя́нський, Пташи́нський; Масáрик.*

А, Ё 9. Польські носові **ą, ę** передаємо:

1) сполученнями букв **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбро́вський, Заре́мба, Ке́мпа;*

2) сполученнями букв **он, ен** перед іншими приголосними: *Зайо́нчек, Па́йонк, Пйо́нтек, Свьо́нтек; Венгжи́нович, Єнджи́хівський, Свенці́цький.*

ПРИЗВИЩА ІЗ ПРИКМЕТНИКОВИМИ СУФІКСАМИ Й ЗАКІНЧЕННЯМИ

10. Суфікси слов'янських прізвищ **-ск(-ий)**, **-цк(-ий)**, **-ск(-і)**, **-цк(-і)**, **-sk(-і)**, **-sk(-і)**, **-dzk(-і)**, **-sk(-ý)**, **-sk(-ý)** передаємо відповідно через **-ськ(-ий)**, **-цьк(-ий)**, **-дзьк(-ий)**: *Бронéвський, Даргомíжський, Маякóвський, Мусоргський, Острóвський; Гомуліцький, Городéцький; Грудзький, Завáдзький*; так само з **ь** пишемо російські прізвища на **-ск(-ой)**, **-цк(-ой)**: *Луговськíй (Луговська), Трубецькíй (Трубецька)*.

11. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаємо так: **-ый** через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного — через **-ий**, після м'якого приголосного — через **-ій**; **-ая**, **-яя** — через **-а**, **-я**: *Бéлий, Острóвський, Кра́йній; Бéла, Острóвська, Кра́йна*. Закінчення **-ой** передаємо через **-ий**: *Донський, Крутий, Луговський, Полевій, Соловійов-Седій, Босій, Трубецький*, але *Толсто́й (Толста)*.

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ **-ы**, чеських та словацьких **-ý**, польських **-у**, болгарських, македонських і сербських **-и**, хорватських **-і** передаємо через **-ий**: *Бя́лий, Га́ртний, Не́врлий, Но́вотний, Па́лацький, Смирне́нський, Конéський, Кукуле́вич-Сақці́нський*, але *Гуля́шки* (невідмінюване).

М'якість польських приголосних **ń**, **ś**, **ć**, **dź** у прізвищах перед суфіксами **-ськ(-ий)**, **-цьк(-ий)** і м'якими приголосними не позначаємо м'яким знаком, хоч в українській вимові в цих позиціях **н**, **с**, **ц**, **дз** пом'якшуються: *Висп'я́нський, Яблóнський; Свя́дек, Цві́к*.

Апостроф 12. Апостроф пишемо після губних, задньоязикових і **р** перед **є**, **ї**, **ю**, **я**: *Аля́б'єв, Аре́ф'єв, Григо́р'єв, Проко́ф'єв, Ю́р'єв; Заха́р'їн; В'ю́жин; Водоп'я́нов, Луб'я́нцев, Лук'я́нов, Пом'я́ловський, Рум'я́нцев*; перед **йо** апостроф не пишемо: *Воро́бийов, Солові́ов*.

Примітка. Коли **я**, **ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а**, **у**, то апостроф перед ними не пишемо: *Бяду́ля, Пясе́цький, Рю́мін*.

М'який знак (Ь) 13. М'який знак (Ь) пишемо у прізвищах після букв на позначення м'яких приголосних:

1) після м'яких **д, т, з, с, ц, л, н**:

а) при роздільній вимові перед **я, ю, є, ї**: *Дьяконов, Панкратьєв, Третьяков, Фатьянов, Полózьєв, Саласьєв, Льюшин, Анáньїн*;

б) перед приголосними: *Вольнов, Коньков*;

в) у кінці слова: *Лось, Сóболь*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у**, то перед ними **ь** не пишемо: *Дягилєв, Зябров, Ляпунов, Тюменєв, Цявлóвський*;

2) у прізвищах із суфіксом **-ець**: *Глуховець, Скитáлець*.

Примітка 1. М'якість польських приголосних **n, s, c, dz** позначаємо в українській мові буквою **ь** лише в кінці слова: *Ку́ронь, Дзісь, Ці́рліць, Нédзведзь*, але: *Куснєвич, Свідзінський, Свядек, Урбáнчик*.

Примітка 2. На м'якість приголосного **ц** у кінці основи слів'янських прізвищ I відміни вказує закінчення **-я** (*Кусту́риця*, а не *Кусту́рица*). У неслов'янських прізвищах кінцевий **ц** твердий: *Кла́узевиц, Лі́фшиц, Мóriц*.

§ 145. Неслов'янські прізвища та імена

Про правопис неслов'янських прізвищ та імен див. III розділ «Правопис слів іншомовного походження» (§ 121—140).

СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ ОСОБОВІ ІМЕНА ТА ПРИЗВИЩА Й ПОХІДНІ ВІД НИХ ПРИКМЕТНИКИ

§ 146. Імена та прізвища (прізвиська)

Імена та прізвища (також прізвиська) людей, що складаються з двох чи трьох компонентів або до складу яких входять прийменники, частки, артиклі тощо, пишемо окремо, разом і з дефісом.

1. **О к р е м о** пишемо:

1) прізвиська й псевдоніми (українські та перекладені іншомовні), що складаються з імені та прикметника, узгодже-

ного з ним чи з наступним іменником: *Єлена Прекрасна, Іван Волоче Око, Річард Лёвое Сёрце, Слуга з Добрёмаля, Степан Тигряча Смерть*; до цього переліку належать і власні назви американських індіанців: *Маленький Вовк, Тупий Ніж* і т. ін.;

2) псевдоніми, що побудовані як поєднання імені та прізвища: *Джек Лондон, Жорж Санд, Лёся Українка, Марко Вовчок, Панас Мирний*;

3) повні давньоримські особові назви, у яких перше слово означає особове ім'я, друге — родове ім'я, третє — прізвище: *Гай Юлій Цезар, Марк Порцій Катон*;

4) артиклі, прийменники та інші службові слова (**ван, да, де, дер, ді, дю, ед, ель, ла, ле, фон** і т. ін.) у питомих (неофіційних) та іншомовних особових власних назвах: *Людвіг ван Бетховен, да Вінчі, де ла Куева, ді Вітторіо, дю Гар, Нур ед Дін, ле Шапельє, фон дер Гольц*.

Примітка 1. Скорочені компоненти прізвищ та імен пишемо з власними іменами з апострофом: *Д'Аламбєр, д'Артаньян, Д'Обінє*; *О'Кейсі, О'Коннор* (але *О. Генрі* — псевдонім письменника); частки **Мак-, Сан-, Сен-**, які передують прізвищам і водночас становлять їхню невід'ємну частину, пишемо з дефісом: *Мак-Клюр, Мак-Магон, Сан-Мартін, Сен-Сімон*.

Примітка 2. У ряді випадків артиклі й прийменники, що входять до складу прізвищ, пишемо разом, бо в такій формі засвоїла їх українська мова: *Декандоль, Деліль, Дерібас, Лагарп, Ламетрі, Лафонтєн, Лесаж, Фонвізін*;

5) слово **дон** ('пан') перед особовим ім'ям як форма ввічливого звертання: *дон Базіліо, дон Пєдро, дон Хосє*. У власних назвах відомих літературних героїв це слово пишемо з великої букви: *Дон Жуан, Дон Кіхот*.

Примітка. У загальному значенні слово *донжуан* пишемо разом і з малої букви;

6) складники китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назв: *Ван Мен, Пак Чівон, Хо Ши Мін, Нгуєн Конг Хоан, У Ну Мунг*.

Примітка. У складених китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назвах відмінюємо лише останню

частину, яка закінчується на приголосні: *Кім Ир Сен — Кім Ир Сена...*, *Хо Ши Мін — Хо Ши Міна...*, *Ден Сяопін — Ден Сяопіна...*, але: *Го Можо, Чан Кайші* та ін. (незмінювані).

2. Р а з о м пишемо:

1) українські прізвища, що складаються з дієслова в наказовій формі та іменника: *Горіцвіт, Непійвода, Убийвóвк*;

2) українські прізвища, що виникли на основі словосполучень, до складу яких входять як повнозначні, так і службові слова: *Добрийвечір, Нетудихата, Панібудьласка*;

3) українські прізвища, утворені з прикметника та іменника за допомогою сполучного звука: *Довгопól, Кривоніс, Скороход*;

4) слов'янські особові імена, утворені від двох основ: *Владислав, Володiмир, Мечислав, Яропóлк*;

5) складні китайські імена, які завжди стоять після прізвища: *Го Можо, Ден Сяопін, Сунь Ятсєн, Тао Юаньмін*.

Примітка. Якщо китайське ім'я становить одне слово, то обидві частини особової назви (прізвище та ім'я) пишемо окремо: *Дін Лiнь, Лу Сiнь, Цюй Юань, Чан Кайші*.

3. З д е ф і с о м пишемо:

1) складні особові імена: *Васiль-Костянтiн, Жан-Жак, Зиновiй-Богдán, Марiя-Антуанетта, Фрiдрiх-Вiльгелм*;

2) складні прізвища: *Альтаміра-і-Кревеа, Гулак-Артемóвський, Жоліó-Кюрі, Квітка-Оснóв'яненко, Нечуй-Левицький, Нóвиков-Прибóй, Рiмський-Кóрсаков, Сент-Бев*;

3) імена з кваліфікаційними прикладками: *Иван-царенко, Кирик-мужичок*. Але якщо прикладка розгорнута, то між нею та іменем ставимо тире: *Иван — мужiчий син, рiдше — кому: Иван, селянський син*;

4) арабські, перські, тюркські імена з компонентами, що вказують на родинні стосунки, соціальне становище і т. ін.: *Гасан-огли, Кемаль-паша, Мамед-заде; Мехмед-бей, Мирзахан, Фикрет-кизи* (але за традицією *Чингiсхан*). Арабське *Ибн* пишемо окремо: *Ибн Русте, Ибн Сiна, Ибн Фадлан*.

Примітка. Прізвища, до складу яких входять ці компоненти, звичайно пишемо разом: *Багiрзаде, Турсунзаде, Керогли*;

5) вірменські прізвища з початковим компонентом **Тер-**, наприклад: *Тер-Казар'ян, Тер-Ованес'ян, Тер-Петрос'ян*.

4. Складні прізвища у формі одного слова відмінюємо за відповідними типами відмін іменників чи прикметників: *Сивокінь* — *Сивокіня, Сивокіневі (Сивокіню)...*; *Підкуймұха* — *Підкуймұхи, Підкуймұсі...*; *Перекотипóле* — *Перекотипóля, Перекотипóлю...*; *Білоцерківський* — *Білоцерківського, Білоцерківському...* У складних прізвищах, компоненти яких пишемо з дефісом, відмінюємо за відповідними типами відмін іменників чи прикметників обидва змінювані компоненти: *Квітка-Основа'яненко* — *Квітки-Основа'яненка, Квітиці-Основа'яненкові (Квітиці-Основа'яненку)...*; *Нечуй-Левіцький* — *Нечуя-Левіцького, Нечуєві-Левіцькому (Нечую-Левіцькому)...*, але: *Кос-Анатольський* — *Кос-Анатольського, Кос-Анатольському...*; *Драй-Хмара* — *Драй-Хмари, Драй-Хмарі...*

5. Складені прізвища, псевдоніми або прізвиська з компонентами в називному відмінку відмінюємо в усіх частинах за зразками відмінювання відповідних іменників або прикметників: *Річард Лёвовє Сёрце* — *Річарда Лёвового Сёрця, Річардові (Річарду) Лёвовому Сёрцю...*; *Степán Тігряча Смерть* — *Степána Тігрячої Смерті, Степáнові (Степáну) Тігрячій Смерті...*, але *Слугá з Добрóмля* — *Слугі з Добрóмля, Служі з Добрóмля...*

§ 147. Похідні прикметники

1. Прикметники від складних особових імен, які пишемо з дефісом, зберігають це написання: *Жан-Жак* — *жан-жаківський*.

2. Прикметники від китайських, корейських, в'єтнамських та індонезійських особових назв пишемо разом: *Мао Цзе-дун* — *маоцзедунівський, Кім Ир Сён* — *кімирсенівський*.

3. Прикметники від прізвищ на зразок *ван Бетхóвен, фон Бісмарк* утворюються тільки від іменника: *бетхóвенський, бісмарківський*. Якщо прикметник утворено від прізвища з прийменником, часткою, артиклем тощо, то його пишемо разом: *де Голль* — *деголлівський, Нур ед Дін* — *нуреддінівський*. При-

кметники від прізвищ на зразок *Д'Аламбёр* зберігають апостроф після частки: *д'аламбёрівський*.

Прикметник, утворений від імені та прізвища, пишемо з дефісом: *Вальтер Скотт* — *вальтер-скоттівський*, *Жуль Верн* — *жуль-вєрнівський*, *Марк Твен* — *марк-твєнівський*.

4. Не утворюємо прикметники:

1) від складних прізвищ, прізвиськ і псевдонімів на зразок *Гулак-Артемівський*, *Марко Вовчок*, *Річард Лєвоє Сєрце*.

2) від тюркських, вірменських, арабських та інших особових назв на зразок *Кер-оглі*, *Осмán-пашá*;

3) від невідмінюваних іншомовних прізвищ на зразок *ді Віттóріо*, *Д'Обіньє*, *Ламетрі*.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 148. Українські географічні назви

Українські географічні назви на письмі передаємо відповідно до вимови за нормами українського правопису: *Верхньодніпрóвськ*, *Вінниця*, *Гребінка*, *Донéцьк*, *Дубно*, *Житóмир*, *Запоріжжя*, *Кам'янець-Подільський*, *Київ*, *Козятин*, *Кременчúк*, *Кривий Ріг*, *Львів*, *Миколáїв*, *Нóвгород-Сіверський*, *Одеса*, *Охтірка*, *Рівне*, *Трипілья*, *Хáрків*, *Чернівці*, *Чернігів*, *Шепетівка*, *Ямпіль*; *Десна*, *Дніпрó*, *Дністёр*, *Західний Буг*, *Ірпінь*, *Прип'ять*, *Рось*, *Стохід*, *Сян*, *Тетерів*, *Тіса*, *Трубіж*.

Примітка. У назвах українських населених пунктів треба розрізняти **-поль** у словах грецького походження (грецьке **πόλις** 'місто'): *Маріуполь*, *Мелітополь*, *Нікополь*, *Севастóполь*, *Сімферóполь* і **-піль** (з українського 'поле'): *Боріспіль*, *Крижóпіль*, *Ольгóпіль*, *Терно́піль* та ін.

§ 149. Географічні назви інших країн

Географічні назви інших країн передаємо в українській мові відповідно до вимог практичної транскрипції.

Е, Ё, ІЕ, Ё, Э, И 1. Букви слов'янських алфавітів **е, ё** та сполуку **іе** передаємо через **е**: *Бéздна*, *Ветлúга*,

Воронеж, Загреб, Зеленодольськ, Лена, Нове Место, Ополе, Пенза, Щецин.

Але в деяких позиціях букву **е** слов'янських мов із кириличним алфавітом передаємо через **є**:

1) на початку слова, після голосного й при роздільній вимові після приголосного: *Єгор'євськ, Єйськ, Єлєць, Єнісєй, Колгудєв, Скоп'є*;

2) після приголосних (крім шиплячих, **р** і **ц**) у суфіксі **-єв** та у сполученні цього суфікса з антропонімним **-єй** (**-єєв**) російських назв, похідних переважно від прізвищ: *море Лантевих, Лєжнево*, але: *Плєщєєво, Ржєв, мис Рум'янцєва*;

3) коли російському **е** відповідає в аналогічних українських основах **і**: *Бєжецьк, Бєлгород, Бєлєво, Бєлорєцьк, Благєвєщєнськ, Жєлєзноводськ, Орєхово-Зудєво*.

Але в географічних назвах, що мають у російській мові форму, спільну з відповідною українською, таке **е** передаємо через **і**: *Біла, Біле* (озеро), *Вітка, Лісна, Нєгоріле, Піщанє, мис Сірій* та ін. Це стосується і польського **іа**: *Біла Підляська, Білосток* тощо.

Білоруське **е** передаємо через **і** (у назвах, засвоєних українською мовою): *Біловєзька Пуца, Білорусь*, або через **є**: *Рєчиця*.

Примітка. Польське, чеське й словацьке закінчення **-є**, що наявне в географічних назвах із суфіксами **-ц-, -іц-, -иц-** (лат. **-с-, -іс-**) і виражає значення множини, в українській мові передаємо закінченням **-і** з відповідним граматичним значенням: *Кєльці, Кєшиці, Лїдиці, Пєрдубиці*. Ці географічні назви відмінюємо: *Кєшиці — Кєшиць, Кєшицям...* Назви на зразок *Закопанє* мають форму прикметника середнього роду (однина), тому їх відмінюємо, як цей прикметник: *Закопанє — Закопаного, Закопаному* і т. ін.

2. Російську букву **ё** передаємо:

1) через **йо** на початку та в середині слова, коли воно означає звукосполучення **й + о**: *Йєлкіно, Сєловйєво*;

2) через **ьо** в середині слова, коли воно означає сполучення м'якого приголосного з **о**: *мис Дєжньєва, Олєньєк* (річка), але в назвах, утворених від спільних для української та російської мов слів, пишемо **є**: *Бєрєзова* (річка), *Орєл, Сємєново*.

3) через **о** під наголосом після **ч, щ**: *Рогачо́во, Що́кіно*.

3. Російську букву **э** передаємо через **е**: *Еліста́, Ельбру́с, Ельто́н*.

4. Букву **и** передаємо:

1) через **і**:

а) на початку географічних назв: *Іга́рка, Ільме́нь* (озеро), *Індигі́рка, Ірку́тськ, Ірти́ш*;

б) у кінці незмінюваних назв або слів у формі множини: *Бро́нниці, Жигулі́, Мити́ці*;

в) у середині слова після приголосного — перед голосним, **й** або іншими приголосними (крім позицій, передбачених нижче): *Боро́діно, Дві́на, Кінешма́, Рі́ска, Селі́гер* (озеро), *Челя́бінськ*;

2) через **ї** після голосного **й** при роздільній вимові після приголосного: *Тро́їцьк, Ана́нїно, Ма́р'їно*.

Примітка. У географічних назвах, утворених від загальних назв та імен, спільних за походженням для української та російської мов, звичайно пишемо **и** в суфіксах **-ин-, -инськ-**: *Берези́на, Гуси́не О́зеро, Дуді́нка, Жа́бинка, Карпінськ, Круті́нське, Пра́вдинськ* (докладніше про правопис **и** див. нижче);

3) через **и**:

а) після **ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Жига́лово, Жі́здра, А́чинськ, На́льчик, Єго́ршино, Іши́м, Камі́шин, Ту́шино, Щигрі́, Цимля́нськ* та ін.;

б) у географічних назвах, утворених від імен, спільних для української та інших слов'янських мов, які в українській мові пишемо з **и**: *Гаври́лово, Дани́лов, Дми́тров, Миха́йловське*, але *Никола́євськ-на-Аму́рі* та ін. (тобто від імен, що в українській мові мають форму, виразно відмінну від форми цього ж імені, вживаної в інших мовах);

в) у коренях спільних для української та російської мов географічних назв, якщо ці корені пишемо з **и**: *Виногра́дово, Кислово́дськ, Кли́н, Кри́чев, Кури́льські острови́, Лі́пецьк, Лихосла́вль, Тихоре́цьк*;

г) у складних географічних назвах, де **и** виконує функцію сполучного звука: *Владиво́сток, П'ятиго́рськ, Семипала́тинськ*;

г) у префіксі **при-**: *Приво́лжя, Прику́мськ, Примор'я*;

д) у суфіксах **-ик-, -ич-, -иц-, -ищ-**: *Зимовники, Тупі́к; Борови́чі, Котельнич, Осиповичі, У́глич; Бронниці, Гливи́ці, Колві́цьке (озеро), Лухови́ці; Мити́ці, Рти́щево*;

е) у закінченнях географічних назв, уживаних у формі множини, якщо в російській мові тверда основа: *Березники́, Валуйки, Го́рки*.

Ы, У 5. Літеру **ы** (у латиноалфавітних мовах **у**) передаємо через **и**: *Ві́кса, Вітегра, Ирті́ш, Сізра́нь, Сиктивка́р, Чебоксáри, Ша́хти*.

А, Е 6. Польські носові **ą, ę** передаємо, як і в прізвищах (див. § 144, п. 9), сполученнями букв **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбро́ва, Дембі́ця*; перед іншими приголосними — сполученнями букв **он, ен**: *Конт, Ченстохова́*.

§ 150. Географічні назви з прикметниковими закінченнями

1. Прикметникові закінчення слов'янських географічних назв передаємо так само, як у прізвищах, але у формі всіх трьох граматичних родів та однини й множини: у чол. роді — через **-ий** після твердого приголосного, через **-ій** — після м'якого приголосного; у жін. роді — через **-а, -я**; у середн. роді — через **-е, -о, -є**; у множині — через **-і**: *Станови́й (хребет); Вели́кий У́стюг, Нови́й Сад, Оле́ній (острів); Ба́нська Бістри́ця, Зелéна Гу́ра, Лиха́ (річка), Ни́жня Тунгу́ска; Благодáрне, Бологé (рос. *Бологóе*), Вели́ко-Ті́рново, Покро́вське; Ка́рлові Ва́ри*.

Примітка. Російські географічні назви, похідні від прізвищ на **-ой** без суфіксів **-ск-, -цк-**, зберігають закінчення **-оє**: *Толсто́є*.

2. Слов'янські назви з кінцевими **-ово, -єво** та **-ино** передаємо через **-ово, -єво** та **-іно (-їно)**, після шиплячих — **-ино** зі збереженням закінчення **-о** (на відміну від аналогічних ук-

раїнських назв на **-е**): *Вну́ково, Га́брово, Ко́сово, Орехово-Зуєво, Сара́єво; Боро́діно, Ма́р'їно, Пу́шкіно; Єго́ришино, Ро́щино*. Закінчення **-о** зберігаємо і в назвах на зразок *Радо́мсько*, що за походженням є відносними прикметниками, які в сучасній українській мові, на відміну від попередніх географічних назв, не відмінюємо.

3. Польське **ó**, наявне в суфіксі **-ów** у польських географічних назвах, передаємо через **у** або за традицією через **і**: *Жи́ра́рдув, Же́шув, Тома́шув-Мазове́цький* та ін., але традиційно: *Грубеши́в, Кра́ків* та ін. Літеру **o** в суфіксі **-ów** у чеських і словацьких назвах передаємо через **о**, але в назвах змішаних поселень з етнічними словаками та українцями за традицією — через **і**: *Крнов, Орлов, Простейов, Прише́ров*, але: *Барді́їв, Во́ронів, Пря́шів*.

§ 151. Апостроф, м'який знак

1. Апостроф у слов'янських географічних назвах ставимо так само, як і у прізвищах (див. § 144, п. 12), а в назвах не-слов'янського походження на території слов'янських країн, крім того, — після деяких інших приголосних: *Ак'я́р, Аму-дар'я́, Ско́п'є*; перед **йо** апостроф не пишемо: *Муравйо́во*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**, то апостроф перед ними не пишемо: *Вя́зьма, Вя́тка, Рязáнь, Хя́рма, Кя́хта, Крю́ково*.

2. М'який знак пишемо:

1) для пом'якшення твердого кінцевого приголосного основи **ц** в усіх слов'янських географічних назвах, зокрема в суфіксах **-ець, -аць, -иц(-я), -уць**: *Оло́нець, Повене́ць, Черепове́ць; Кра́гуєваць, Сто́лаць; Дембі́ця, Ломни́ця, Речи́ця, Оломоу́ць*;

2) суфікси географічних назв **-ск, -цк** передаємо відповідно українськими суфіксами **-ськ, -цьк**: *Брянськ, Гданськ, Курськ; Кузнéцьк, Трoйцьк*.

Географічні назви, не вживані без номенклатурних слів, перекладаємо: *Араві́йське мо́ре, мис Дóброї Наді́ї, Пéрська за-то́ка, Північний Льодові́тий океáн*.

Звичайно перекладаємо і прикметники на означення розмірів, взаємного розміщення та сторін, що входять до складу географічних назв: *Великий каньйон, Нижній Нювгород, Південна Америка, Північний полюс.*

§ 152. Відмінювання географічних назв

1. Українські, а також іншомовні географічні назви з іменниковими закінченнями відмінюємо переважно як звичайні іменники I, II, III відмін:

I відмін а: *А́фрика — А́фрики, в А́фриці; Во́лга — Во́лги, на Во́лзі; Ло́хвиця — Ло́хвиці, Ло́хвицею, у Ло́хвиці; Махачка́ла — Махачкалі́, у Махачкалі́; Москв́а — Москві́, Москво́ю, у Москві́; Оде́са — Оде́си, в Оде́сі; О́львія — О́львії, О́львією, в О́львії; Полта́ва — Полта́ви, у Полта́ві; Пра́га — Пра́ги, у Пра́зі; Ре́чиця — Ре́чиці, у Ре́чиці; Шепеті́вка — Шепеті́вки, у Шепеті́вці.*

II відмін а: *Буг — Бугу́, Буго́м, на Бугі́ (й по Бугу́); Владивосто́к — Владивосто́ка, Владивосто́ком, у Владивосто́ці (у Владивосто́ку); Га́йсин — Га́йсина, Га́йсином, у Га́йсині; Дубно́ — Дубна́, Дубно́м, у Дубні́; Ки́їв — Ки́єва, Ки́євом, у Ки́єві; Луга́нськ — Луга́нська, Луга́нськом, у Луга́нську; Льві́в — Льво́ва, Льво́вом, у Льво́ві; Орел́ — Орла́, Орло́м, в Орлі́; Псков — Пско́ва, Пско́вом, у Пско́ві; Сві́тязь — Сві́тязю, Сві́тязем, на Сві́язі; Терно́піль — Терно́поля, Терно́полем, у Терно́полі; Теруе́ль — Теруе́ля, Теруе́лем, у Теруе́лі; Токма́к — Токма́ка, Токма́ком, у Токма́ці (у Токма́ку); У́жгород — У́жгоро́да, У́жгоро́дом, в У́жгоро́ді.*

III відмін а: *Бретань́ — Бретані́, Бретанню́, у Бретані́; Керч́ — Керчі́, Керчу́, у Керчі́; Об́ — Обі́, Об'ю́, на Обі́; Сві́р — Сві́рі, Сві́р'ю, на Сві́рі; Сі́зрань́ — Сі́зрані́, Сі́зранню́, у Сі́зрані́.*

2. Географічні назви, що мають форму множини, відмінюємо як відповідні загальні іменники: *Березникі́ — Березникі́в, Березника́м, у Березника́х; Го́рки — Го́рок, Го́ркам, у Го́рках; Єсенту́кі — Єсенту́ків, Єсенту́ка́м, у Єсенту́ка́х; Жигулі́ — Жигулі́в, Жигуля́м, у Жигуля́х; Ков'я́ги — Ков'я́г, Ков'я́гам, у*

Ков'ягах; Лубні — Лубен, Лубнам, у Лубнах; Пліски — Плісок, Пліскам, у Плісках; Прилуки — Прилук, Прилукам, у Прилуках; Ромні — Ромен, Ромнам, у Ромнах; Салоніки — Салонік, Салонікам, у Салоніках; Філіппіни — Філіппін, Філіппінам, у (на) Філіппінах; Чебоксари — Чебоксар, Чебоксарам, у Чебоксарах; Чернівці — Чернівців, Чернівцям, у Чернівцях.

3. Географічні назви із прикметниковими закінченнями відмінюємо як звичайні прикметники: *Борове — Борового, Боровому, у Боровому; Жуківський — Жуківського, Жуківському, у Жуківському; Лозова — Лозової, Лозовій, у Лозовій; Рівне — Рівного, Рівному, у Рівному; Чусова — Чусової, Чусовій, у Чусовій.*

Примітка. Від відприкметникових українських назв населених пунктів з кінцевим **-е** на зразок *Гаркушине, Рівне, Сватове, Синельникове*, що відмінюються за зразком прикметників у формі середн. роду, слід відрізняти подібні за оформленням назви з кінцевим **-о** (рідковживані в українській мові, але поширені в інших слов'янських мовах) на зразок *Бородіно, Гнезно, Косово, Молодечно, Сараєво, Шереметьєво*, що відмінюються як іменники середн. роду II відміни (див. у п. 1 *Дубно*), та з кінцевим **-а**, що відмінюються як іменники жін. роду I відміни: *Сміла, Сміли, Смілі, Смілою, у Смілі.*

4. Географічні назви, що складаються з прикметника та іменника чи, навпаки, іменника та прикметника, відмінюємо в обох частинах:

1) *Гола Пристань — Голої Пристані...; Кривий Ріг — Кривого Рігу...; Великі Луки — Великих Лук...; Єлисейські Поля — Єлисейських Полів...; Мінеральні Води — Мінеральних Вод...;*

2) *Асканія-Нова — Асканії-Нової, Асканії-Новій...; Кам'янець-Подільський — Кам'яця-Подільського, Кам'яцеві-Подільському...; Новгород-Сіверський — Новгорода-Сіверського, Новгороду-Сіверському...; Новоград-Волинський — Новограда-Волинського, Новоградіві-Волинському...; Рава-Руська — Рави-Руської, Рави-Руській...*

5. Географічні назви, що складаються з двох іменників або іменника та присвійного прикметника, відмінюємо лише в другій частині: *Баден-Баден — Баден-Бадена, у Баден-Бадені;*

Івано-Франківськ — Івано-Франківська, в Івано-Франківську; Михайло-Коцюбінське — Михайло-Коцюбінського, у Михайло-Коцюбінському; Орехово-Зуєво — Орехово-Зуєва, в Орехово-Зуєві, але: Кónча-Зáсна — Кónчі-Зáсти, у Кónчі-Зáсті; Пу́ща-Воді́ця — Пу́щі-Воді́ці, у Пу́щі-Воді́ці.

6. Географічні назви, що складаються з двох іменників та прийменника між ними, відмінюємо в першій частині: *Ростóв-на-Донú — Ростóва-на-Донú, у Ростóві-на-Донú; Фрáнк-фурт-на-Ма́йні — Фрáнкфурта-на-Ма́йні, у Фрáнкфурті-на-Ма́йні.*

§ 153. Правопис прикметникових форм від географічних назв і від назв народів

Суфікси -ИНСЬК(-ИЙ), -ІНСЬК(-ИЙ) 1. У суфіксах **-инськ(-ий), -інськ(-ий)** прикметників, утворених від географічних назв і від назв народів, що мають у своїй основі суфікси **-ин, -ін, -инськ, -інськ**, зберігаємо той самий голосний (**и** або **і**), що й в основній назві: *Камі́шин — камі́шинський, Ні́жин — ні́жинський, Тульчі́н — тульчі́нський, Ту́шино — ту́шинський, Бо́лдіно — бо́лді́нський, Філі́ппіни — філі́ппі́нський; Чиги́рін — чиги́рінський; Цюру́тинськ — цюру́тинський, Гру́зія — гру́зін — гру́зінський; осетин — осетинський.*

У прикметниках, утворених від географічних назв, що не мають суфіксів **-ин, -ін**, пишемо завжди **и**: *Аля́ска — аля́с-кинський, Баку́ — бакі́нський, Кабарда́ — кабарді́нський, Караганда́ — караганді́нський, Пóті — по́тинський, Со́чі — со́чинський, Читá — читі́нський, Ша́хти — ша́хтинський, але Амудар'я́ — амудар'я́нський.*

Суфікси -ОВСЬК(-ИЙ), [-ЬОВСЬК(-ИЙ)], -ЕВСЬК(-ИЙ), [-ЄВСЬК(-ИЙ)], -ІВСЬК(-ИЙ), [-ЇВСЬК(-ИЙ)] 2. У суфіксах **-овськ(-ий) [-ьовськ(-ий)], -евськ(-ий) [-євськ(-ий)], -івськ(-ий) [-ївськ(-ий)]** прикметників, утворених від географічних назв, що мають у своїй основі **-ов (-ьов), -ев (-єв), -ів (-їв)**, зберігаємо ту саму букву (**о, е, є, і, ї**), що й в основній на-

зві: *Скадóвськ* — *скадóвський*, *Тамбóв* — *тамбóвський*; *Кара́чев* — *кара́чевський*, *Колгу́єв* — *колгу́євський*; *Кишині́в* — *кишині́вський*, *Львів* — *львівський*, *Тéтерів* — *тéтерівський*, *Чернігів* — *чернігівський*. Якщо при творенні таких прикметникових форм від українських географічних назв відкритий склад з **о, е** стає закритим, діє правило про чергування **о, е** з **і**: *Лозова́* — *лозі́вський*, *Сва́тове* — *сва́тівський*, *Хме́леве* — *хме́лівський*.

У прикметниках, утворених від географічних назв, що закінчуються на групу приголосних або із суфіксальним **к**, перед яким є інший приголосний, пишемо **-івський (-ївський)**: *Бі́ла Це́рква* — *бі́лоце́рківський*, *Ва́лки* — *ва́лківський*, *Гребі́нка* — *гребі́нківський*, *Златоу́ст* — *златоу́стівський*, *Казáнка* — *казáнківський*, але *Оре́л* — *орло́вський* та ін.

У прикметниках, утворених за допомогою суфікса **-ськ(-ий)** від географічних назв і від назв народів, основа яких закінчується на приголосний, відбуваються такі фонетичні зміни:

1) **г, ж, з (дз) + -ськ(-ий) → -зьк(-ий) [-дзьк(-ий)]**: *Буг* — *бу́зький*, *Ветлу́га* — *ветлу́зький*, *Ви́борг* — *ви́борзький*, *Во́лга* — *во́льзький*, *Гаа́га* — *гаа́зький*, *Га́мбург* — *га́мбурзький*, *Калу́га* — *калу́зький*, *Ла́дога* — *ла́дозький*, *Лейпциг* — *лейпци́зький*, *Люксембу́рг* — *люксембу́рзький*, *Остро́г* — *остро́зький*, *Пра́га* — *пра́зький*, *Ри́га* — *ри́зький*, *Стра́сбург* — *стра́сбурзький*; *Воро́неж* — *воро́нєзький* (пор. назву українського селища: *Воро́ніж* — *воро́нізький*), *Запори́жжя* — *запори́зький*, *Пари́ж* — *пари́зький*; *Абха́зія* — *абха́зький*, *Кавка́з* — *кавка́зький*, *Лодзь* — *ло́дзький*, *Сираку́зи* — *сираку́зький*, *францу́з* — *францу́зький*;

2) **к, ц, ч + -ськ(-ий) → -цьк(-ий)**: *Баскунча́к* — *баскунча́цький*, *Великі Лу́ки* — *великолу́цький*, *Ви́шній Волочо́к* — *ви́шньоволо́цький*, *Владивосто́к* — *владивосто́цький*, *грек* — *гре́цький*, *Кагарлі́к* — *кагарлі́цький*, *Казбе́к* — *казбе́цький*, *калмі́к* — *калмі́цький*, *Кобеля́ки* — *кобеля́цький*, *коря́к* — *ко́ряцький*, *Кременчу́к* — *кременчу́цький*, *Прилу́ки* — *прилу́цький*, *слова́к* — *слова́цький*, *таджи́к* — *таджи́цький*, *ту́рок* — *туре́цький*, *узбе́к* — *узбе́цький*; *Ни́цца* — *ні́цький*, *Суе́ц* —

суецький, Череповець — череповецький; Бахмач — бахмацький, Галич — галицький, Грінвіч — грінвіцький, Овруч — Овруцький, але: Дамаск — дамаський, Мекка — меккський, тюрки — тюркський;

3) **с, х, ш + -ськ-(-ий) → -ськ-(-ий)**: *Арзамас — арзамаський, Одеса — одеський, Русь — руський, Тбілісі — тбіліський, тунгус — тунгуський, Черкаси — черкаський, черкес — черкеський; волох — волоський, Карабах — карабаський, Лепетіха — лепетіський, чех — чеський; Золотоніша — золотоніський, Кандалякіша — кандалакський, латиш — латиський, Сиваш — сиваський, чуваш — чуваський.*

Примітка 1. Для збереження звукового складу твірних основ (переважно іншомовних) у деяких прикметниках зазначені приголосні перед суфіксом **-ськ-** не чергуються і передаються відповідно на письмі: *Бангкок — бангкокський, баски — баскський, казах — казахський, Клуж — клужський, Небіт-Даг — небіт-дагський, Печ — Печський та ін.*

§ 154. Правопис складних і складених географічних назв

1. **О к р е м о** пишемо:

1) географічні назви, що складаються з прикметника та іменника: *Біла Церква, Великий Устюг, Вєрхня Силєзія, Вішиний Волочок, Гóла Пристань, Голубий Ніл, Давідів Брід, Західна Європа, Зелєна Гура, Новє Місто, Новий Сад, Поважська Бістриця, Сомкова Долина, Старá Планіна, Холодний Яр, Широкий Яр;*

2) географічні назви й номенклатурні терміни при них: *Кавказький хребєт, Кандалякська затока, Скандинавський півострів, Фінська затока, Чóрне мóре;*

3) географічні назви, що становлять сполучення іменника з порядковим числівником, який може стояти як перед іменником, так і після нього: *Гільча Друга, Залісся Пєрше, Красне Друге, Пєрше Садовє;*

4) географічні назви, що становлять сполучення імені та прізвища або імені й по батькові: *селó Іváна Франкá, але:*

місто Івано-Франківськ, село Михайло-Коцюбінське (бо тут маємо сполучний голосний **о** й словотвірну чи морфологічну модифікацію прізвища), а також назва села *Дмитро-Варварівка*, що складається з основ двох імен.

2. Р а з о м пишемо:

1) географічні іменникові назви, утворені від прикметника та іменника, що з'єднані сполучним звуком, а також прикметники, що походять від таких назв: *Білопілья, Верхньодніпрівськ, Гостролу́ччя, Дорогобу́ж, Красноводськ, Малоярославець, Нижньокилі́мськ, Нововоли́нськ, Новосибірськ, Старокостянті́нів, Чистово́дне, Ясногоро́дка; білопільський, верхньодніпрівський, гостролучанський, дорогобузький, чистоводнівський* та ін.

Примітка. Так само пишемо складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, які означають назви морів, лісів, низин, областей, залізниць тощо й мають при собі номенклатурні терміни на зразок *гора́, ліс, мо́ре, низовина́, о́зеро, о́стрів, хребéт* та ін.: *Нижньодунáйська низовина́, Новосибірські острові́, Малоазійське нагір'я* тощо;

2) географічні назви, що складаються з основ числівника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також похідні від них прикметники: *Дворі́ччя, П'ятиго́рськ, П'ятиха́тки, Семиго́ри, Семипі́лки, Сорокодуби́, Трипілья; дворічанський, п'ятихатський, семигирський, семипілківський, сорокодубський* та ін.;

3) географічні назви з першою дієслівною частиною у формі наказового способу та похідні від них прикметники: *Вернігоро́док, Гуляйпо́ле, Копáйгород, Печіводи; вернигородцький, гуляйпільський, копáйгородський, печиводський;*

4) географічні назви, утворені від двох іменників, з'єднаних сполучним звуком, та похідні від них прикметники: *Верболо́зи, Индоки́тай, Страхолі́сся; верболозівський, індокитайський, страхоліський, але: Австро-Уго́рщина, Азо́во-Чорномо́р'я* та деякі інші;

5) географічні назви з другою частиною **-град, -город, -піль, -поль; -абад, -абат, -акан, -бург, -ленд, -пілс, -таун, -шир,**

-штадт і похідні від них прикметники: *Белград, Волгоград; Китайгород, Новгород; Княжпіль, Ольгопіль; Адріанополь, Севастополь; Ашгабат; Бранденбург; Камберленд; Даугавпілс; Кейптаун; Йоркшир; Рудольштадт; волгоградський, новгородський, ольгопільський; севастопольський; бранденбурзький; даугавпілський; рудольштадтський;*

б) прикметники та іменники (назви жителів) від географічних назв, що складаються з якісного прикметника та іменника або відносного прикметника (без суфіксів **-зьк(-ий)**, **-ськ(-ий)**, **-цьк(-ий)** і суфіксів присвійності) та іменника: *біломорський, біломорці (від Біле море), білоцерківський, білоцерківці (від Біла Церква), гостромогільський, гостромогільці (від Гостра Могила), новоміський, новоміщани (від Нове Місто), яснополянський, яснополянці (від Ясна Поляна); житньогірський, житньогірці (від Житні Гори), західноєвропейський, західноєвропейці (від Західна Європа), кам'янобальківський, кам'янобальківці (від Кам'яна Балька), липоводолінський, липоводолінці (від Ліпова Долина).*

3. З дефісом пишемо:

1) географічні назви, що складаються з двох іменників (без сполучного звука) або з іменника й наступного прикметника, а також прикметники, що походять від них: *Баня-Лука — баня-луцький, Гвінея-Бісау — гвінея-бісауський, Ельзас-Лотарінгія — ельзас-лотарінзький, Коло-Михайлівка — коло-михайлівський, Орехово-Зуєво — орехово-зуєвський, Пуца-Водія — пуца-водіцький; Австро-Угорщина — австро-угорський; Берізки-Бершадські — берізки-бершадський, Віта-Поштова — віта-поштівий, Кам'янець-Подільський — кам'янець-подільський, Рава-Руська — рава-руський, Харків-Товарний — харків-товарний;*

2) географічні назви, що становлять поєднання двох імен або імені та прізвища (чи прізвиська) за допомогою сполучного звука (зрідка — без нього) й зі зміною форми другого компонента, а також похідні від них прикметники: *Андрієво-Іванівка — андрієво-іванівський, Дмитро-Варварівка — дмит-*

ро-варварівський, Івано-Франківськ — івано-франківський, Михайло-Коцюбінське — михайло-коцюбінський, Олександр-Пациценкове — олександр-пациценківський, але Петропавлівка;

3) географічні назви, що складаються з іншомовних елементів — повнозначних слів, а також похідні від них прикметники: *Буенос-Айрес, Думбартон-Окс, Іссік-Куль, Кизил-Орда, Нар'ян-Мар, Ріо-Негро, Улан-Уде; буенос-айресський та ін.,* але назви з другим компонентом **-даг, -дар'я, -дау** пишемо разом: *Аюдаг, Амудар'я, Сирдар'я, Алату;* *амудар'їнський, приамудар'їнський та ін.;*

4) географічні назви (переважно назви населених пунктів) із першими частинами **соль-, спас-, усть-** та іншомовними **вест-, іст-, нью-, сан-, Санкт-, сант-, санта-, сен-, сент-** та ін., а також із кінцевими назвотворчими частинами **-ривер, -сіті, -сквер, -стріт, -фіорд** і похідні від них прикметники: *Соль-Ілецьк, Спас-Клепики, Усть-Каменогорськ; Вест-Індія; Іст-Лондон; Нью-Йорк; Сан-Сальвадор; Санкт-Галлен; Санта-Клара; Сен-Готард; Сент-Луїс; Фолл-Рівер, Атлантик-Сіті, Сохо-сквер; Бокна-фіорд; соль-ілецький, усть-каменогорський; нью-йоркський; фолл-риверський, атлантик-сітінський та ін.;*

5) географічні назви, що складаються з іменників, які поєднуються українськими або іншомовними прийменниками, сполучниками чи мають при собі частку, артикль, а також утворені від них прикметники: *Новосілки-на-Дніпрі, Ростов-на-Дону, Франкфурт-на-Майні, Яр-під-Зайчиком; Булонь-сюр-Мер, Бург-ель-Араб, Ла-Манш, Ла-Плата, Лас-Вегас, Лос-Анджелес, Па-де-Калé, Ріо-де-Жанейро; новосілівський-на-Дніпрі, ростовський-на-Дону, франкфуртський-на-Майні, ярський-під-зайчиком; булонь-сюр-мерський, бург-ель-арабський, ла-маншський, ла-платський і т. ін.;*

6) прикметники, утворені від географічних назв, до складу яких входять прикметники із суфіксами **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин (-їн), -ськ(-ий), -цьк(-ий), -зьк(-ий)**: *вінницько-ставський (від Вінницькі Стави), давідово-блідський (від Давідів*

Брід), олійниково-слобідський (від Олійникова Слобода), вільшансько-новоселіцький (від Вільшанська Новоселіця), мишуріно-різький (від Мишурин Ріг).

Примітка 1. Назви жителів у формі іменників, що утворені від назв населених пунктів, частини яких поєднані дефісом, пишемо разом: *Івано-Франківськ — івано-франківський, але іванофранківці, Нью-Йорк — нью-йоркський, але ньюйоркці.*

Примітка 2. Префіксальні прикметники та іменники, утворені від географічних назв, що мають усередині дефіс, пишемо разом: *Іссік-Куль — приіссіккульський, приіссіккульці.*

V. УЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

В українській пунктуації використовуємо такі основні розділові знаки: крапка, знак питання, знак оклику, кома (може вживатися і як парний знак), крапка з комою, двокрапка, тире (може вживатися і як парний знак), три крапки (крапки), дужки (парний знак — з кількома різновидами), лапки (парний знак — з різновидами), дефіс (як розділовий, а не власне орфографічний знак дефіс уживається в тих випадках, де він слугує знаком поділу між компонентами не слів, а синтаксичних сполучень, — у сполученнях прикладки з означуванням іменником: *учитель-біолог, учитель-історик, учитель-фізик* та ін., у сполученнях слів на позначення приблизної кількості: *два-три дні*, у сполученнях повнозначних слів з частками на зразок *дай-но, іди-но* та ін.: див. § 35, п. 5.3; § 37; § 44, п. 3.1), а також різні комбінації цих знаків (див. § 166) та подвійне й потрійне вживання окремих із них (знака питання і знака оклику). Крім них, уживається також скісна риска (/).

§ 155. КРАПКА (.)

Крапку ставимо в таких позиціях.

1. У кінці речення — розповідного або спонукального, якщо останнє вимовлене без окличної інтонації: *Весь народ піднімається до мене. Йдуть з усієї України, та й ще йтимуть. Посилав універсали з Січі, тепер хочу скласти універсал із Чигирини* (П. Загребельний);

*Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян* (М. Рильський).

У називних реченнях: *Зима. Холоднеча. Засніжений ліс* (М. Стельмах); між прізвищем автора, назвою його твору, назвою міста: *Олесь Гончар. Собор. Київ, 1968*; у реченнях з називним відмінком теми (уявлення): *Дванадцятирічна шкільна освіта. Це добре чи погано?* (Заголовок газетної публікації);

*Сибір. І соловецькі келії,
і глупа облягає ніч
пекельний край і крик пекельний* (В. Стус).

Після речення, що вводить у дальший розгорнений виклад, опис тощо: *А діло було таке. Студенти з Царського садка пішли в гості до знайомого купця, котрий жив далеко, аж на Ординському. Той купець мав багацько дочок, і не дуже гарних. Він закликав до себе усяких студентів, годував, поїв їх і чимало дочок повидавав уже заміж за світських і духовних. Студенти часто гуляли там до півночі й цілою юрбою перелазили потім через стіну Братського монастиря* (І. Нечуй-Левицький).

Для надання фрагментам висловлення за допомогою інтонаційного виділення більшої самостійності та змістової ваги крапку ставимо також у тих випадках, де звичайно вживаємо коми, — наприклад, у висловленнях, які могли б бути простими реченнями, ускладненими наявністю однорідних, повторюваних, відокремлених членів: *Випав сніг. І в селі, і в полі, і в лісі* (В. Бабляк); *А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток. З кутка в куток* (М. Коцюбинський), у висловленнях, що могли б бути частинами складних речень (див. § 158, II, п. 2, прим. 1 і п. 3, прим. 1).

Примітка 1. Крапку не ставимо в кінці заголовків, у назвах на вісках, печатках і штампах, на титульних аркушах книжок, журналів тощо — після імені та прізвища автора, назви твору, назв видавництва і місця видання та ін.

Примітка 2. Після цитати або іншої текстової ілюстрації перед прізвищем автора чи вказівкою на інше їхнє джерело, наведене в дужках, якщо відповідне речення подається в рядок, крапку ставимо після дужок. Крапку після таких дужок ставимо в самому кінці речення й тоді, коли після цитати перед дужками вже стоять такі розділові знаки, як знак питання, знак оклику, три крапки. Якщо ж вказівку на автора (джерело) наводимо нижче (у дужках чи частіше без

них), зокрема в епіграфах, після цитати ставимо крапку, а після такої вказівки її не ставимо. Наприклад, епіграф до роману О. Гончара «Твоя зоря»:

Твоя зоря — твоя судьба.
З народних уст

Примітка 3. Про вживання крапки в кінці вставлених речень у дужках див. § 163, I, п. 2, прим.

Примітка 4. Про вживання крапки після зауважень у дужках у межах певної цитати на зразок «... (примітка наша. — *Ред.*) ...» див. § 167, II, п. 3.

2. В умовних графічних скороченнях (див. § 62) *п.* (пан; пані), *гр.* (громадянин; громадянка), *проф.* (професор), *а. а.* (авторський аркуш), *ст.* (століття), *рр.* (роки) та ін.

Примітка. Крапку не ставимо:

1) в ініціальних (звукових, літерних і літерно-звукових) абрєвіатурах (див. § 61) між літерами на позначення їхніх складових частин: *НАН* (Національна академія наук) України, *НЕП* і *неп* (нова економічна політика), *НТКУ* (Національна телевізійна компанія України) і под.;

2) у графічних скороченнях (див. § 62);

а) у скороченнях назв метричних мір та інших одиниць виміру: *м* (метр), *мм* (міліметр), *г* (грам), *кг* (кілограм), *т* (тонна), *ц* (центнер), *л* (літр) і под.; *В* (вольт), *кВ* (кіловольт), *кгс* (кілограм-секунда), *лм* (люмен), *Мкс* (максвел), *Р* (рентген), *год* (година), *с* (секунда), *хв* (хвилина);

б) в інших графічних скороченнях, утворених стягненням звукового складу слова: *грн* (гривня), *крб* (карбованець), *млн* (мільйон), *млрд* (мільярд) і под., на відміну від скорочень, утворених усіченням складу слова, де крапку ставимо: *дол.* (долар), *коп.* (копійка), *тис.* (тисяча) і под. (згідно з нормами чинного державного стандарту України «Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила» (ДСТУ 3582:2013). Київ: Мінекономрозвитку України, 2014).

§ 156. ЗНАК ПИТАННЯ (?)

Знак питання ставимо в таких позиціях.

1. У кінці питального речення: *За кожною з цих пам'яток — люди: майстри, митці. Хто знає про них? Хто назве їх імена?* (Р. Федорів);

Чи совам зборкати орла?

Чи правду кривді подолати? (М. Рильський).

Примітка 1. Знак питання не ставимо в кінці складнопідрядного речення з непрямим питанням (хоч інтонація в таких випадках часто мало відрізняється від інтонації власне питальних речень): — *Що ж він тобі говорив? — Питав мене, чого зайшла, чом невелася...* (Марко Вовчок).

Якщо ж головна частина речення є питальною, тоді в кінці складнопідрядного речення з непрямим питанням знак питання ставимо:

*Чи знаєте, хлопці, як високо сокіл
Під небом літає у теплії дні?* (Л. Глібов);

Пам'ятаєте, який у мене веселий дід був? (Ю. Яновський).

Примітка 2. Підвищену проти звичайної питальну інтонацію можна передавати двома або трьома знаками питання:

*Кляті! кляті!
Де ж слава ваша?? На словах!* (Т. Шевченко).

Примітка 3. Складну інтонацію питання / оклику передаємо на письмі двома відповідними знаками ?!:

*Се ти, мій чарівниченьку?! (Леся Українка);
— Для чого ж тоді на Ельбі
поклали ви круглі голови?! —
Кричить нам у вічі земля (Б. Олійник).*

Примітка 4. У питальних реченнях (переважно з однорідними членами) у художній літературі знак питання ставимо після кожного слова (сполучення слів) для їх повнішого увиразнення:

*Хіба ж живуть вони? І знають,
Як ви сказали, благодать,
Любов?.. (Т. Шевченко);*

Далі старий до парубка: як? що? чи все гаразд? який заробіток? (Марко Вовчок).

Примітка 5. Щодо написання після знака питання слів з малої літери, напр.: *Що його турбувало? погода? далека дорога?; Раптом він чує над собою: Остапе! Остапе! се ти? живий?* (М. Коцюбинський) — див. зауваження в § 157, п. 1, прим. 4 (про практику такого ж написання після знака оклику).

2. У кінці вставленого речення або після вставленого слова (словосполучення), вимовленого з питальною інтонацією: — *А я замурував був у хижі дочку від Германії [Німеччини], то в управі так шмагали, що — вірите? — шкура на мені полопалася* (О. Гончар).

3. У дужках у середині цитати або після тих чи інших цитованих уривків для вираження сумніву щодо наведеного матеріалу, критичного ставлення до його автора (тільки знак питання або знак питання в поєднанні з якими-небудь словами): *Упорядники статистичних даних відзначають у передмові, що «переважна більшість (скільки це? — Рец.) населення з недовірою (!) ставиться до заявлених реформ», що «певна (?) частина опитаних узагалі не вірить в успіх реформ» (!!) і, нарешті, що «час уже перевірити (?) стан виконання попередніх обіцянок нашого керівництва» (з рецензії).*

4. У відтворенні реплік діалогу цей знак може передавати не вимовлене одним зі співрозмовників «німе запитання» (вираження нерозуміння, здивування, сумніву тощо): — *Навіщо вам треба було це робити?! — ???.*

§ 157. ЗНАК ОКЛИКУ (!)

Знак оклику ставимо в таких позиціях.

1. У кінці речення, що вимовляється з окличною інтонацією (часто це спонукальні речення):

*Гетьте, думи, ви хмари осінні!
Тож тепера весна золота!* (Леся Українка);

Вдар словом так, щоб аж дзвеніло міддю! (П. Тичина).

У кінці окличного називного речення, зокрема в конструкціях з називним відмінком теми (уявлення): *Рідний край! На світі немає нічого дорожчого за нього, за землю, яка породила тебе й виростила* (І. Цюпа).

Примітка 1. Знак оклику звичайно ставимо в кінці речень, що починаються словами:

а) **як, який, що (то) за, до чого ж, скільки** і под. (у реченнях, що не є підрядними): *Як гарно марилось на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проєктів!* (М. Коцюбинський); *Він звів до Сагайди сіре змучене обличчя з великими сумними очима. Що то були за очі!* (О. Гончар); *До чого ж гарно й весело було в нашому городі!* (О. Довженко). Іноді (у поетичній мові) такі слова можуть бути в середині речення: *На небокраї яка краса огнів сія!* (В. Сосюра);

б) **слава, хвала, ганьба, геть** і под., зворотом **Хай живе...**:
— *Слава Україні! — Героям слава!*

Примітка 2. Підвищену проти звичайної окличну інтонацію можна передавати двома або трьома знаками оклику:

*О мій велетню Самсоне,
Пути розривай!!* (О. Олесь);

— *Пустіть нас!!! — закричав Синичка* (О. Довженко).

Примітка 3. Складну інтонацію оклику/питання передаємо на письмі двома відповідними знаками !?:

І де та правда!?! Горе! Горе! (Т. Шевченко).

Примітка 4. В українській художній і публіцистичній літературі після слів зі знаком оклику досить звичайним було написання наступного слова з малої літери (якщо, на думку автора, це все було в межах одного висловлення), часто в конструкціях з інтонаційно розчленованими однорідними або повторюваними членами: *Кляті! кляті!* (Т. Шевченко); [Голос:] *Гов, Лукашу, гов! го-го-го-го! А де ти?* (Леся Українка). У сучасній правописній практиці в подібних випадках слід віддавати перевагу написанню з великої літери (лишаючи, звичайно, більшу свободу вибору для художньої літератури).

2. Після звертань (непоширених або поширених), що вимовляються з виразною окличною інтонацією:

Україно! Ти в славній борні не одна (М. Рильський);

Ти, прекрасна вечірняя зоре! (Леся Українка);

Народе мій! Твоє буття затяте

В моїй крові затято клекотить!.. (І. Драч).

3. Після вигуків, а також після слів **так** і **ні**, коли вони стоять на початку речення й вимовляються з виразною окличною інтонацією:

Ай! як тут гарно! (М. Коцюбинський);

Ой! Що се за сонілка? Чари! Чари! (Леся Українка);

— *Гей! Піднімайтесь, хто сильний та дужий!* (О. Довженко); [Мавка (спалахнула):] *Так! Хто не зріс між вами, не зрозуміє вас!* (Леся Українка); — *Ні! Недобре зробив батько, — глухо яюсь, з протягом, почав Чіпка* (Панас Мирний).

4. У кінці вставленого речення або після вставленого слова (сполучення слів), вимовлених з окличною інтонацією (відповідні слова й речення в таких випадках звичайно виділяються з обох боків тире):

*Крізь ночі і віки сіяють нам
Сліпучим — ні! — животворящим сяйвом
Озера милі!* (М. Рильський);

Потім один крикнув щось і скачки — ой горенько ж! — у гречку влетів (А. Головка); *Директор знав — та й як добре знав! — неспокійну натуру свого головного інженера* (П. Загребельний).

5. У дужках у середині цитати або після тих чи інших цитованих уривків, до яких автор хоче привернути особливу увагу, для вираження емоційного ставлення (обурення, здивування, іронії тощо або ж, навпаки, повного схвалення) до наведеного матеріалу (див. ілюстрацію в § 156, п. 3).

§ 158. КОМА (,)

І. КОМА В ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

У простому реченні кому ставимо в таких позиціях.

1. Між однорідними членами речення, не поєднаними сполучниками: *Під вікнами насадила Ганна бузку, любистку, півників та півонії* (І. Нечуй-Левицький); *Це ж могло наступити нині, завтра, позавтра...* (О. Кобилянська); *Світло сяй-*

ною хвилею хлопнуло по верхівках дерев, замиготіло, застрибало по куцах (Є. Гуцало).

Примітка 1. Не слід розглядати як однорідні й відокремлювати комами:

а) дві однакові граматичні форми дієслова, що означають дію та її мету: *піду подивлюся, сядьмо поміркуймо* тощо;

б) два однакові або близькі за значенням спільнокореневі слова, друге з яких ужите із запереченням **не**, якщо таке сполучення становить одне граматичне ціле (*жду не діждуся, дивився не надивився, вовк не вовк* і под.): *Дивиться вона не надивиться на свого сина: втішається не навітається своїм Івасем!* (І. Нечуй-Левицький).

Примітка 2. Прикметники-означення є однорідними:

а) коли вони характеризують предмет з одного боку (у переліку його властивостей, якостей, особливостей) або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки: *Немає матері! У глухий, темній могилі вона* (А. Тесленко); *Дивом див було, що те пискляве, рожеве, безпомічне — то і є людина* (О. Гончар); *Його очі замиготіли зимним, неприязним блиском* (О. Кобилянська);

б) коли друге й наступні означення підсилюють, уточнюють, пояснюють перше: *Якось раз над містечком стояла тиха, місячна, літня ніч* (І. Нечуй-Левицький); *Твердо упираючись ногами в нову, не панцизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки* (М. Коцюбинський).

Якщо ж прикметники-означення характеризують предмет з різних боків, вони є неоднорідними й коми між ними не ставимо: *Вода шуміла й билась між камінням білими кипучими хвилями* (І. Нечуй-Левицький); *Ми їхали порожньою рудуватою дорогою* (Валерій Шевчук); *В ранковому березневому затуманеному повітрі пахли вишневі садки* (Б. Харчук).

Неоднорідні означення частіше стоять перед іменником, зрідка (найчастіше в складених термінологічних назвах) — після нього: *Усе застеляла мла вечірня пахучая* (Марко Вовчок); *На чорній зриватій землі по краях поплуталась огудина суха гарбузова* (А. Головка); *батарея анодна суха; тиєниця м'яка яра*.

Примітка 3. Приклади є однорідними, коли вони, як і звичайні означення, характеризують предмет з якогось одного боку або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки, напр.: *Поет, прозаїк-оповідач, драматург, перекладач, історик і теоретик літератури, критик, фольклорист, громадський діяч — він* [І. Франко] *в усьому був однаково сміливий, самобутній і сильний* (М. Рильський) — це

сфери діяльності І. Франка; *доктор філологічних наук, професор І. Петренко* (науковий ступінь і вчене звання); *Герой України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, заслужений діяч науки і техніки України Г. Ткачук* (почесні звання і відзнаки). Якщо ж вони характеризують предмет цілком очевидно з різних боків, вони не є однорідними й між ними не ставимо коми: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук І. Петренко* (посада й науковий ступінь); *чемпіонка України з художньої гімнастики студентка М. Заруба*. У разі поєднання в одному ряду однорідних і неоднорідних прикладок відповідно розставляються й розділові знаки: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук, професор І. Петренко; професор, член-кореспондент Національної академії медичних наук України полковник медичної служби М. Іваницький*.

Але прикладки, що стоять після означуваного іменника, відокремлюються комами незалежно від їхнього змістового навантаження: *І. Петренко, завідувач кафедри української мови, доктор філологічних наук, професор*.

2. Між однорідними членами речення, поєднаними двома або більше єднальними і розділовими повторюваними сполучниками: **і... і (й... й), ні... ні (ані... ані), то... то (не то... не то), або... або, чи... чи (чи то... чи то)**:

*А тим часом місяць пливе оглядять
І небо, і зорі, і землю, і море* (Т. Шевченко);

Він не знав ні батька, ні матері, ні брата, ні сестри (Панас Мирний); *Не хотів ані дружитись, ані дома жити* — *чумакував* (Марко Вовчок); *Хлопці, щоб не заважати в хаті, вчилися або в клуні, або в садку чи деінде* (М. Коцюбинський); *Доля — наче примхлива дівчина: то пригріє, то знов остудить* (Василь Шевчук); *Чи то садок видніє, чи город, чи поле?* (Панас Мирний).

Примітка 1. Коли сполучники **і (й), та (=і), або, чи** між однорідними членами не повторюються, коми перед ними не ставимо: *Було як заговорить або засміється — і старому веселіше стане* (Марко Вовчок); *Картина була надзвичайна, неначе сон чи казка* (О. Довженко).

Примітка 2. Якщо одні однорідні члени поєднані безсполучниковим зв'язком, а інші — повторюваними сполучниками **і (й), та (=і),**

кому ставимо між усіма однорідними членами, у тому числі й між першими двома (перед першим сполучником): *Червоне полум'я багаття світило на ту групу, облило червоним кольором білу дідову сорочку, сиву бороду, й його темне, похмуре лице, і сиві, низько навислі над очима брови* (І. Нечуй-Левицький);

*Я пам'ятаю вчительку мою,
просту, і скромну, і завжди спокійну* (В. Сосюра).

Примітка 3. Якщо однорідні члени речення поєднані сполучниками **і** (**й**), **та** (**=і**) в пари, то перед сполучниками коми не ставляться, а пари відокремлюються комами: *Життя — це ріка, в якій попутно й навально тече минушина й теперішність, добро й зло, правда і кривда* (Р. Федорів).

Примітка 4. Коли два слова, перед кожним з яких стоять сполучники **і** або **ні**, становлять єдиний усталений вислів, то коми між ними не ставимо: *і так і ськ, і туди і сюди, і вдень і вночі, і хочеться і колеться; ні туди ні сюди, ні ськ ні так, ні се ні те, ні вдень ні вночі, ні риба ні м'ясо* тощо.

Коми не ставимо також між двома однорідними членами речення, що поєднуються повторюваним сполучником і утворюють тісну змістову єдність (такі однорідні члени звичайно не мають при собі залежних слів):

*Попідтинню сіромаха
І днює й нчує* (Т. Шевченко).

Примітка 5. Якщо ряд однорідних членів речення з повторюваним сполучником **і** (**й**) завершується зворотами **і таке інше** (або скорочено **і т. ін.**), **і так далі** (**і т. д.**), **і подібне** (**і под.**), такі звороти не відокремлюються комою, оскільки їх не можна розглядати як звичайні однорідні члени речення: *Її думки все коло Гриця. Як він до них прибуде, як пришеде дедалі старостів, як мати справить весілля, як вони заживуть, яке їх жде щастя і добро і таке інше* (О. Кобилянська).

3. Між однорідними членами речення, поєднаними протиставними сполучниками **а**, **але**, **та** (**=але**), **однак**, **проте** (**а проте**), **зате**, **так**, **хоч** (**хоча**) та ін.:

Не слів мені, а стріл крилатих, вогняних! (О. Олесь);

Задер голову Баглай, стежить, як поволі, але вперто підіймаються голуби над собором (О. Гончар);

*Тече вода в синє море,
Та не витікає (Т. Шевченко);*

З виду дід був древній, столітній, хоч ще кремезний (Панас Мирний).

4. Між однорідними членами речення, пов'язаними приєднувальними сполучниками **і, та, та й, ще й, та ще (й), а також, а то й** та ін., коли до вже сказаного додається ще один елемент (або більше), який ніби пізніше виникає у свідомості мовця:

*Запахла осінь в'ялим тютюном,
Та яблуками, та тонким туманом (М. Рильський);
Ходімо ж чаю пити, та і в школу підемо (Панас Мирний);
Зазеленіли луги, ще й дібровонька (народна пісня).*

Примітка 1. Слід відрізняти приєднувальні сполучники від тих самих сполучників з єднальними значеннями (див. п. 2), перед якими коми не ставимо, пор.: *Жили, жили та й розлетілись...* (Л. Глібов).

Примітка 2. Комою відокремлюємо також друге, повторюване слово в приєднувальних конструкціях: *Говорити правду, і тільки правду;*

*За що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь! (Т. Шевченко).*

5. Між однорідними членами речення перед другим компонентом парних сполучників **не тільки... а й (не тільки... але й, не тільки... а ще й, не тільки... але також і), як... так і, не так... як, хоч... але (та), не стільки... скільки, якщо не... то та ін.:** *Як би це добре було, коли б я не тільки спочив, а й вивіз собі матеріал для роботи (М. Коцюбинський); Як російська, так і європейська критика все частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги (М. Коцюбинський);*

*Не так тії вороги,
Як добрії люди —
І окрадуть, жалкуючи,
Плачучи, осудять (Т. Шевченко);
Якщо не по-козацьки, то, гадаю,
Хоч по-рибальськи (М. Рильський).*

6. У реченнях з однорідними членами перед пояснювальними сполучниками **як, як-от, а саме** і под., ужитими після узагальнювальних слів: *Нічого специфічного, врочистого, як-от гранітних та мармурових пам'ятників, на нашому кладовищі не було* (О. Довженко); *Весільний обряд складається з трьох частин, а саме: заручин, сватання й весілля* (з наукової літератури).

7. У разі повторення слова для позначення великої кількості предметів, тривалості або інтенсивності дії, для увиразнення ознаки предмета або дії, для підкреслення згоди або заперечення тощо: *Все, все згадала вона в ту хвилину!* (О. Довженко);

*Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте* (Т. Шевченко);
*Здається, часу і не гаю,
а не встигаю, не встигаю!* (Л. Костенко).

Примітка. У разі повторного вживання того самого применника у сполученнях означення (прикладки) і означуваного слова (у фольклорі та в стилізаціях під фольклор, а також у синтаксисі розмовної мови) коми між ними звичайно не ставимо:

*На бистрому на озері
Геть плавала качка* (народна пісня);
*За річкою за голубою
Дві чайки у хмару зліта* (А. Малишко);
*Із города із Глухова
Полки виступали* (Т. Шевченко).

Проте за умови постпозиції означення таке відокремлення можливе:

*Як за лісом, за пралісом
Ясне сонце сходить.
Як за морем, за далеким
Десь воно заходить* (Л. Глібов).

8. Для виділення звертань і залежних від них слів (про вживання знака оклику при звертаннях див. § 157, п. 2):

*Де ж ти дівся, в яр глибокий
Протоптаний шляху?* (Т. Шевченко);

*Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має!* (С. Воробкевич);
Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте! (І. Франко);
*Народе мій, ясна любове,
Ти волю лиш яви свою —
Поклич <...>!* (Д. Павличко).

Примітка. В усталених вигуківих зворотах на зразок **боронь боже, дай боже, боже поможи, ой боже, господи помилуй**, де звертання вже мало відчувається, воно не виділяється комою.

9. Після вигуків, якщо вони вимовляються з окличною інтонацією меншої сили, ніж наступні слова в реченні, і інтонаційно досить тісно пов'язані з реченням у цілому (пор. у § 157, п. 3 про вживання після вигуків знака оклику):

Гей, на коні, всі у путь! (П. Тичина);

О, як люблю я рідну землю... (П. Воронько);

— *Ой, пустіть мене, пустіть!* (Марко Вовчок).

Примітка 1. Слова **о, ой, ох, ах**, коли вони інтонаційно тісно пов'язані з дальшим звертанням (тобто якщо після них у вимові немає паузи) і вживаються у значенні підсилювальних часток, комою не відокремлюються:

О болю мій, я бачу в залі

Одне обличчя, друге, третє! (Л. Костенко);

Ой волохи, волохи,

Вас осталося трохи (Т. Шевченко);

— *Ох і чудний ти, Давиде...* (М. Стельмах); *Ах так?!; Ах ось де він!*

Так само не ставимо коми після слова **ну**, ужитого для підсилення:

Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос — більш нічого (Т. Шевченко).

Примітка 2. Не відокремлюються вигуки на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання:

Ой ти, дівчино,

З горіха зерня,

Чом твоє серденько —

Колюче терня? (І. Франко);

*Гей ти, поле колоскове,
молодість моя!* (В. Сосюра).

10. Після стверджувальних часток **так**, **еге** (**еге ж**), **авжеж**, **аякже**, **гаразд** та ін., заперечення **ні**, запитання **що** (**а що**), а також підсилювального **що ж**, коли безпосередньо за цими словами йде речення, яке розкриває їхній конкретний зміст:

*Так, це була вона, його земля,
Про неї він співав і нею марив* (Д. Павличко);

Еге, я правду вам казав (Є. Гребінка);

— *Земляка свого бачили?* — *Аякже, бачив* (А. Головка);

*Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні* (Леся Українка);

— *Що, титаря вбили?* (Т. Шевченко);

А що, коли не буде того дня? (В. Стус);

*Що ж, отак і проходить вечір,
По-лисячому тихо, без стуку* (Б. Олійник).

Примітка. Слід відрізняти стверджувальні частки **так**, **гаразд** від прислівників **так**, **гаразд**, після яких коми не ставимо:

Так ніхто ще не вірив у мене! (Г. Чубач);

— *І що б він не зробив, то все гаразд, усе до ладу* (Панас Мирний).

Так само слід відрізняти заперечну частку **ні** від повторюваного сполучника **ні** (див. п. 2).

11. Для виділення вставних слів, сполучень слів і речень (про вживання тире або дужок у подібних конструкціях див. § 161, п. 10 і § 163, I, п. 2):

*Треба хліба людині й металу,
Треба музики і п'єдесталу,
Та, мабуть, над усе до загину
Треба віри людині в людину* (В. Забаштанський);

*І, можливо, моє серце-проміння
Зловить в свої долоні дитина
І всміхнеться* (Р. Братунь);

*А в хлібороба, звісна річ, роботи —
як води, від снігу до снігу (Р. Федорів);
З Копачів я, бачте, родом (Д. Білоус);
Погане, я чував, життя собаче,
Недобре ж і Вовкам (Л. Глібов).*

Примітка 1. Вставні слова і конструкції найчастіше:

а) виражають оцінку ступеня реальності, вірогідності повідомлюваного: *безперечно, без сумніву (безсумнівно), безумовно, відома річ, звичайно, звісно, зрозуміло, немає сумніву, певна річ, природно, справді, ясна річ* і т. ін.; *видно, думаю, здається (здавалося б), либонь, мабуть, може, можливо, очевидно, певно, скоріше за все, слід гадати* і т. ін.; указують на ступінь звичайності повідомлюваного: *було (бувало), бува (буває), як відомо, як завжди, як звичайно* і т. ін.;

б) виражають емоційну оцінку повідомлюваного: *на біду, на жаль, на щастя, грішним ділом, чого доброго, як на гріх* і т. ін.;

в) указують на зв'язок думок, послідовність викладу: *по-перше, по-друге* і т. ін.; *з одного боку, з другого боку; наприклад, так, відповідно, отже, таким чином, словом, виходить, значить, зрештою, нарешті; до речі, зокрема (Він, зокрема, сказав, що...), крім того, навпаки* та ін., а також *проте й однак* (у середині, а не на початку речення, де ці слова є сполучниками); *повторюю, підкреслюю* і т. ін.;

г) характеризують ставлення до способу висловлення думки: *власне (власне кажучи), інакше кажучи (іншими словами), коротко кажучи, можна сказати, попросту кажучи, сказати б, так би мовити, що називається, якщо можна так висловитися, як [то] кажуть* та ін.; *головне, між іншим, правда (щоправда), точніше* та ін.;

ґ) підкреслюють експресивний характер висловлення: *далебі, з дозволу сказати, між нами кажучи, по правді кажучи, чесно кажучи, сказати по правді* та ін.;

д) указують на джерело повідомлення: *кажуть, за повідомленням NN, за словами NN, як сказав NN, на думку NN, на мій погляд, на нашу думку, по-моєму, по-твоєму* і т. ін., *як на мене* і т. ін.; *мов, мовляв; чую, бачу, пам'ятаю* та ін.;

е) звернені до співрозмовника або до читача з метою привернути його увагу: *бач (бачте), бачиш (бачите), віриш (вірите), даруй (даруйте), дозволь (дозвольте), знаєш (знаєте), пам'ятаєш (пам'ятаєте), погодься (погодьтєся), пробач (пробачте) [на слові], розумієш (розумієте), слухай (послухай), уяви (уяв'ять)* та ін.

Слід відрізняти вставні слова та їх сполучення від омонімічних слів та їх сполучень, які є членами речення (найчастіше обставинами) або, рідше, сполучниками і тому комами не виділяються, пор.:

У нижчеподаній статті я, **звичайно**, не охоплюю всіх проблем розвитку української мови (М. Рильський), але: *Концерт **звичайно** закінчується о 10 годині; Ці слова, **до речі**, викликають сумнів, але: Ці слова сказані **до речі**.*

Примітка 2. Якщо сполучники **а**, рідше **і** стосуються саме вставного слова (напр.: **а власне, а втім, а значить, а може, а отже** та деякі ін.), вони комою не відокремлюються: *Чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, **а власне**, про способи записування народних пісень?* (Леся Українка); *Як і кожному авторові, **а значить**, і мені <...>, хотілось, щоб переклади вийшли найкращими* (М. Коцюбинський); ***І справді**, незабаром наші прогнози здійснилися.*

Але, наприклад: *Чисте небо не налягало на гори, **а, навпаки**, своєю високою легкою синявою довершувало, гармонійно доповнювало їх* (О. Гончар).

Примітка 3. Вставні слова не виділяємо комами, якщо вони входять до складу відокремлених членів речення: *Дмитро, очевидно поспішаючи, не поспідав; Надвечір, мабуть годині о шостій, почався дощ.*

12. Для виділення порівняльних зворотів, що вводяться сполучниками **як (як і), мов, мовби, наче, немов, неначе, ніби, буцімто, ніж** і т. ін.: *Із ступу, **як із вогкої печери**, тягло свіжою прохолодою* (О. Гончар);

*Це місто [Київ] прекрасне, **як** усмішка долі.*
(Л. Костенко);

*Припадаю вустами до слова,
Мов до стиглого грона калини (Н. Кашук);
Зникло лихоліття,
Наче уві сні (Р. Братунь);*

*В цей час у порту завжди, **ніби** граючись у хрещика, сновигали матроси всіх націй (П. Панч); Мій старший хлопець ще дужче, **ніж** Олекса, зніяковів, уздрівши мене (І. Муратов).*

Примітка 1. Виділяємо комами звороти зі сполучником **як** уточнювального або узагальнювального характеру на зразок **як завжди, як звичайно, як колись, як навмисно, як правило, як виняток** та ін.: *Дума — це віршований твір, виконуваний (як правило, соло) речитативом* (М. Рильський), за винятком тих, що входять до складу групи присудка або головного члена односкладного речення: *Заморозки ще восени тут бувають **як правило**; Це було допущено **як виняток**; Він це зробив **як навмисно**.*

Примітка 2. У реченнях з уточнювальними зворотами зі сполучником **як** і вказівними словами **такий (такий самий), так (так само)** можливі два варіанти їх побудови з відповідним розставленням розділових знаків: а) з комою між ними, коли ці вказівні слова є членами речення: *Він **такий, як** усі; Зробити **так само, як** усі; Про це писали **такі** письменники, **як** Шевченко, Панас Мирний;* б) без коми, коли ці вказівні слова стоять у постпозиції до пояснюваного слова безпосередньо перед **як** і не є членами речення (тут **такі як, так само як** є складеними сполучниками): *Про це писали видатні українські письменники, **такі як** Шевченко, Панас Мирний; Не можна одночасно поєднувати різні дієти, **так само як** зіставляти непорівнянні речі.*

Примітка 3. Коми перед порівняльними сполучниками не ставимо:

а) в усталених широковживаних порівняльних зворотах, напр.: *Голодний як вовк; Здоровий як бик; Мокрий як хлющ; Битися як риба об лід; Звалитися як сніг на голову; Змерзнути як собака; Крутитися як муха в окропі (як білка в колесі); Летіти як стріла; Лле як з відра; Мовчати як риба; Почервоніти як рак; Почуватися як риба в воді; Працювати як віл; Стати як укопаний і под.;*

б) у разі наявності перед порівняльним зворотом слів зі значенням ступеня вияву інтенсивності ознаки **майже, зовсім (цілком), просто, точно (точнісінько), достоту, буквально** і под. або заперечення **не**: *Сонце вже припікає **майже як** улітку; У спогадах син з'являвся матері **зовсім як** живий; Усе в них **не як** у людей (пор.: Усе в них **не так, як** у людей); Обставини склалися по-іншому, **не як** завжди;*

в) якщо такий зворот є іменною частиною складеного присудка: *Спомин був **як** блискавка (М. Рильський); Голова була **неначе** здорова квочка, що сиділа в обичайці (І. Нечуй-Левицький); Вона була для нього **наче** сонце (Леся Українка); Руки зробилися **мов** лід.*

Перед **як** у конструкціях з присудком, що є повторенням підмета: *День **як** день; Люди **як** люди;*

г) перед **як** у конструкціях з повторенням присудка: *Зробив **як** зробив;*

г) якщо порівняльний зворот конкретизує семантично недостатній простий (дієслівний) присудок: *Почувати себе **як** удома;*

д) перед зворотами, що вводяться в речення за допомогою сполучника **як** і мають значення «у ролі кого, у функції чого»: *Про масштаби Довженка **як** письменника можна судити з його найбільшої літературної праці — «Зачарованої Десни» (Л. Новиченко); Розглядаємо вашу відповідь **як** згоду;*

е) перед **як, ніж** у зворотах **(не) більше (більш) ніж (як), (не) менше (менш) ніж (як), (не) раніше (раніш) ніж (як), (не) довше ніж (як)** і т. ін.: *Сидів не більше як пів години; Роботи вистачило не довше ніж на два дні.*

Про особливості пунктуації в реченнях з нерозкладними синтаксичними зворотами, подібними за будовою до складнопідрядних речень, на зразок *Робити як слід; Відбувалося невідомо що* і под. див. § 158, II, п. 3, прим. 4.

Примітка 4. Порівняльні сполучники слід відрізняти від часток зі значенням непевності, сумніву тощо **буцімто, мов, мовбито, наче, немов, неначе, ніби, нібито** та ін., перед якими коми не ставимо: *Під байдаркою ламається крига й наче тоне в глибині моря* (М. Трублаїні);

*Баитан жовтіє понад яром,
Курінь безверхий ніби спить* (М. Рильський).

13. Для виділення відокремлених означень:

1) узгоджених означень, виражених:

а) дієприкметниками та прикметниками, що мають при собі залежні слова й стоять після означуваного іменника: *У квітнику, заглушеному бур'яном, розцвілася якась жовтогогаряча квітка* (І. Волошин); *Розгойдане море, вже брудне й темне, насакувало на берег і покривало скелі* (М. Коцюбинський);

б) дієприкметниками та прикметниками, що не мають залежних слів, але стоять після означуваного іменника, особливо в тих випадках, коли вони утворюють ряд з двох чи більше однорідних членів речення або перед іменником уже є означення: *Високо, трохи не серед неба, стояв місяць, ясний, блискучий, повний* (І. Нечуй-Левицький);

*Живе життя і силу ще таїть
Оця гора, зелена і дрімлива* (М. Зеров);

в) дієприкметниками та прикметниками (як із залежними словами, так і без них), що стоять перед іменником і, виступаючи у функції означення до іменника, мають ще й обставинний відтінок: *Дезорганізований раптовістю нічної атаки («який» / «чому»), ворог не встиг учинити скільки-будь сильного опору* (О. Гончар); *У червонім намисті, зав'язана вели-*

кою хусткою («яка» / «як» або «чому»), *Марта була б дуже гарною молодницею* (І. Нечуй-Левицький); *Розгублений, хлопець не зміг нічого сказати*;

г) дієприкметниками та прикметниками (як із залежними словами, так і без них), що стосуються особових займенників: *Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися* (І. Котляревський); *Вона стоїть навпроти Сагайди, маленька, мов куріпка на межі* (О. Гончар); *Тремтячий, блідий, він привітався до доктора, попрохав його сісти* (М. Коцюбинський); *Дивився [Юрко] на батька, і йому стало жаль його, завчасно постарілого, спрацьованого* (Б. Харчук).

Примітка. Одиничні прикметники при особових займенниках у певних випадках можемо не відокремлювати, зокрема в окличних реченнях або за наявності протиставлення: *О я нещасний!*; *Я колишній і я теперішній* — це вже ніби зовсім різні особи;

г) прикметниками та дієприкметниками, що стосуються іменників або особових займенників, відсутніх у реченні:

Не рано встане:

Навіки, праведний, заснув (Т. Шевченко);

д) прикметниками та дієприкметниками (як одиничними, так і з залежними словами), що виступають як уточнення до попереднього означення: *Між своїми, ковалівськими, тут стояли підводи і з сусідніх сіл* (В. Кучер); *Степанко чув, нібито буває в лелек такий день, коли вони судять своїх родичів за якісь, одним їм відомі, злочини* (Ю. Збанацький); *У тексті було багато маловідомих, зокрема іншомовних, слів*;

2) неузгоджених означень, виражених іменниками в непрямих відмінках (з прийменниками або без них) для надання їм більшої змістової ваги порівняно з невідокремленими членами речення: *Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами, з рукавами, позакачуваними по лікті, з чорними косами, вона [Мотря] була ніби намальована на білій стіні* (І. Нечуй-Левицький); *До неї наближалась мати <...> Іллевського, невисока, досить повна жінка, з кошиком у руці* (О. Гончар).

Примітка 1. Не виділяємо інтонаційно й не відокремлюємо комами означення (із залежними словами або без них), коли вони за змістом тісно пов'язані з означуваними іменниками:

*Минаючи убогі села
Понаддніпрянські невеселі,
Я думав <...> (Т. Шевченко).*

Примітка 2. Не відокремлюємо означення, якщо за змістом вони стосуються не стільки підмета, скільки присудка: *Тільки один Варчук стояв біля вікна спокійний, зосереджений (М. Стельмах).*

14. Для виділення відокремлених прикладок (як поширених, так і непоширених):

1) прикладок у постпозиції до означуваного іменника:

*Я син простого лісоруба,
Гуцула із Карпатських гір (Д. Павличко);*

зокрема, прикладок — загальних назв у позиції після власних назв: *Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з душною низенької хати (М. Коцюбинський);*

2) прикладок, що стосуються особових займенників (незалежно від позиції щодо означуваного іменника): *Досвідчений педагог, він знав шлях до серця дітей; Нехай мене, Кармелюка, в світі спомінають! (народна пісня);*

3) поширених прикладок перед означуваним іменником, якщо вони мають додатковий відтінок значення обставини (причини, умови, допустовості): *Хоробрі воїни, козаки ставали героями народних пісень і дум (з підручника);*

4) прикладок — власних назв, які мають уточнювальне значення щодо означуваних загальних назв: *Обабіч Свирида сиділи Мурий і ще один муляр, Тимко (О. Копиленко);*

5) прикладок, що вводяться сполучниками **як, тобто, себто (цебто), або (= тобто)** та деякими ін.: *Як учений, етнограф і фольклорист, Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчості (М. Рильський); Тайга, тобто смуга диких важкопрохідних хвойних лісів, займає величезні простори на Півночі (з наукової літератури); Вальдишпел, або лісовий кулик, — благородна птиця (Остап Вишня), зворотами*

на ім'я (прізвище), родом, за національністю і под., а також так званий: *У журбі отакій і подружився Давид з одним австріяком, на імення Стах* (А. Головка); *Мати її, родом туркменка, зовсім не була схожа на казашок Приуралля* (З. Тулуб); *Частина її* [старої галицької інтелігенції], *так звані москвофіли, орієнтувалась на монархічну Росію* (М. Рильський).

Примітка. Прикладки зі сполучником **як** виділяємо комами тільки тоді, коли вони виразно відокремлюються інтонаційно й мають додатковий змістовий відтінок причиновості. В інших випадках коми не ставимо: *Шевченко як поет відомий усьому світові* (див. також вище п. 12, прим. 3д);

б) прикладок, що стосуються іменників або особових займенників, відсутніх у реченні:

<...> *Та й заплакав, сіромаха,
Степом ідучи* (Т. Шевченко).

Примітка. Про вживання дефіса при прикладках див. § 37, а про вживання тире — § 161, п. 6б.

15. Для виділення відокремлених обставин, виражених:

1) дієприслівниковими зворотами: *Маруся, вийшовши з кімнати, засоромилась* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Почали люди серпи гострити, лаштуючись до жнив* (М. Коцюбинський); *Забившись у дровітню, я плакав, коли Мальва залишала наше подвір'я* (В. Земляк).

Примітка. Дієприслівниковий зворот, який стоїть після сполучників або сполучних слів, звичайно виділяємо комами з обох боків: *Прислухались і, не вірячи самі собі, одхилили сінешні двері* (М. Коцюбинський). Але сполучник **а** залежно від логіко-інтонаційного членування висловлення може входити до складу дієприслівникового звороту (*Хто знає, що тільки одиниці зважуються на це, а зважившись, знаходять силу розбити кайдани.* — М. Коцюбинський) або ж не входити, відділяючись від нього комою (звичайно за наявності в реченні протиставлення з заперечною часткою **не**), пор.: *З виконанням плану слід не зволікати, а накресливши його, виконувати негайно* і *З виконанням плану слід не зволікати, а, накресливши його, виконувати негайно*;

2) одиничними дієприслівниками, коли вони означають час, причину, умову дії (а не її спосіб): *Повечерявши, полягали спати* (Панас Мирний); *Процаючись, Багіров відкликає Ясногорську вбік* (О. Гончар); *Не повіривши, Чабанчук кинувся в канцелярію* (О. Донченко); *Попрацювавши, можна й відпочити*.

Примітка. Одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти не відокремлюємо комами:

а) якщо одиничні дієприслівники, тісно прилягаючи до дієслова-присудка (звичайно в постпозиції до нього), уживаються не у власне дієслівному значенні ('що роблячи'), а в значенні прислівника (у функції обставини способу дії 'як'): *Не розмірковуючи він кинувся на допомогу*; *Вона сиділа замислившись* (Ю. Яновський); *Читати лежачи*;

Ідуть дівчата в поле жати

Та, знай, співають ідучи (Т. Шевченко);

Із вирію летять курличучи ключі (М. Зеров);

б) якщо дієприслівник або дієприслівниковий зворот перебувають у складі стійкого звороту (фразеологізмів, складених прийменників і сполучників та ін.): *Працювати не покладаючи рук*; *Слухати затамувавши подих*; *Зважаючи на обставини вирішили діяти відразу*;

в) якщо дієприслівник або дієприслівниковий зворот уживаємо серед однорідних членів речення поряд з іншими частинами мови у функції обставин способу дії: *Діяти впевнено й ні на кого не зважаючи*;

г) якщо дієприслівниковий зворот, утворений дієприслівником і сполучним словом **який**, уживаємо в складі підрядної означальної частини складнопідрядного речення: *Перед мандрівниками стояли гори, перейшовши які вони зможуть вийти до моря*;

г) якщо перед дієприслівниковим зворотом стоїть підсилювальна частка **і (й)**: *Вони бралися до роботи й не знаючи повністю її обсягу*;

3) сполученням іменників з прийменниками, прислівниками — для виділення уточнювальних обставин (перед ними можна поставити сполучник **а саме**): *Там, за горами, давно вже день і сяє сонце, а тут, на дні міжгір'я, ще ніч* (М. Коцюбинський); *По той бік шляху, десь далеко в степу, за садками, тремтить червона заграва...* (Григорій Гютюнник); *А вечорами, по роботі, він не раз до пізньої ночі ходив у важкій*

задумі по болотистих улицах Борислава (І. Франко); *Сьогодні вранці, під час перерви, побачивши, що Кажан пішов у сад, Олег кинувся нагору, до його кімнатки* (О. Донченко).

Якщо такі обставини не є уточненням до попередніх обставин у реченні, можливість їх змістового й, відповідно, інтонаційного виділення обмежується і, отже, відокремлення стає менш обов'язковим, пор., наприклад: *Погода, всупереч сподіванням, різко погіршилася і Погода всупереч сподіванням різко погіршилася*. Це стосується обставин, виражених сполученням іменників з прийменниками **відповідно до, завдяки, залежно від, згідно з, на відміну від, поза** (*поза його бажанням*), **понад** (*понад усі зусилля*), **попри** (= **всупереч**), **у зв'язку з, унаслідок** і т. ін.

Звороти з прийменниками **незважаючи (невважаючи) на** переважно відокремлюємо, крім випадків їхнього тісного змістового зв'язку з дієсловом, причому в постпозиції до нього, пор.: *Пані чогось тихо, але нерозважно плакала, неважаючи на всі ласки Марії Дмитрівни* (Дніпрова Чайка) і *Діяти незважаючи на обставини*.

16. Для виділення відокремлених додатків — зворотів зі значенням обмеження, включення, заступлення, що вводяться в речення прийменниками **крім (окрім), опріч, за винятком, поряд з, замість** (також з інфінітивом) та ін.: *Було про що думати цієї ночі, та він примусив себе не думати зараз ні про що, **крім** бою* (О. Сизоненко); ***За винятком** баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив* (Панас Мирний); *У роботі фабрики, **поряд з** успіхами, були й невдачі* (з газетної замітки); *А тепер, **замість** крила парусника, Тоня й Віталій бачать вдалині темну, непорушну гору якусь* (О. Гончар). Це факультативно можливе змістове й, відповідно, інтонаційне виділення додатків, яке залежить також від ступеня їхньої поширеності, місця в реченні (так, додатки з прийменником **замість** уживаються переважно як невідокремлені).

17. Узагалі для виділення зворотів зі значенням:

а) уточнення, пояснення, другої назви, що вводяться словами **тобто, а саме, (а) точніше, або, інакше, по-місцевому** і под.: *Чернишеві під час артпідготовки випало бути стар-*

шим, **тобто** командувати з'єднаним вогнем усіх трьох мінрот (О. Гончар);

Вони, кажуть вам, прозябають.

*Або, **по-вашому**, ростуть,*

Як та капуста на городі (Т. Шевченко);

б) додаткового повідомлення, прислання, що вводимо словами **навіть, особливо, переважно, у тому числі, зокрема, наприклад, причому, (і) притому, і (й) (= навіть або притому), (і) взагалі (та й узагалі)** та ін.: *Б'є вся артилерія, **навіть** зенітна (І. Нехода); Без гарячої любові до природи людина не може бути митцем. Та й не тільки митцем, **особливо** зараз, коли треба перебудувати майже все (О. Довженко); — Мені прикро, — передала їй зошит учителька. — За змістом усе гаразд, але зверни увагу на синтаксис, **зокрема** на складноурядні речення. Губиш коми (Г. Усач); — Бувають такі дні, коли ви працюєте менше, **наприклад** зимою, отоді беріть у руки книжки і читайте (Григорій Тютюнник); Мотрона гостинно припрошувала Остапа їсти, пити, **причём** пити до дна (К. Гордієнко); — *Що се в тебе за думки такі, сестро!* — почав мене вговоряти та вмовляти, **й** жінку привів (Марко Вовчок); *Треба діяти, і не зволікаючи (О. Довженко); [Орест:] Недарма люди завжди старались заселити порожні ліси і води німфами, русалками, **взагалі** чимсь живим, хоч би й фантастичним (Леся Українка).**

Примітка. Див. також про відокремлення уточнювальних означень: п. 13. 1д, 2, прикладок: п. 14.5, обставин: п. 15.3, додатків: п. 16.

18. Для виділення іменника (іменникового словосполучення) у конструкціях з називним відмінком теми (уявлення) та в інших подібних конструкціях: *Ріка Суній, і що там тої річечки? (Л. Костенко); — Діти, вони завжди були окрасою життя (М. Чабанівський).*

Примітка. Підсилювальний зворот **і той (і та, і те, і ті)**, що ставимо після іменника, комою не виділяємо: *Навіть батько **і той** якось трохи злякався (О. Довженко);*

Боже небо голубе

***І те** помарніло (Т. Шевченко).*

Див. про частотніші випадки виділення конструкцій з називним теми за допомогою крапки, знака оклику, тире і трьох крапок: § 155, п. 1; § 157, п. 1; § 161, I, п. 8; § 162, п. 1.

II. КОМА У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

У складному реченні кому ставимо в таких позиціях.

1. Для відокремлення частин безсполучникового складного речення зі значенням переліку: *В житті синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку* (М. Коцюбинський);

*Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє* (Т. Шевченко).

2. Для відокремлення частин складносурядного речення:

*Жде спрагла земля плодотворної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий* (І. Франко);

Вузький, глибокий Прут блиснув вресіті з-за прибережних верб, а попід горами зазеленів розкішний килим виноградників (М. Коцюбинський);

*Усе іде, але не все минає
Над берегами вічної ріки* (Л. Костенко);
*Непокривлену душу хотіли зламати,
Та ламалися тільки болючі киї* (Д. Павличко).

3. Повторюваними єднальними та розділовими сполучниками **і... і, ні... ні, або... або, то... то, чи... чи, не то... не то, чи то... чи то** та ін.:

*І розсвіте, і вийдуть смілі люди,
І порохом пропахне сніг і дим,
І розсвіте, і всесвіт видно буде,
Весь світ, всю долю видно стане їм* (М. Бажан);

Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Леся Українка);

*Чи то праця задавила молодую силу,
Чи то нудьга невсипуща його з ніг звалила* (Т. Шевченко).

З приєднувальними і пояснювальними сполучниками: *Ще в гімназії Борис займав видне місце серед товаришів, **ба й** учителі гляділи на нього як на головну оздобу закладу* (І. Франко);

Довго слухав і Бертольдо,

Далі мовив на відході:

«Що за дивна сила слова!

*Ворожбит якийсь, **та й годі!**»* (Леся Українка);

— *Махнути б на неї [тару] рукою, **та тільки й** діла!* (О. Гончар); *Вмент маленький візок виповняється тілами вздовж і впоперек, **причїм** мужчини викидають ноги за полудрабки* (М. Коцюбинський); <...> *Треба вам сказати, що я іноді хворію на ностальгію, **цебто** у мене з'являється нудьга за батьківщиною* (Ю. Яновський).

Примітка 1. Для надання більшої самостійності фрагментам висловлення, які могли б бути складовими частинами складносурядного речення, перед сполучниками сурядності **і (й), а, але, та, однак** та ін. замість коми можемо ставити крапку:

Ми якось дуже звикли, що він [Ойстрах] є.

А от нема. І струни його стихли (Л. Костенко);

*Острів, як спрут, занурив у море шершаві лаби [лапи], присавався до нього, наче хоче спинитись. **Але** не може* (М. Коцюбинський).

Примітка 2. Коми між двома частинами складносурядного речення не ставимо перед одиничними (не повторюваними) еднальними **і (й), та (= і)**, а в першому з поданих нижче випадків також розділовими сполучниками **або, чи**, якщо:

а) в реченні є спільний для обох його частин другорядний член або члени, у тому числі спільний відокремлений член, а також спільне вставне слово: *На хвилину раптом стихли голоси і спинилися тіні* (Л. Смілянський); *Часом на цій вересневій сині вилитими дзвіночками колихалися грона жолудів або виділявся обрис пташини* (М. Стельмах); *За винятком двох-трьох школярів, учні класу регулярно відвідували заняття і ніхто не пропускав їх без поважних причин; На щастя, буря скінчилася швидко й люди не постраждали;*

б) ці частини являють собою питальні, спонукальні, а також окличні речення, об'єднані між собою відповідною інтонацією: *А де ж вони роблять цей електромобіль і чим ти допомагаєш, Кіро?* (О. Копиленко); *Хай завжди буде мир і хай завжди лунає дитячий сміх!; Як навколо все розквітло і як стало по-весняному гарно!;*

в) ці частини являють собою односкладні номінативні або безособові речення (в останньому випадку головні члени цих речень мають бути цілком однорідні за значенням): *Теля десь за двором ревуло. Тиша і бур'яни* (А. Головка); *Сутінки огорнули світлицю. Порожньо і сумно* (А. Хижняк).

3. Для відокремлення частин складнопідрядного речення (підрядну частину відокремлюємо комою з одного боку або, якщо вона розташована в середині головної частини, з обох боків):

*І той любов'ю повниться до світу,
Хто рідну землю має під собою...* (М. Вінграновський);

Ось чутно, як несе вітер якусь новину з далекого лісу, що синіє за горбочком (М. Коцюбинський);

*Весь край слов'янський чує крок дружин,
Які спішать на збір у Дрогичин* (М. Бажан);

Він жив на самому кінці села, там, де глибокий яр входить у ліс вузьким клином (І. Нечуй-Левицький);

*Так тихо сходить місяця підкова,
Що аж завмерли гори та ліси...* (С. Пушик);

*Душа летить в дитинство, як у вирій,
бо їй на світі тепло тільки там* (Л. Костенко);

*Дай мені, Вітчизно, та для пісні сили,
щоб тебе в цій пісні славить і любить,
щоб для тебе серцем вічно зеленіти* (В. Сосюра);

*Рідний дім залишається в серці,
Як далеко від нього не йди* (Г. Чубач).

Примітка 1. Для надання підрядним частинам складнопідрядних речень більшої змістової ваги та самостійності перед підрядними сполучниками і сполучними словами замість коми можемо ставити крапку:

*Спочатку так: терзати, розпинати.
Щоб знав. Щоб знов. Щоб слухався. Щоб звик.*
(Л. Костенко).

Примітка 2. Коми не ставимо між двома однорідними підрядними частинами, з'єднаними одиничними еднальними **і** (**й**), **та** (= **і**) та розділовими **або**, **чи** сполучниками, оскільки в реченні є спільна

для них обох головна частина: *Він... розказував, яку в їх селі рибу ловлять і яка в їх [них] ріка рибна, що усяка риба ведеться* (Марко Вовчок);

*І знов моя до тебе думка лине,
Далекий краю ранньої зорі,
Де тигрів слід веде до Уссурі
І спіє виноград між віт ялини* (Борис Тен).

Примітка 3. Між однорідними підрядними частинами, з'єднаними повторюваними єднальними та розділовими сполучниками, кому ставимо, але тільки перед другим із цих сполучників: *Буря вицухала або коли затихав вітер, або коли він починав дути з іншого боку*.

Примітка 4. Коми перед підрядним сполучником або сполучним словом не ставимо в синтаксично нерозкладних конструкціях, подібних за будовою до складнопідрядних речень і похідних від них (колишні підрядні частини виконують тут функцію членів речення): *робити як слід (як треба, як годиться, як належить, як має бути), дивлячись хто (що, який, куди, скільки), невідомо (не знати, невідь, хтозна) хто (що, куди, звідки, скільки), хто як не він це знає (кому як не йому це відомо), кричати що є сили (духу), говорити все що попало (завгодно, доведеться, здумається), роби що хочеш, будь що буде, іди куди хочеш; Нам є ще над чим працювати; І Остапові стало жалко Соломію, страх як жалко* (М. Коцюбинський); [Савва:] *<...> Я піду відсіль, піду куди очі дивляться* (М. Костомаров).

Кому ставимо перед **як** у зворотах **не хто інший, як..; не що інше, як...:** *Те, що її зацікавило, було не що інше, як троє осідланих коней під танком вілли* (М. Коцюбинський).

Коми не ставимо в конструкціях на зразок **не інакше як, не те що, не те щоб, тільки й розмов що, тільки й того що** і под.: *Його витвори всі називали не інакше як шедеврами* (С. Андрухович); [Костомаров:] *Тільки й було розмови в нього що про вас* (П. Тичина); *Увесь час у Львові було дуже погано надворі: холодно, вогко, дощ, навіть щось так ніби сніг* (Леся Українка); *Нюра так як замислився, бо перестав ворухити пальцями й дивився повз них у підлогу* (Григор Тютюнник).

Примітка 5. Підрядну частину не відділяємо від головної комою, якщо перед нею є частка **не**, сполучник **і**: *Мене цікавить не як це сталося, а які можливі наслідки цього факту* (пор.: *Мене цікавить не те, як це сталося, а які можливі наслідки цього факту*); *Треба бути уважним і коли обставини цьому не сприяють* (пор.: *Треба бути уважним і тоді, коли обставини цьому не сприяють*).

Примітка 6. Не відокремлюємо комою одиничні відносні займенники та прислівники в кінці речення: *Черниш теж кричав, не пам'ятаючи що* (О. Гончар); *Бачив хлопця й не сказав якого*; *Заснула, незчувшись коли* (О. Гончар).

Але якщо до відносного слова в таких конструкціях прилягає інше слово, кому ставимо: *Я б хотів знати, хто саме*.

Примітка 7. Якщо перед підрядним сполучником або сполучним словом є слова (прислівники, сполучники, частки) з уточнювальним, підсилювальним, обмежувальним, приєднувальним значеннями **а саме, особливо, зокрема, якраз, лише, тільки, а також** та ін., кому ставимо перед ними: *Восени в лісі рясно ростуть гриби, особливо коли пройде дощ*; *Скоро всі однокласники роз'їдуться, але тільки як закінчать школу*; *Друзі зустрілися, щоб обговорити новини, а також щоб накреслити плани на майбутнє*.

Примітка 8. Складені підрядні сполучники **тому що, через те що, завдяки тому що, для того щоб, незважаючи на те що, попри те що, дарма що, після того як, унаслідок того що, замість того щоб, тоді як, тимчасом як, у міру того як** і т. ін., у середині яких коми не ставимо, слід відрізнити від можливих омонімічних сполучень указівних слів у головній частині, якими виступають займенник **те** в різних відмінках (з прийменниками, рідше також з іменниками) та деякі прислівники (**тому, тоді** та ін.), і сполучника або сполучного слова підрядної частини (змістова відмінність між першими і другими конструкціями виражається різним логічним виділенням їхніх компонентів і, відповідно, інтонацією), пор.: *Надворі стало темно, через те що небо заволокло чорною хмарою* і *Надворі стало темно через те, що небо заволокло чорною хмарою*.

Примітка 9. У разі збігу двох сполучників (сполучних слів) перед другим із них коми не ставимо, якщо в наступній (головній) частині складнопідрядного речення є співвідносні слова **то, так**:

*І якщо пісня вийде в люди,
То племінь серця не згашу* (А. Малишко).

Пор. без таких співвідносних слів: *Але коли Ви такі добрі, що не відмовились би перекласти щось із рукопису, то я позволю собі скористуватися з цього і, якщо зможу, пришлю Вам рукопис* (М. Коцюбинський).

Якщо перший сполучник при цьому є протиставним (**а, але, однак** і т. ін.), коми після нього взагалі не ставимо: *Він прокинувся увечері, <...> довго пив чай, а коли зовсім стемніло, став збиратися у свою п'яту вилазку* (Л. Первомайський).

4. Для відокремлення частин, що входять до складних синтаксичних конструкцій (із сурядністю і підрядністю, із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком):

*Марили айстри в розкішнім півсні
Про трави шовкові, про сонячні дні,
і в мріях ввижалась їм казка ясна,
де квіти не в'януть, де вічна весна (О. Олесь);
Синіють води, зеленіє яр,
І стеляться сліпучі краєвиди (М. Зеров).*

Примітка. У складних синтаксичних конструкціях з безсполучниковим і сполучниковим зв'язком коми між двома частинами, поєднаними сурядним зв'язком, не ставимо перед одиничними єднальними сполучниками **і (й), та (=і)**, якщо в конструкції наявна спільна пояснювальна частина: *Туристам треба було поспішати: навігація закінчувалася й останній теплохід от-от мав уже відпливати.*

У конструкціях із сурядністю й підрядністю дві частини, поєднані сурядним зв'язком за допомогою цих сполучників, не відокремлюємо комою, якщо для них є спільна підрядна частина: *У хаті вже було повно людей і тютюновий дим ходив над головою хвилями, коли Юхим переступив через поріг (А. Головка).*

§ 159. КРАПКА З КОМОЮ (;)

I. КРАПКА З КОМОЮ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

Крапку з комою у простому реченні (або в одній з предикативних частин складного речення) можемо ставити між досить поширеними однорідними членами речення — особливо тоді, коли всередині хоч би одного з них уже є коми: *Чого тільки немає у Даниловому лантусі: тут і ніж, і ложка, і шматок дроту, і казанок; шино і сало, цибуля й борошно, картопля й сіль, хліб і сухарі; а ще великі садівницькі ножиці, пила, сокира, терпуг; а ще гачки, важки та поплавці до вудок; ще коробочок десять сірників <...> (Григір Тютюнник); На чому б не спинилось моє око, скрізь і завжди я бачу щось подібне до людей, коней, вовків, гадюк, святих; щось схоже на війну, пожар, бійку чи потоп (О. Довженко).*

II. КРАПКА З КОМОЮ У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Крапку з комою у складному реченні ставимо в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного речення — особливо тоді, коли вони досить поширені або всередині них уже є розділові знаки: *Дитинство дивується; молодість обурюється; тільки літа дають нам рівновагу* (О. Довженко);

*Усміх пославиши в останнім промінні,
Згинуло радісне літо;
Дощик уїдливиий, дощик осінній
Сіється, наче крізь сито* (Г. Чупринка).

2. Між частинами складносурядного речення, пов'язаними переважно протиставними (**а, але, проте, однак** та ін.), зіставним (**а**), рідше єднальними (**і, та**) сполучниками, якщо ці речення досить поширені або всередині них уже є коми:

*Осінній вітер в лузі свище,
Вербу хитаючи тонку;
А я схиляюся ще нижче
Себе побачити в струмку* (Г. Осьмачка);

Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але миритись, брати назад свої слова у мене не було бажання (Леся Українка).

3. Між досить поширеними однорідними підрядними частинами складнопідрядного речення, підпорядкованими тій самій головній частині, якщо між ними немає єднальних сполучників, — особливо тоді, коли всередині таких підрядних уже є розділові знаки: *Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти їх і вздовж, і вшир, і впоперек; де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське <...>; де синє небо, побратавшись з веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно високе, бездонно-глибоке шатро <...>?* (Панас Мирний);

*І тепла радість душу обняла,
І сам не знаєш у задумі світлій,*

*Що краще — вечір цей чи ночі мла;
Що краще — біля тебе сад розквітлий
І серць квітучих трепет молодий
Чи над тобою зоряні сади* (Борис Тен).

4. Між частинами складних синтаксичних конструкцій (із сурядністю й підрядністю, із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком) — для увиразнення їх розмежування (на противагу розмежуванню інших частин у середині них за допомогою інших розділових знаків): *Щойно полуниця відходить, а вже буріють вишні <...>, шовковиця сиплется, а там зажовтіють абрикоси; буває, так наспіє полуниці, що жінкам невправка з нею, тоді оголошується загальна мобілізація, вже й металурги лазять поруч з дітьми по садках...* (О. Гончар); *Було, мабуть, гарно: вночі випав сніг, і сліпучо-біла вулиця леліла сріблом; крізь просвічені скісним заплудневим сонцем шибки вікон зеленіло <...> ялинкове гілля; з крутосхилу Ботанічної злітали верхи на гринджолятах хлопчаки* (В. Дрозд).

Примітка 1. Уживання крапки з комою в усіх цих випадках як у простому, так і в складному реченні, крім безсполучникових складних речень і речень з безсполучниковим зв'язком у межах складних синтаксичних конструкцій, є факультативним, і замість цього знака можемо вживати кому.

Примітка 2. Про вживання крапки з комою в кінці пунктів переліку див. § 168.

§ 160. ДВОКРАПКА (:)

I. У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

У простому реченні двокрапку ставимо перед однорідними членами після узагальнювальних слів — займенників та займенникових прислівників (**всі, все, ніхто, ніщо, скрізь, усюди, ніде** та ін.), слів (словосполучень), що є назвами родового поняття або чогось цілого щодо однорідних членів як назв видових понять або частин цілого (з можливою наявністю перед переліком також пояснювальних сполучників **наприклад, як-от, а саме** і под.): *У густій мряці, білій як молоко, все пропадає: небо, гори, ліси, пастухи* (М. Коцюбинський);

*Несуть пани есаули
Козацькою зброю:
Литий панцир порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали... (Т. Шевченко);*

*Заснув <...>, і снилися **красиві коні**: сірі, гніді, вороні (В. Симоненко).*

Двокрапку перед однорідними членами речення можна ставити й за відсутності узагальнювального слова, якщо тільки перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени вимовляються з перелічувальною інтонацією:

*Та в цю хвилю двері розчинились
і ввійшли: якийсь рудобородий
в довгому старім плаці подертім;
з лірою ж за ним дідок кошлатий,
що все кашляв та все очі мружив;
ще й третій, що безруко щуливсь,
лиш рукав сорочки теліпався (П. Тичина).*

Таке вживання двокрапки характерне переважно для стилів книжної мови (офіційно-ділового, наукового, публіцистичного), наприклад: *На засіданні присутні: начальник цеху, майстри, інженери і робітники.*

II. У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

У складному реченні двокрапку ставимо в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного речення або складної синтаксичної конструкції, якщо друга (наступна) його частина:

а) розкриває зміст першої (попередньої) частини (в цілому або одного з її членів): *Ліс іще дримає, а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів (М. Коцюбинський);*

*Вірю: до скону віків не порушиться слово богинь!
(Леся Українка).*

У заголовках, назвах рубрик і т. ін.: *Український правопис: так і ні* (Київ, 1997) — назва книжки; *Друга світова війна: причини поразок і перемог*;

б) указує на причину або рідше, навпаки, на наслідок того, про що йдеться в першій (попередній) частині: *Лаврін не поганяв волів: він забув і про воли, і про мішки й тільки дивився на Мелашку* (І. Нечуй-Левицький);

*Як мала у тебе сила,
То з гуртом єднайся ти:
Вкупі більше зробиш діла,
Швидше дійдеш до мети* (Б. Грінченко);
*Як і вони, я був щасливим:
Із теплих уст ловив слова,
Що казкою ставали, дивом,
В якому всесвіт ожива* (О. Ющенко);

Віхола розпочалася з самісінького ранку: вийти з хати просто неможливо (О. Кобилянська).

2. У реченнях з прямою мовою після слів автора (див. § 167, I, пп. 3, 4).

3. У складних реченнях, проміжних між складним безсполучниковим і складнопідрядним, коли зміст їхньої другої частини пояснює, уточнює зміст першої частини, а в складі другої частини є підрядні сполучники і сполучні слова: *Вирішили зробити таким чином: щоб* щепленням проти грипу одночасно охопити школи всього району;

*Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи:
Як проводжала сина мати,
Як бивсь татарин уночі* (Т. Шевченко).

§ 161. ТИРЕ (—)

I. У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

У простому реченні тире ставимо в таких позиціях.

1. Між підметом і іменною частиною складеного присудка (як непоширеною, так і поширеною), вираженою іменником

або кількісним числівником у називному відмінку, за наявності між ними нульової дієслівної зв'язки: *Кит — ссавець; І один у полі — воїн* (Ю. Дольд-Михайлик); *П'ять і п'ять — десять; Київ — столиця України*;

*Пісня і праця — великі дві сили,
Ім я бажаю до скону служити* (І. Франко).

Потреба в такому тире посилюється за наявності в реченні зіставлення: *Мій брат — лікар, а сестра — учителька*.

Примітка 1. Якщо в таких реченнях логічно й, відповідно, інтонаційно виділяється переважно присудок, тире перед ним можемо не ставити: *Мій батько інженер; Його ім'я Іван*.

За відсутності спеціального акцентування тире звичайно не ставимо, якщо підмет виражений субстантивованим займенником **це**: *Це наша хата*; якщо іменній частині присудка передують якийсь другорядний член речення: *Таке життя другому б рай...* (Л. Глібов); *Діти завжди діти*; якщо присудок стоїть перед підметом: *Хороша-таки штука життя* (А. Головка).

Примітка 2. Перед присудком, вираженим іменником із заперечною часткою **не**, тире звичайно не ставимо: *Серце не камінь* (прислів'я). Але в разі сильнішого логіко-інтонаційного наголошування на запереченні, а особливо за наявності в реченні протиставлення **не... а** потреба в такому тире увиразнюється: *Мій батько — не інженер, а майстер на фабриці*;

*Мої літа — не монотонні дублі;
Я змінююсь, як світанковий пруг* (Д. Павличко).

Примітка 3. Перед присудком, вираженим порівняльним зворотом зі сполучниками **як, мов, наче, що** та ін., тире звичайно не ставимо: *Життя як казка; Микола для мене як брат*. Але в разі спеціального наголошування на ньому тире можливе: *Вода — як скло* (Л. Глібов); *Душа — мов ніч...* (О. Пахльовська).

Примітка 4. Перед присудком, вираженим кількісним числівником (одиничним або в поєднанні з іменником), у спеціальній літературі коми звичайно не ставимо: *Гарантійний термін використання приладу 2 роки*.

Примітка 5. Якщо підмет у таких реченнях виражений особовим займенником, тире звичайно не ставимо: *Я син простого лісоруба* (Д. Павличко). Але в разі спеціального наголошування на ознаці, вираженій присудком, та інтонаційного виділення його зв'язку з

підметом, особливо в разі протиставлення, тире можемо ставити: *Він — публіцист, він — прозаїк, він — драматург, от тільки віршів він не писав, хоча безмірно любив поезію* (Ю. Смолич: про О. Довженка); *Вона для мене — все!; Я — письменник, а не журналіст;*

*О пісне! Ти — плескіт рік,
ти — переливи мідні...* (М. Рильський).

Примітка 6. Якщо між підметом і присудком є вставне слово, тире не ставимо: — *Пан, напевно, син шановного <...> Казимира Зборовського?* (М. Старицький).

Примітка 7. При інших способах вираження іменної частини складеного присудка тире між присудком і підметом звичайно не ставимо, але в разі спеціального наголошування на ознаці, вираженій присудком, воно можливе, наприклад: *Його поведінка — дитяча; В однім Дунаї скупані слов'яни, і воля в них — одна!* (М. Рильський); *Вода в річці — надзвичайної свіжості; Усі зошити — в клітинку.*

2. Між підметом і присудком, коли один або обидва з цих членів речення виражені інфінітивом: *Життя прожити — не поле перейти* (прислів'я);

*Говорити — річ нудна.
Працювати слід до дна* (М. Рильський).

3. Перед словами **це (це є), оце, то, ото, ось, (це) значить**, які передують присудкові, вираженому іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова:

*Поезія — це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі* (Л. Костенко);

*Гетьман, може, як ніхто інший знав, що любити Україну —
це найперше захистити її надійно від усіх ворогів* (О. Лупій);

*Сміле слово — то наші гармати,
Світлі вчинки — то наші мечі* (П. Грабовський);

*Гармонійне злиття ідеї з художньою формою, в яку вона
вбрана, — ось формула ідеального твору мистецтва* (В. Дрозд);
Жити мені без праці — значить не жити (Д. Павличко).

4. На місці випущеного члена речення (це переважно присудок): *Крізь шибку виднілись білі колони тераси, а за ними —*

квітник (М. Коцюбинський); *На одній ниві пшениця, на другій — жито* (О. Гончар); *Останні дні — знову в Парижі* (М. Рильський). У реченнях, що функціонують переважно як заголовки публікацій, назви рубрик, гасла і т. ін.: *Книга — поштою; Ми — за мир; Мир — народам!; Нашим дітям — світле майбутнє!; Ні — війні!*;

Молоді ж — дорогу!
Молоді — усе! (В. Чумак).

Проте якщо немає потреби в увиразненні паузи, тире можемо не ставити, напр.: *Мотря вибігла з хати. Мелашка за нею* (І. Нечуй-Левицький). У реченнях з відсутнім дієсловом-присудком зі значенням перебування, наявності і т. ін. та обставинами місця і часу (переважно на початку) тире між ними і підметом також ставимо в разі наявності в інтонації відповідної паузи, пор.: *Праворуч комора дерев'яна, рублена. Між коморою та будиночком ворота і хвіртка. Біля воріт дві тополі* (О. Довженко) і *Удовина хата — край села* (А. Головка).

5. У реченнях з однорідними членами:

а) перед узагальнювальним словом, що стоїть після однорідних членів речення: *День, вечір, ніч, ранок — все біле, все тьмяне* (Леся Українка);

*Ні спека дня, ні бурі, ні морози —
Ніщо не вб'є любов мою живу* (В. Сосюра);

б) після узагальнювального слова і однорідних членів речення, якщо такий перелік не закінчує речення: *Деякі речі його* [Тараса Шевченка], *як-от: «Утоптала стежечку», «Якби мені, мамо, намисто», «Ой крикнули сірі гуси», «Ой пішла я в яр за водою» і чимало інших — од першого до останнього рядка витримані в характері народної лірики* (М. Рильський);

в) між узагальнювальним словом і однорідними членами речення (замість частіше вживаної в подібних випадках двокрапки (див. §160, I): *Всі службовці збіглися на бучу — і поштові, і з оцадкаси* (О. Гончар);

г) між двома однорідними членами речення, не поєднаними сполучниками, що виражають різке протиставлення: *Не*

хотів ані дружитись, ані дома жити — чумакував (Марко Вовчок);

*Не для слави — для вас, мої браття,
Я свій скарб найдорожчий ховав* (Леся Українка);

г) між однорідними дієслівними присудками, другий (останній) з яких виражає причину або наслідок, мету дії, вираженої попереднім із них, або швидко зміну подій: *Сидять — пережидують дощ* (Панас Мирний); *У вікні показалася чоловіча постать <...>, виткнулась, глянула — і сховалася* (Панас Мирний).

Тире можна ставити перед єднальними сполучниками **і** (**й**), **та** або зрідка після них між двома однорідними дієслівними присудками, якщо другий із них виражає щось несподіване або різко протилежне щодо попереднього: *Земля на прощання усміхнулася — і потемніла* (Панас Мирний); *Мигне тільки рябенька спинка або гострий шпичастий хвостик — і зникне* (М. Коцюбинський); *Я тоді швидко підводжусь і — зирк через комин* (О. Довженко).

б. Для відокремлення другорядних членів речення (порівняно з відокремленням членів речення за допомогою коми (див. § 158, I, пп. 13—16) це відбувається в разі виразнішого логіко-інтонаційного наголошування на таких компонентах висловлення й робиться частіше тоді, коли вони, по-перше, є поширеними або в їхньому складі є кілька однорідних членів, по-друге, в кінцевій позиції речення):

а) означень — як поширених або однорідних, так і, рідше, одиничних: *І ще раз схиляється Хо перед силою — вищою і сильнішою від сили страху* (М. Коцюбинський); *Тепер інша доля — холодна і хмура — заступила матір* (Панас Мирний); *У цій роботі він убачав усе своє життя — не тільки теперішнє, а й майбутнє*; для відокремлення неузгоджених означень: *У нього була одна звичка — записувати все побачене*;

б) прикладок зі значенням уточнення або пояснення (перед ними можна поставити сполучник **а саме**): *Дочки — Ольга й Олена — визбирували на городі картоплю* (В. Козаченко); *У*

своїм невеличкім гурточку він завів новину — гуртову працю (М. Коцюбинський).

Примітка. Якщо після відокремленої прикладки за умовами контексту має бути кома, ставимо лише одне тире — перед нею: *Автомобіль — наш дім на колесах, довго набираючи швидкість, нарешті розігнався;*

в) обставин: *Річка Біла неширока. Он через неї перекинулися кладочки, позв'язувані де вірьовкою, де перевеслом, а де й так — просто жмутом трави* (Г. Хоткевич); *Їсти хочу — жах як!*; *Людей зібралось небагато — усього душ десять*; зокрема, обставин мети, виражених інфінітивом: *Увечері кличуть: «Іди до панночки — розбирати»* (Марко Вовчок); *Багато люду в цей час подалося з села — подивитися, зустрітися* (В. Стефаник).

7. Для виділення повторюваних з певним поширенням слів: *Ми побачили актора вже в новій ролі — у ролі гетьмана; Хотілося жити — жити повнокровним життям, а не просто існувати.*

8. Для виділення конструкцій з називним відмінком теми (уявлення): *А Дике поле, Дике поле! — по груди коням деревій* (Л. Костенко).

9. Для підкреслення в розповіді несподіваності перебігу подій (замість частіше вживаних у таких випадках трьох крапок (див. § 162, пп. 1—5):

Послухали Лисичку

І Шуку кинули — у річку (Л. Глібов).

10. Для виразнішого, порівняно з уживанням ком, змістово-інтонаційного виділення в середині речення вставних і вставлених словосполучень та речень, рідше — вставлених слів (вставлені слова та конструкції подають додаткові відомості, зауваження, пояснення і т. ін. до основного висловлення):

Душа моя — послухай! —

як яблуна в цвіту... (П. Тичина);

І хоч не раз — признаюся — ставати

Я на котурни моднії любив,

Але тепер... (М. Рильський);

<...> *Топольський — молодий чоловік, але — на думку па-на посла — незвичайно талановитий і солідний* (О. Маковей);

*Опукою згори — аж вітром зашуміло —
Орел ушкварив на Ягня* (Є. Гребінка);

А тоді зопалу — не встигло радіо попередити! — вернули-ся морози (В. Яворівський); *Скільки всього — жах! — довело-ся натерпітися!*

Примітка 1. Про вживання ком і дужок при подібних конструкціях див. § 158, п. 11; § 163, I, п. 2.

Примітка 2. Коли після тире перед відокремленим зворотом або вставленою конструкцією стоять слова, що мають бути виділені ко-мами (напр., вставні слова), то їх виділяємо тільки з другого боку: *Не знать звідки взялись [орендарі], наїхали й позабирали панські землі під оренду — звісно, за ту ціну, яку самі призначили* (Панас Мирний).

11. Узагалі для спеціального виділення за допомогою пау-зи різного змістового та стилістичного призначення тих чи інших фрагментів тексту: *Правда, я сам думав, що я вже зле-даців, захоловув в неволі. Аж бачу — ні* (Т. Шевченко);

*Сьогодні —
майбутнього далину я оком прозираю* (П. Тичина);
*На прю ми стали проти царства тьми,
Що оскверняє море й суходоли,
І віримо, що переможем — ми,
І знаємо, що не вмеремо ніколи!* (М. Рильський).

12. Між двома або рідше кількома власними іменами, су-купністю яких називається вчення, теорія, науковий закон (замість словосполучень зі сполучником **і**): *закон Бойля — Маріотта; гіпотеза Сепіра — Ворфа*.

13. Між двома або рідше кількома іменниками, сполучен-ня яких позначає певний зв'язок когось або чогось з кимось або чимось іншим (замість словосполучень з прийменником **між**): *відношення товар — гроші — товар; система люди-на — машина; зв'язок «автор — читач»; шаховий турнір Ка-рпов — Фішер; матч команд «Динамо» — «Шахтар»; судно класу «ріка — море».*

14. Між двома або рідше кількома словами на позначення просторових, часових, кількісних меж (замість словосполучень з прийменниками **від ... до**): *автоtrasa Київ — Львів; велоперегони Суми — Київ — Ужгород; Навчання на курсах триватиме протягом січня — квітня; вантаж вагою вісім — десять тонн*; на позначення динаміки розвитку чого-небудь з двох або більше етапів: *Задум — реалізація — втілення в життя; Іншими словами, родословна [родовід] приблизно така: Лютер — Кромвель — Робесп'єр <...>* (М. Хвильовий: про розвиток революційних ідей у Європі).

Примітка. Між цифрами в таких випадках тире ставимо без відступів між знаками: у *2010—2018 роках; пам'ятки української мови XVI—XVIII ст.*; на *сторінках 1—10*; у *1—4 томах*, але, напр.: *наприкінці XX — на початку XXI ст.*

15. Між словом і сполученням слів або між двома сполученнями слів на позначення приблизної кількості: *Це коштує триста — триста п'ятдесят гривень; приїхати в гості на день — на два; у квітні — на початку травня* (пор. у § 35, п. 6.3 випадки позначення приблизної кількості на зразок *триста-чотириста, день-два, у квітні-травні* з дефісним написанням).

II. У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

У складному реченні тире ставимо в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного й рідше складносурядного і складнопідрядного речень для вираження часових, причиново- та умовно-наслідкових, допустових та деяких інших відношень позначуваних ними подій або станів, швидкої або несподіваної зміни подій (порівняно з більш узвичаєним розмежуванням частин складносурядного і складнопідрядного речень комою розмежування їх за допомогою тире передає різкіше зіставлення змісту їхніх частин): *Як тільки займеться десь небо — з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила* (М. Коцюбинський);

*А бавовна як дозріє —
Небом степ заголубіє...* (М. Нагнибіда);

*Защбетав соловейко —
пішла луна гаєм (Т. Шевченко);
Не жди ніколи слушної пори —
Твоя мовчанка може стать ганьбою! (Д. Павличко);
Орач торкнеться до керма руками —
І нива дзвонить темним сріблом скиб (М. Стельмах);*

*Було, як заговорить або засміється — і старому веселіше
стане (Марко Вовчок); <...> Попадався їм багач у руки — во-
ни його оббирали, попадався вбогий — вони його наділяли
(Марко Вовчок); Билися об мене гнівливі хвилі нетерплячки —
я вистояв (П. Загребельний);*

*Ти гукай, не гукай,
а літа не почують.
Все біжать та спішать —
хоч співай чи ридай... (Б. Олійник);
Заграли знов — ще гірш нема ладу (Л. Глібов);*

*Скільки глянеш — вилискують розгойдані хліба (О. Гон-
чар); Минали літа — росли сини (А. Головка); Сонце зійшло —
і враз над Києвом знялося ревище гудків (Ю. Смолич).*

2. Між частинами безсполучникового складного та склад-
носурядного речень, зміст яких різко протиставляється або
зіставляється: *Не козак вклонявся королеві — король схилив
голову перед козаком! (П. Загребельний);*

*Ще сонячні промені сплять —
Досвітні огні вже горять! (Леся Українка);
Закрався вечір, одиуміла праця,
Як сльози, затремтіли ліхтарі, —
Та діти наші ночі не бояться (М. Рильський).*

3. Між частинами безсполучникового складного речення,
коли друга частина розкриває зміст першої (замість частіше
вживаної в таких випадках двокрапки (див. § 160, п. 1):

*<...> Та садинокому мені
Здається — кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша славная країна... (Т. Шевченко);*

У загоні саме воли заборюкались — це старий підручний отих, що з ярмарку пригнали, б'є (А. Головка); Бачу — за вікном сніг летить (М. Стельмах);

*Бувають дивні на землі діла —
Серед зими черешня зацвіла* (Д. Павличко);

*Нап'юся з живої кринички —
Візьму доброти від землі* (М. Сингаївський).

4. Між частинами безсполучникового складного речення, зміст яких порівнюється: *Подивилась ясно — заспівали скрипки* (П. Тичина).

5. Між частинами безсполучникового складного речення, коли зміст другої частини завершує, підсумовує, узагальнює зміст першої (друга частина починається звичайно вказівними словами **це, то, так, цей, такий, ось хто, ось що** і под.): *Все для людини і завжди з людиною — цей заповіт Максим Рильський проніс крізь бурю і сніг, крізь усе своє життя* (М. Стельмах);

*Синиця славу розпустила,
Що хоче море запалить,
Що море буцімто згорить, —
Така, бач, є у неї сила* (Л. Глібов);

Господарство занедбане, скрізь брудно — ось до чого призводять лінощі та нехлюйство.

6. Між частинами складнопідрядного речення, коли підрядна частина ставиться перед головною з метою виразнішого змістового й, відповідно, інтонаційного її виділення, особливо в реченнях з кількома підрядними, коли в головній частині узагальнюється зміст попередніх підрядних:

*Ой, хто в лузі, — озовися,
Ой, хто в полі, — одкликнися!* (Я. Щоголів);

Хто спить, хто не спить, — покорись темній силі!
(Леся Українка).

7. У складнопідрядному реченні між його частинами або частіше наприкінці головної частини — перед словом (сполу-

ченням слів), повторюваним для того, щоб пов'язати з попереднім реченням наступне, яке підсилює, доповнює, розвиває його зміст: *Шевченківський Палії стоїть на порозі того прозріння, до якого доходить Іван Вишенський у поемі Франка, — на порозі усвідомлення, що тільки в діяльній служінні своєму народові може бути остаточне виправдання людини, що тільки в ньому вища рація людського існування (М. Рильський); Необхідно, щоб виховання дітей, любов і повага до дітей, вигоди до них і дружба з ними, — щоб усе це було самою суттю вашого духовного життя, мій друже (В. Сухомлинський).*

Примітка. Про вживання тире в реченнях з прямою мовою див. § 167, І.

III. У ПРОСТОМУ І СКЛАДНОМУ РЕЧЕННЯХ (У ДЕЯКИХ СТИЛІСТИЧНИХ ФІГУРАХ)

1. Між частинами заперечного порівняння:

*І нишком проковтнуло море
Моє не злато-серебро —
Мої літа, моє добро,
Мою нудьгу, мої печалі (Т. Шевченко);*
*То ж не вовки-сіроманці
Квилять та проквиляють,
Не орли-чорнокрильці клеочуть,
Попід небесами літають,—
То ж сидить на могилі
Козак старесенький,
Як голубонько сивесенький,
Та на бандуру грає-виграває,
Голосно-жалібно співає (народна дума).*

2. У періоді (разом з комою або без неї) — для виділення переходу від підвищення до зниження інтонації:

*Азовське море і Чорне море,
Зелені діброви і спів солов'я,
Високі Карпати, донецькі простори —
Це ти, Україно моя! (І. Нехода);*

*Як тільки ясний день погасне,
І ніч покриє Божий мир,
І наше лихо трохи засне,
І стихне людський поговір,—
Я йду до берега крутого,
І довго там дивлюся я,
Як із-за лісу, з-за густого
Зіходить зіронька моя (Л. Глібов).*

Примітка 1. Уживання тире в складному реченні може поєднуватися з уживанням перед ним коми (див. приклади в межах цього параграфа): а) для увиразнення протиставлення між складовими частинами речення (у складних безсполучникових і в складносурядних реченнях); б) перед указівними словами **це, так, такий** і под. на початку другої частини безсполучникових складних речень; в) у різних інших випадках (див. § 166).

Примітка 2. Про вживання тире в разі зазначення прізвища автора або іншого джерела цитування див. §167, II, п. 3, прим. 2.

Примітка 3. Про тире як засіб абзацного членування тексту див. § 168, п. 4.

§ 162. ТРИ КРАПКИ, АБО КРАПКИ (...)

Три крапки ставимо в таких позиціях.

1. На позначення перерваності або незакінченості висловлення:

*І — Вовк Ягнятко задавив...
Нащо йому про теє знати,
Що, може, плаче бідна мати
Та побивається, як рибонька об лід:
Він Вовк, він пан... йому не слід... (Л. Глібов);
Юнак розплющив очі: синь!
Літак... Димки... І височінь (П. Тичина).*

У реченнях з називним відмінком теми (уявлення): *Щастя... Хіба не думав про нього Степан?* (В. Підмогильний).

Три крапки ставимо всередині речення також для позначення певної паузи, коли далі висловлюється щось несподіване: *Макар Іванович не збрехав: він справді заслаб... від страху* (М. Коцюбинський).

Примітка. У випадках, коли три крапки поєднуються в реченні з іншими розділовими знаками, у препозиції до них вони подаються повністю, а в постпозиції — після знака питання і знака оклику — ставимо дві крапки: *Стражники на людей стріляли, це відомо, а щоб селяни?..* (К. Гордієнко);

*Встає народ, гудуть мости,
Рокочуть ріки ясноводи!..* (М. Рильський).

2. На позначення уривчастості мовлення від хвилювання, збудження й узагалі сильних переживань:

*«<...> Я не Ганна, не наймичка,
Я...»
Та й оніміла* (Т. Шевченко).

3. На позначення несподіваного продовження чи завершення думки — з незвичним або й несумісним поєднуванням слів (часто в заголовках газетних заміток, нарисів, фейлетонів тощо): *Вибори... без вибору*; зокрема, з використанням відомих цитат, крилатих висловів: *...І Щуку кинули у річку*.

4. На позначення розриву в оповіді, різкого переходу до нової думки (у художніх і публіцистичних текстах на початку речення — звичайно на початку абзацу): *Летимо над колією над залізничною... Отакінька колія... Рейки, як дротики. <...>
...Маленькі озерецька, маленькі лісочки, маленькі річечки, маленькі сільця. І все це там — під нами!* (Остап Вишня).

5. На позначення свідомої недомовленості, умовчання з певних причин: — *Ходять тут усякі... — бурмоче дід* (О. Донченко); — *Ну, це вже ви того... — прокинувся рибалка. — Це брехня* (Ю. Яновський). З цією метою слова, що їх вважають грубими, образливими, непристойними, можуть подаватися в тексті не повністю, а з випущенням певної частини їхнього графічного складу (після початкових літер або всередині слова).

6. На позначення пропуску в цитованому тексті — після останнього слова перед пропуском або перед першим словом після пропуску, без дужок або в дужках, без інтервалу після слова і перед ним або з інтервалом (див. § 167, II, п. 2; § 163, II, п. 3, III).

§ 163. ДУЖКИ ( ), [ ], < >

В українській пунктуації застосовують круглі, або заокруглені, ( ), квадратні [ ] і кутові, або ламані, < > дужки.

I. Круглі дужки ставимо в таких позиціях.

1. Для виділення в тексті підзаголовків, пояснення маловідомих, зокрема іншомовних, слів, уточнення попереднього слова (слів), для наведення другої назви кого- або чого-небудь, прикладів до чого-небудь, варіантів (слова та ін.), для подання прізвища автора або іншого джерела після цитування (якщо цитування подано не у формі епіграфа і под.: див. § 155, п. 1, прим. 2) тощо: *Мова і час (Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови)*. Київ, 1977 — назва книжки; *Іван Огієнко (Митрополит Іларіон)*. Українська культура (Київ, 2002) — назва книжки; *Вокатив (кличний відмінок) — форма іменника, що називає того, до кого звертаються; Товариш Жан (Іван Іванович) свій високий лоб і свої рогові окуляри протирає завжди білосніжною хусткою <...> (М. Хвильовий); В українській мові багато запозичених слів — з грецької (церква, піп, диявол, театр, політика та ін.), латинської (медицина, університет, цирк, юрист та ін.), тюркських (гарбуз, козак, товар, карий та ін.), німецької (крейда, майстер, ландшафт та ін.), французької (аванс, багаж, інженер та ін.), англійської (бокс, футбол, смокінг, менеджер та ін.), польської (хлопець, певний, червоний та ін.), російської (болванка, затвор, льотчик та ін.) та низки інших мов (з підручника); сполучники **і (ї), та** (у значенні «але»).*

2. Для виділення вставлених слів, сполучень слів і речень, що подаються як додаткові зауваження та пояснення до основного змісту речення: *Тут вам асфальт і на тротуарах, тут вам асфальт і там, де пролітають бадьорі автомобілі (таксі!) і де вже не плентаються зовсім сумні допотопні візники (М. Хвильовий); Артема на умовному місці (біля криниці) не було (А. Головка);*

*Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),*

*Не витерпів лихої долі,
Умер на панцині!..* (Т. Шевченко);
*Одного дня сестра його, Оксана,
(А матері вже не було в живих),
Листа дістала і малу посилку* (М. Рильський).

Примітка. Якщо вставлена конструкція в дужках являє собою самостійне речення (кілька таких речень), у кінці її перед закритою дужкою має стояти відповідний розділовий знак: крапка, три крапки, знак питання, знак оклику; після закритої дужки розділові знаки не ставимо: *Днина чудова. (Тепер у нас така погода, якої, здається, ціле літо не було.) Ми підіймаємось все вище та вище* (М. Коцюбинський); *Син. (Пустун. Екзамени. Фокстроти.)* (М. Рильський).

Це правило стосується також уживання крапки в реченнях, що є ремарками в драматичних творах і вставками, що вказують на реакцію слухачів (див. приклади нижче в пп. 3, 4).

Але після прізвищ цитованих авторів (див. приклади вище і нижче) та інших джерел цитування (див. п. 5) крапки в дужках не ставимо.

3. Для виділення ремарок у драматичних творах при прямій мові дійових осіб: [Куниця (*хапає її руки і притягає до себе, весь тремтячи від хвилювання*):] *Ольго! Ольго, рідна! Ти жива... ти тут... в таку хвилину! (Плаче, цілує її руки.)* [Ольга (*голубить його голову*):] *Ну, годі-бо, заспокойся, бідний!..* (І. Кочерга).

4. Для виділення фраз, що вказують на ставлення слухачів до слів якогось промовця, до певної промови і т. ін.: — *Ну, ось ви бачили в цій, по-моєму, талановитій, блискучій доповіді, що він справді дійшов висновків — глибоких, оригінальних, талановитих і, безперечно, високоцінних для нас. (В залі гучні, захоплені оплески.)* (М. Івченко).

5. Для зазначення після цитати прізвища автора (див. приклади до пп. 2, 3) або іншого джерела цитування: ... (*з журналу, з наукової літератури та ін.; журнал «Дніпро», 2016, № 1, с. 15*).

6. Для вставлення в текст цитати знака (знаків) питання або знака (знаків) оклику для вияву ставлення автора до наведеного ним матеріалу (див. § 156, п. 3; § 157, п. 5).

Примітка 1. Такі розділові знаки, як кома, крапка з комою, двокрапка й тире, не ставимо перед відкритою чи закритою дужкою, а тільки після закритої.

Примітка 2. Знак питання, знак оклику і три крапки можуть стояти перед закритою дужкою, якщо вони безпосередньо стосуються слів, узятих у дужки; якщо ж ці знаки стосуються всього речення, їх ставлять після закритої дужки.

Примітка 3. Після цитати, за якою в рядок подано в дужках посилання на автора або інше джерело, крапки не ставимо, а переносимо за дужки. Знак оклику, знак питання, три крапки в подібних випадках перед посиланням ставимо, проте крапку після нього в кінці речення також ставимо. Крапку, як і інші розділові знаки, в кінці речення перед посиланням ставимо тільки тоді, коли це посилання переноситься на інший рядок (в епіграфах, при віршових цитатах тощо), але після посилання на джерело в таких випадках жодних розділових знаків не ставимо (див. § 155, п. 1, прим. 2).

Примітка 4. Після закритої дужки, що нею закінчується речення, ставимо розділовий знак, якого потребує ціле речення, незалежно від того, який знак стоїть перед закритою дужкою.

Примітка 5. Про вживання одиначної закритої круглої дужки — при цифрових або літерних рубрикаціях — див. § 168.

II. У спеціальних випадках (звичайно в текстах наукового та офіційно-ділового стилів) — там, де потрібна особлива точність і однозначність розуміння, — уживаємо квадратні дужки.

1. Для розмежування в реченні внутрішніх і зовнішніх дужок, коли можуть застосовувати дужки різної форми — круглі (як внутрішні) і квадратні (як зовнішні).

2. Для вставлення в текст цитати того чи іншого пояснення у тих випадках, де в текстах загального призначення досить круглих дужок (див. п. 1), для відновлення скороченого в оригіналі слова: *Хочемо ми чи не хочемо, логіка подій і певних соціальних процесів* [пропуск. — Упоряд.] *ми мусимо це визнати; до Р[іздва] Х[ристового]* (з коментарів і вставок упорядника до видання творів М. Хвильового 1990 р.).

3. Для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати — за допомогою трьох крапок, поміщених у дужки такої форми, з відступами між знаками з обох боків дужок (у текстах загального призначення для цього достатньо тільки вживання трьох крапок).

III. Для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати у спеціальних текстах застосовують також, крім квадратних, кутові дужки — з трьома крапками в середині них і з відступами між знаками з обох боків.

§ 164. ЛАПКИ (« », “ ”, „ “, рідше „ ”)

Лапки ставимо в таких позиціях.

1. Для виділення в тексті прямої мови, цитат (див. § 167) — як у тих випадках, коли цитата становить окрему частину складного речення, так і тоді, коли вона вживається в межах простого речення або однієї з частин складного речення як їхній компонент: *М. Рильський так характеризував значення словників у житті культурної людини: «І, звісно, не обійтись без користування словником. Один мій знайомий поет і літературознавець якось жартуючи сказав: “Я волю читати словники, ніж поеми. У словнику ті самі слова, що і в поемі, але подані в систематизованому порядку”. Це сказано жартома, але “читати словники” — не така вже дивовижна і дивацька річ, як може здатися»* (про доцільність використання різних видів лапок — як зовнішніх і внутрішніх — див. нижче в п. 3).

Примітка 1. Такі розділові знаки, як крапка, кома, крапка з комою, двокрапка й тире, ніколи не ставимо перед закритими лапками, а тільки після них.

Знак питання, знак оклику й три крапки ставимо або перед закритими лапками, якщо вони стосуються лише слів, поставлених у лапки, або після лапок, якщо ці розділові знаки стосуються всього речення.

Примітка 2. Якщо знак питання, знак оклику й три крапки стоять перед закритими лапками, то після лапок у кінці речення ті самі знаки не повторюються; неоднакові ж знаки можемо, залежно від змісту, ставити водночас і перед закритими лапками, і після них, наприклад: *Чи знайомі ви з романом Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»; Невже ти не чув, як гукали: «До зброї!»?*

Якщо за характером речення в його кінці має стояти крапка, вона зберігається і в тому разі, коли речення закінчується фрагмен-

том у лапках з наявністю перед закритими лапками цих розділових знаків: *Бідний багатому: «Здоров будь!»*. *Багатий бідному: «Будь здоров!»* (народна творчість).

2. Для виділення в тексті слів (висловів), що їх наводять як «чужі» або з відтінком іронічного, презирливого і подібного ставлення до чужого висловлювання, а також слів незвичайних, слів, ужитих уперше або, навпаки, застарілих, і т. ін.: *Моє ім'я враз із кількома іменами подібних до мене «во время оно» оббігало весь край, було пострахом усіх «мирних і вірноконституційних горожан», — з моїм іменем усі вони в'язали поняття перевороту, революції, різні* (І. Франко); *Аж якраз одхилилися двері, і сліпий Жан, брат жінчин, адмірал у одставці, ввійшов під руку з своїм «міноносцем», як він кликав лакея* (М. Коцюбинський); *Аби тільки те «завтра» швидше прийшло* (О. Копиленко); *Чужих слів унікав, а як траплялися які «консерватори», «бюджет», кожне з'ясовував* (А. Головка).

3. Якщо в цитованому тексті або в прямій мові, узятих у лапки, є інші цитування, а також власні назви, іронічні вислови та інші слова або вислови, що мають уживатися в лапках, доцільно використовувати лапки різної форми — зовнішні і внутрішні. У функції перших рекомендовано вживати кутові лапки, або «лапки-ялинки» («...»), у функції внутрішніх — «лапки-лапки» (“...” та ін.): *«Це мій “Кобзар”», — сказав він.*

Якщо з певних причин не вдається використовувати зовнішні і внутрішні лапки різної форми, то в кінці прямої мови або цитати лапки одного виду в безпосередній близькості не повторюються. Не можна писати, наприклад: *«Це мій «Кобзар»», — сказав він.* Лапки, що виділяють якесь слово (кілька слів) у кінці прямої мови або цитати, зберігаються перед зовнішніми закритими лапками тієї ж форми тоді, коли між ними стоїть знак оклику, знак питання або три крапки: *«Ти дивився телефільм «Роксолана?»» — считав він товариша.*

На письмі (у рукописних текстах) «лапки-лапки» традиційно використовують у формі „...”.

4. Для виділення певних розрядів власних назв (див. § 50, п. 14; § 54, пп. 4, 5, 7; § 55, пп. 1, 3; § 57, п. 1; § 58, пп. 1—3).

5. Для виділення в тексті слів або висловів, що їх подають як значення інших слів (висловів): Слово *голова*, крім свого прямого значення, має ще й кілька переносних: «розум», «керівник», «початок колони» та ін.; *голова* «керівник» — це метафора.

§ 165. СКІСНА РИСКА (/)

Скісну риску ставимо в таких позиціях.

1. В офіційно-діловому та науковому стилях — як розділовий знак між однорідними членами речення та в інших подібних випадках у значенні, близькому як до єднального (= **i**), так і до розділового (= **або**) сполучників (з можливістю переважання в різних контекстах то одного, то іншого з цих значень): *складна інтонація оклику / питання; тенденції до синтетизму / аналітизму; системність / несистемність мовних явищ* (з мовознавчої літератури); на позначення року, що не збігається з календарним, напр.: у *2018/2019, 2018/19 навчальному році* (без відступів до і після скісної риски).

Уживаються також комбіновані єднально-розділові сполучники **i/або**, рідше **та/або** (без відступів до і після скісної риски): *порушення авторського i/або суміжних прав; «Типова освітня програма підвищення кваліфікації голів i/або членів правління об'єднань співвласників багатоквартирних будинків»; Війна i/або поезія?* (назва газетної публікації).

Примітка. У тих випадках, де такі сполучення є вже досить усталеними, різною мірою наближаючись до складених слів, і між їхніми компонентами можна поставити також дефіс (див. § 36, п. 2), напр.: *купівля / продаж і купівля-продаж, категорія істот / неістот і категорія істот-неістот* (у мовознавстві), скісна риска переходить з розряду пунктуаційних знаків до розряду нелітерних орфографічних знаків (як дефіс у більшості випадків його вживання, апостроф).

2. На позначення співвідношення яких-небудь величин, параметрів: *співвідношення курсу гривня / долар*.

3. У графічних скороченнях (див. § 62) — без відступів до і після скісної риски:

а) замість сполучень слів і складних слів (іменників і прикметників): *п/в* (поштове відділення), *р/р* (розрахунковий ра-

хунок), *х/к* (холодного копчення), *к/т* (кінотеатр), *т/к* (телеканал) та ін.;

б) у позначеннях складених одиниць виміру: *км/год* (кілометр на годину), *Ф/м* (фарад на метр) та ін.

§ 166. КОМБІНОВАНЕ ВЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

У різних випадках можливе поєднане вживання двох розділових знаків. Це найчастіше:

1) *?! (див. § 156, п. 1, прим. 3), !? (див. § 157, п. 1, прим. 3);*

2) *...?; ...!; ?..; !.. (див. § 162, п. 1);*

3) *, — (кома й тире), які ставимо: а) у реченнях з прямою мовою та мовою автора; б) у всіх тих випадках у межах речень з випущеними членами (З одного боку, це ніби й не так, а з другого, — факти частково підтвердилися) та з відокремленими і вставленими конструкціями, у складних реченнях, коли — за наявності в них тире — кома має закривати ту чи іншу попередню конструкцію; в) для увиразнення протиставлення між складовими частинами речення: перед указівними словами **це, так, такий** і под. на початку другої частини речення (див. § 161, III, прим. 1);*

4) збіг різних знаків у реченнях з наявністю конструкцій у дужках (див. § 163);

5) збіг різних знаків у реченнях з прямою мовою та мовою автора (див. § 167).

§ 167. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ДЛЯ ОФОРМЛЕННЯ ПРЯМОЇ МОВИ ТА ЦИТАТ

I. Для виділення прямої мови вживаємо лапки, якщо пряма мова йде в рядок, або частіше, якщо кожну з реплік подаємо з нового рядка (з абзацу), тире.

1. Коли пряма мова починається з абзацу, то перед її початком ставимо тире, а в кінці, як звичайно, крапка, знак питання, знак оклику або три крапки (залежно від характеру речення):

- Добридень, Замфіре!
- Спасибі вам.
- Що поробляєш?
- З винограднику іду (М. Коцюбинський).

2. Коли пряма мова йде в рядок, без абзацу, то перед її початком мають стояти відкриті лапки (без тире), у кінці — закриті лапки, а перед ними — відповідний до характеру речення розділовий знак (знак питання, знак оклику, три крапки, але не крапка, яку ставимо вже після лапок): *У цей час я побачила далеко машину і стала показувати в інший бік: «Дивіться, дивіться! Хтось іде!»* (Ю. Яновський).

3. Речення, що вказує, кому належить пряма мова (тобто «слова автора»), може:

1) стояти перед прямою мовою, і в такому разі після нього ставимо двокрапку, а перше слово прямої мови починається з великої літери: *Чується немолодий голос хазяйки: «Та двері, двері зачиняйте»* (А. Шиян);

2) стояти після прямої мови, і в такому разі після прямої мови ставимо (залежно від характеру речення) кому (там, де мала б бути крапка), знак оклику, знак питання або три крапки, а слова автора починаються з малої літери; після відповідного розділового знака перед словами автора ставимо тире: *«Невинправдані людські втрати — найбільша ганьба для командира», — говорив старший лейтенант* (О. Гончар);

— *Тату! татку!* — *упізнали діти.*

— *Голуб'ята!* — *батько простер руки* (П. Тичина);

— *Хто там?* — *запитав на її легенький стукіт біля дверей Ковтун <...>* — *Я, я!* — *нетерпляче повторила Яринка* (В. Козаченко).

Коли пряма мова подається в лапках, після неї також ставимо тире: *«Як живете?»* — *в листі своїм княжна його [Тараса Шевченка] запитує* (Д. Білоус).

Примітка. Якщо слова автора при цьому починаються словами **так, ось що, ось як** і под., то в тих випадках, де після прямої мови мали б стояти кома й тире, ставимо тільки тире: *«Треба завжди бути чесними»* — *так казала дітям мати;*

3) розривати пряму мову, і тоді, якщо пряма мова починається з абзацу, перед її початком ставимо тире, а якщо без абзацу (в рядок), перед початком і в кінці її ставляться лапки, і застосовуються такі правила:

а) коли на місці розриву не має бути ніякого розділового знака або мали б бути кома, крапка з комою, двокрапка або тире, то перед словами автора й після них ставимо комбінований знак кома й тире, а пряма мова продовжується з малої літери: «У мене, — вів своє дід, — сини, двоє, на фронтах» (Л. Смілянський); «Батьку, — мовила тихо, — ви так гарно співали, так гарно...» (П. Загребельний); «Мамо, — каже старший син, — ходім додому!» (Марко Вовчок);

б) коли на місці розриву мала б бути крапка, то перед словами автора ставимо кому й тире, а після них — крапку й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

— Зроду не чув, щоб лисиці так кидались на людей. — А я чув, — сказав Жадан. — І не тільки чув. Бачив (Ю. Щербак);

в) коли на місці розриву мав би бути знак питання або знак оклику, то перед словами автора зберігаємо цей знак і додаємо тире, а після слів автора ставимо крапку й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

— А, це ти, Максиме? — зрадив Карпо. — Заходь, заходь! (М. Коцюбинський);

— Оце довчивсь! — почав батько мені. — Що ж тепер?.. (А. Тесленко);

г) коли на місці розриву мали б бути три крапки, то вони залишаються перед тире. Пряму мову продовжуємо або з великої, або з малої літери залежно від того, яка літера була б після трьох крапок за відсутності розриву. Після слів автора в першому випадку ставимо крапку й тире, а в другому — кому й тире: «Ходять тут усякі... — бурмоче дід. — Недавно двоє пройшло» (О. Донченко); — «Гратиму!.. й я гратиму?.. Ну й... — глянув навкруги, — ну й життя гарне!..» (А. Тесленко);

г) коли одна частина слів автора стосується першої частини прямої мови (тієї, що стоїть до розриву), а друга — другої, то після слів автора ставимо двокрапку й тире, а пряму мову продовжуємо з великої літери: «Зараз, — сказав Матюха.

Потім згадав щось і повернув голову до жінки: — Де там та Зінька з кислицями?» (А. Головко).

Примітка. Діалоги й полілоги можна подавати без абзаців, що буває здебільшого тоді, коли їх хтось переказує. У такому разі лише першу репліку подаємо з абзацу й перед нею ставимо тире, а далі репліки наводимо в лапках; після них перед авторськими словами ставимо тире, а перед ними після авторських слів — двокрапку:

— *Страх, розказує, яке діялось: народу, каже, як на війні, сила-силенна... а кінні наступають, душать. «Розходьтись!» — гукують. А ті: «Не підємо, давай нам наше... ми за правду»* (М. Коцюбинський).

4. Коли пряма мова стоїть у середині слів автора, перед нею стоїть двокрапка, а після неї ставимо:

1) кому, якщо це потрібно в умовах контексту: *Казав пан: «Кожух дам», та й слово його тепле* (прислів'я);

2) тире:

а) у разі відсутності розділового знака на місці розриву слів автора: *На зауваження вчителя з приводу запізнення учень пояснив: «Дуже довго не було автобуса» — і сів на своє місце;*

б) якщо пряма мова закінчується такими розділовими знаками, як три крапки, знак питання або знак оклику:

*Діти нудяться в хатині,
Нудять, нарікають:
«І нащо зима та люта?» —
Все вони питають* (Леся Українка).

5. Коли кілька реплік прямої мови йдуть у рядок, без указівки, кому вони належать, то кожна з них беремо в лапки, а між репліками ставимо тире: *«А в тебе земля ще де є?» — «Ні, нема». — «А хата є?» — «Є»* (Панас Мирний).

Перед кожною реплікою (у тому числі й перед першою) можна також ставити тире, тоді кожна парну репліку слід брати в лапки, напр.: — *А в тебе земля ще де є? — «Ні, нема». — А хата є? — «Є»* (Панас Мирний).

6. Якщо в діалозі, що подається в рядок, після репліки одного з учасників ідуть слова автора, то перед наступною реплікою

лікою іншого учасника тире не ставимо: *«Простіть мені; чого нам сваритись?»* — каже вона, аж плаче. *«Про мене, — кажу. — Якби мене ніхто не зачіпав, я б довіку нікого й пальцем не зачепила»* (І. Нечуй-Левицький).

Примітка. Звичайно не виділяють (лапками або тире) чужу мову і тоді, коли немає вказівки на те, кому вона належить (це невідомо або не має значення): *Кажуть: скупий двічі платить; — Друкарська? — Так. Маю намір купити згодом. Кажуть, у німців чудові машинки* (О. Шугай).

У друкованих засобах масової інформації вставлені речення, подібні до слів автора, виділяють звичайно комами: *Учора, повідомляє наш кореспондент, відбулася зустріч лідерів країн Євросоюзу* (з газети).

II. Для оформлення цитат застосовуємо такі розділові знаки.

1. Цитати, включені в авторський текст, беремо в лапки. Інші розділові знаки при них розставляємо так, як у реченнях з прямою мовою та словами автора. Наприклад: *У Конституції України записано: «Державною мовою в Україні є українська мова».*

Цитати, що виступають як самостійні висловлення (напр., в епіграфах), лапками не виділяються.

2. Якщо цитату наводимо не повністю, а з пропуском, його позначаємо трьома крапками — на початку, в середині або в кінці цитати (у текстах спеціального призначення знак три крапки на місці пропуску можна ставити у квадратні або кутові дужки (див. § 163, II, п. 3, III).

Пропуски на початку цитати позначаємо по-різному. Якщо цитату подаємо як пряму мову після двокрапки, перше її слово після трьох крапок пишеться з малої літери: *Про цей переклад «Іліади» І. Франко сказав: «<...> се не популяризований, але справді націоналізований наш український Гомер, і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка могла б похвалитися подібною працею»* (О. Кундзич). Якщо ж цитата подана як пряма мова, але на початку речення в цілому перед авторськими словами, перше слово в ній після трьох

крапок пишеться з великої літери: «<...> *Іноді словник Грінченка збивається своїм характером на словник тлумачний, не даючи російських відповідників до українських слів, а обмежуючись поясненням останніх російською мовою <...>*», — зауважував М. Рильський.

Якщо цитата органічніше включена в текст, виступаючи як підрядна частина складнопідрядного речення, як частина речення зі вставленими словосполученнями або реченнями, що вказують на її автора, вона починається завжди з малої літери (навіть тоді, коли її взято повністю), за винятком власних назв, і без зазначення можливого пропуску на її початку: *Максим Рильський писав, що «глибока народність лексики Малишка, граматичного, синтаксичного ладу його творів не підлягає сумніву»; Як відзначав Олесь Гончар, «XX сторіччя принесло нашій мові й культурі високі злети і найскладніші випробування».*

3. Якщо під час цитування з'являється потреба у вставленні пояснень, їх подають або в круглих (див. § 163, п. 1), або (у текстах спеціального призначення) у квадратних дужках (див. § 163, II, п. 2). У круглих дужках (з виділенням курсивом) подають також зауваження, примітки в межах певної цитати на зразок: *Куренями в Січі звалися великі, довгі хати, в яких жили запорожці* (примітка наша. — Ред.), «... (курсив мій. — Упоряд.) ...» і под.

Примітка 1. Про вживання в цитованому тексті зовнішніх і внутрішніх лапок див. § 164, п. 3.

Примітка 2. Прізвище автора або інше джерело цитування подаємо після цитати звичайно в круглих дужках (див. § 163, I, п. 5); якщо ж указівка на автора (джерело) наводиться нижче, зокрема в епіграфах, джерело зазначається переважно без дужок (див. § 155, п. 1, прим. 2). У тих випадках, коли цитату наводимо в дужках у середині речення, її джерело зазначається звичайно після крапки й тире (див., наприклад, § 158, I, п. 15, 1, у примітці ілюстрацію з творів М. Коцюбинського).

Про вживання крапки в кінці речення у цитатах (епіграфах і т. ін.) при зазначенні (у дужках і без них) їхніх авторів та інших джерел цитування див. § 155, п. 1, прим. 2.

§ 168. ПРАВИЛА РУБРИКАЦІЇ ТЕКСТУ І РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ДЛЯ ОФОРМЛЕННЯ ПУНКТИВ ПЕРЕЛІКУ

Для оформлення рубрик переліку (переважно в офіційно-ділових та наукових текстах) використовують такі способи членування тексту — з поданням кожної рубрики з абзацу або рідше в рядок.

1. У разі потреби в кількоступеневому членуванні тексту від ширших до вузких за змістом його положень застосовуємо комбіновану систему літерно-цифрової нумерації:

— римські цифри (з крапкою після них) або великі літери (з крапкою) — на найвищому рівні членування тексту (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставимо крапку);

— арабські цифри (з крапкою) — на середньому рівні членування (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставимо крапку);

— арабські цифри (з дужкою після них) — на нижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставимо крапку з комою);

— малі літери (з дужкою) — на найнижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставимо крапку з комою).

2. У разі потреби застосовують інший принцип — використання тільки арабських цифр (з крапками після них) з послідовним їх додаванням від однієї до більшої кількості:

1. Загальні положення

1.1. Національна академія наук України (далі — НАН України) є вищою науковою самоврядною організацією України, що заснована на державній власності.

1.2. НАН України у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства та Статутом НАН України,

який ухвалюється та реєструється в порядку, встановленому законом.

1.3. НАН України є правонаступником Академії наук України, що була заснована в 1918 році і в подальшому йменувалася Українською академією наук, Всеукраїнською академією наук та Академією наук Української РСР [...] і т. д. (Статут Національної академії наук України).

3. Якщо ж немає потреби в такому ступеневому членуванні тексту, звичайно використовують арабські цифри з крапкою і ще частіше — арабські цифри з дужкою та малі літери, наприклад:

Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:

- 1) закінчення строку, на який його обрано чи призначено;
- 2) досягнення суддею шістдесяти п'яти років;
- 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я <...> і т. д. (Конституція України).

Особливо це застосовують тоді, коли перелік подають у рядок: *Комп'ютер складається з: а) системного блока; б) монітора; в) клавіатури* (у таких випадках замість крапки з комою можна використовувати й кому, а двокрапка перед переліком не обов'язкова).

4. Використовують також спосіб абзацного членування тексту при переліку за допомогою тире:

12.6. Президія НАН України за рекомендацією загальних зборів відповідного відділення НАН України:

— призначає на посаду керівника наукової установи НАН України;

— за наявності вмотивованих заперечень, оголошує новий конкурс, призначивши виконувача обов'язків керівника наукової установи НАН України на строк не більш як шість місяців (Статут Національної академії наук України).